

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Филология ғылымдары» сериясы
Серия «Филологические науки»
Series «Philological Sciences»
№4 (94), 2025**

**Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Abai Kazakh National Pedagogical University**

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

**«Филология ғылымдары» сериясы
Серия «Филологические науки»
Series «Philological Sciences»
№4 (94), 2025**

Алматы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

ХАБАРШЫ
«Филология ғылымдары» сериясы
№4 (94), 2025 ж.

Шығару жиілігі – жылына 4 нөмір.
2000 ж. бастап шығады.

Бас редактор:
PhD, зерттеу қызметі және инновация жөніндегі проректоры Сұлтан Е.
Бас редактордың орынбасары:
филол.ғ.д., проф. Абишева С.Д.
Ғылыми редактор:
филол.ғ.д., проф. Есенова К.У.

Редакциялық алқа:
филол.ғ.к., қауымд. проф. Сатмирова Д.А.
филол.ғ.к., қауымд. проф. Жиренов С.А.
филол.ғ.д., проф. Османова З.Ж.
әл-Фараби ат. ҚазҰУ
филол.ғ.к., қауымд. проф.
Джолдасбекова Б.У.
пед.ғ.д., проф., әл-Фараби ат. ҚазҰУ
Салханова Ж.Х.
филол.ғ.д., проф., ҚазҰҚызПУ
Книнова Ж.К.
PhD, қауымд. проф.м.а., ТЖүргенов ат.
Қазақ ұлттық өнер академиясы
Жалалова А.М.
филол.ғ.д., проф., Ресей халықтар достығы университеті

Бахтикереева У.М. (Ресей)
филол.ғ.д., доцент, Таулы Алтай мемлекеттік университеті
Алексеев П.В. (Ресей)
филол.ғ.д., проф., Варминь-Мазур университеті
Киклевич А.К. (Польша)
PhD, проф., Джордж Вашингтон университеті
Роллберг П. (АҚШ)
PhD, проф., Орталық Ланкашир университеті
Табачникова О.М. (Ұлыбритания)

Жауапты хатшы:
PhD, қауымд. проф. м.а. Серикова С.К.
Техникалық хатшы:
PhD, қауымд. проф. Сабирова Д.А.

© Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2025

Қазақстан Республикасының Мәдениет және ақпарат министрлігінде 2009 жылы мамырдың 8-де тіркелген №10109-Ж

Басуға 30.12.2025 қол қойылды.
Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 17,5 е.б.т.
Тапсырыс 572.

050010, Алматы қаласы,
Достық даңғылы, 13.
Абай атындағы ҚазҰПУ

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің «Ұлағат» баспасы

МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENT

ТІЛ БІЛІМІ
ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS

- Абдиева Г.М., Серкебаева Г.И.** Концептуализация новых социальных феноменов в современной лингвокультуре..... 5
- Абдиева Г.М., Серкебаева Г.Ы.** Қазіргі лингвомәдениеттегі жаңа әлеуметтік феномендерді концептуалдау
Abdiyeva G.M., Serkebayeva G.I. Conceptualization of new social phenomena in modern linguoculture
- Зарипова М.К., Смагулова Б.А.** Тенденции негативной оценки в узбекских и русских пословицах..... 15
- Зарипова М.К., Смагулова Б.А.** Өзбек және орыс мақалдарындағы теріс бағалау тенденциялары
Zaripova M.K., Smagulova B.A. Negative evaluation trends in Uzbek and Russian proverbs
- Өнерхан Н.** Қазақ, моңғол тілдеріндегі «бас» метафорасы туралы..... 26
- Унерхан Н.** Метафора «голова» в казахском и монгольском языках
Unyerkhan N. About the "head" metaphor in the Kazakh and Mongolian languages
- Раджапова Н.Б., Онгарбаева А.Т.** Отражение социокультурных изменений в гендерной лексике разносистемных языков..... 34
- Раджапова Н.Б., Онгарбаева А.Т.** Түрлі жүйелі тілдердің гендерлік сөздік құрамындағы әлеуметтік-мәдени өзгерістердің көрінісі
Radzhapova N.B., Ongarbaeva A.T. Reflection of socio-cultural changes in the gender vocabulary of languages with different systems
- Saurbayev R.Zh., Yerekhanova F.T.** Structural expansion of a simple sentence through the parallel constructions in modern English..... 40
- Саурбаев Р.Ж., Ереханова Ф.Т.** Қазіргі ағылшын тіліндегі параллельді конструкцияларды қолданудағы жай сөйлемнің құрылымдық кеңеюі
Саурбаев Р.Ж., Ереханова Ф.Т. Структурное расширение простого предложения с помощью параллельных конструкций в современном английском языке
- Токсанбаева Т.Ж., Тлеулесова А.Ш., Ахметова Б.З.** Қазақ тілінің дамуы контексіндегі үштілділік: лингвистикалық ерекшеліктері мен трансформациясы..... 46
- Токсанбаева Т.Ж., Тлеулесова А.Ш., Ахметова Б.З.** Трехъязычие в контексте развития казахского языка: лингвистические особенности и трансформация
Toxanbayeva T.Zh., Tleulesova A.Sh., Akhmetova B.Z. Trilingualism in the context of the development of the Kazakh language: linguistic features and transformation

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ВЕСТНИК

Серия «Филологические науки» №4 (94), 2025 г.

Периодичность – 4 номера в год
Выходит с 2000 года.

Главный редактор
PhD, проректор по исследованиям и инновациям Сұлтан Е.

Зам. гл. редактора
д.филол.н., проф. Абишева С.Д.

Научный редактор
д.филол.н., проф. Есенова К.У.

Редакционная коллегия:

к.филол.н., ассоц. проф. Сатмирова Д.А.

к.филол.н., ассоц. проф. Жиренов С.А.

к.филол.н., ассоц. проф. Османова З.Ж.

д.филол.н., проф.

КазНУ им. аль-Фараби Джолдасбекова Б.У.

д.пед.н., проф. КазНУ им. аль-Фараби

Салханова Ж.Х.

д.филол.н., проф. КазНУиЖенПУ

Кынова Ж.К.

PhD, и.о.ассоц.проф. КазНАИ им.

Т.Жургенова Жалалова А.М.

д.филол.н., проф., РУДН

Бахтикереева У.М. (Россия)

д.филол.н., доцент, Горно-Алтайский

государственный университет

Алексеев П.В. (Россия)

д.филол.н., проф., Варминьско-Мазурский

университет Киклевич А.К. (Польша)

PhD, проф., Университет Джорджа

Вашингтона Роллберг П. (США)

PhD, проф., Университет Центрального

Ланкашира Табачникова О.М.

(Великобритания)

Ответственный секретарь:

PhD, и.о.ассоц.проф. Серикова С.К.

Технический секретарь:

PhD, ассоц.проф. Сабинова Д.А.

© Казахский национальный педагогический университет им. Абая, 2025

Зарегистрировано
в Министерстве культуры и информации
РК

8 мая 2009 г. №10109-Ж

Подписано в печать 30.12.2025 г.
Формат 60x84 1/8. Объем 17,5 уч-изд.л.
Заказ 572.

050010, г. Алматы,
пр. Достык, 13. КазНПУ им. Абая

Издательство «Ұлағат» Казахского
национального педагогического
университета им. Абая

ӘДЕБИЕТТАНУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERARY STUDIES

Алламуратова А.Ж., Алламуратова, Г.Ж. Символика визуального компонента создания образа в произведениях «Атака титанов» Хадзимэ Исаямы, «Поднятие уровня в одиночку» Чу-Гонга, «Основатель темного пути» Мосян Тунсю..... 60

Алламуратова А.Ж., Алламуратова Г.Ж. Хадзимэ Исаяманың «Титандар шабуылы», Чу-Гонгтың «Деңгейді жалғыз көтеру», Мосян Тунсюдың «Қараңғы жол негізін салушы» шығармаларында бейнені жасаудың көрнекі компонентінің символикасы
Allamuratova A.J., Allamuratova G.J. The symbolism of the visual component of image creation in the works "Attack on Titan" by Hajime Isayama, "Raising the Level Alone" by Chugong, "The Founder of the Dark Path" by Moxiang Tongxiu

Аралтай М.А., Жұмақаева Б.Д. Қазақ фэнтезиінің әдеби процесітегі орны мен болашағы..... 74

Аралтай М.А., Жұмақаева Б.Д. Место и будущее казахского фэнтези в литературном процессе
Araltai M.A., Zhumakayeva B.D. The place and future of Kazakh fantasy in the literary process

Кудайберген А.Т., Ибраева А.Д. Интермәтін поэтикасының көркем мәтіндегі қызметі..... 81

Кудайберген А.Т., Ибраева А.Д. Поэтика интертекста в художественном тексте
Kudaibergen A.T., Ibraeva A.D. The poetics of intertext in a literary text

Насирдинов Б.П., Өмірзақов С.Д., Бибулова М.А. М.Мырзахметұлы зерттеулеріндегі Абайдың «Толық адам» ілімі..... 87

Насирдинов Б.П., Умирзаков С.Д., Бибулова М.А. Наука Абая «Нравственная личность» в исследованиях М. Мырзахметұлы
Nasirdinov B.P., Umirzakov S.D., Bibulova M.A. Science of Abai "Moral personality" in the researches of M. Myrzakhmetuly

Сейтова Л.М. Мотив ностальгии и образ Казахстана на материале рассказов Светланы Фельде..... 97

Сейтова Л.М. Светлана Фельде оқиғаларының негізіндегі сағыныш мотиві мен Қазақстанның бейнесі
Seitova L.M. The motif of nostalgia and the image of Kazakhstan based on the story of Svetlana Felde

ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ
PROBLEMS OF PEDAGOGY AND METHODOLOGY

Aben A. A review of language adaptation issues of kazakh students from China in Kazakhstan..... 106

Әбен А. Қазақстандағы Қытайдан келген қазақ студенттерінің тілге бейімделу мәселелеріне шолу

**Abai Kazakh National
Pedagogical University**

BULLETIN
Series "Philological Sciences"
No. 4 (94), 2025.

Periodicity – 4 issues per year.
Published since 2000.

Editor-in-chief

PhD, Vice-Rector for Research and Innovation
Sultan E.

Deputy editor-in-chief

Doctor of Phil. Sciences, Prof. Abisheva S.

Scientific editor

Doctor of Phil. Sciences, Prof. Essenova K.

Editorial board

Candidate of Phil. Sciences, Assoc. Prof.

Satemiroya D.

Candidate of Phil. Sciences, Assoc. Prof.

Zhirenov S.

Candidate of Phil. Sciences, Assoc. Prof.

Osmanova Z.

*Dr of Phil. Sciences, Prof., Al-Farabi Kazakh
National University* **Dzholdasbekova B.**

*Doctor of Ped. Sciences, Prof., Al-Farabi
Kazakh National University* **Salkhanova Zh.**

*Doctor of Phil. Sciences, Prof.,
Kazakh National Women's Teacher Training
University* **Kiynova Zh.**

*PhD, Assoc. Prof., T. Zhurgenov Kazakh
National Academy of Arts* **Zhalalova A.**

Dr of Phil. Sciences, Prof., RUDN

Bakhtikireeva U. (Russia)

*Doctor of Phil. Sciences, Assoc. Prof., Gorno-
Altaysk State University* **Alekseyev P.** (Russia)

*Dr of Phil. Sciences, Prof., University of
Warmia and Mazury* **Kiklewicz A.** (Poland)

PhD, Prof., George Washington

University **Rollberg P.** (USA)

PhD, Prof., University of Central Lancashire
Tabachnikova O. (The United Kingdom)

Executive Secretary

PhD, Assoc. prof. **Serikova S.**

Technical Secretary

PhD, Assoc. prof. **Sabirova D.**

©Abai Kazakh National Pedagogical
University, 2025

Registered in the Ministry of Culture and
Information of the Republic of Kazakhstan
8 May 2009 No10109-Zh/Ж

Signed in print 30.12.2025.
Format 60x84 1/8. Volume 17,5
teaching and publishing lists. Order 572.

050010, Almaty, Dostyk avenue 13,
Abai KazNPU

Publishing House "Ulagat" of the Abai Kazakh
National Pedagogical University

Абен А. Обзор проблем языковой адаптации казахских студентов из Китая в Казахстане

Сарымсақ К.Т., Тлеубекова Б.Т. Комикс арқылы оқыту: клиптік ойлауға бейімделген ұрпақ..... 117

Сарымсақ К.Т., Тлеубекова Б.Т. Обучение через комиксы: поколение, адаптированное к критическому мышлению
Sarymsak K.T., Tleubekova B.T. Teaching through comics: a generation adapted to critical thinking

Оспанова А.К., Дуранли М. К. Тоқаевтың «Арнаулы тапсырма» повесінің тәрбиелік мәні..... 125

Оспанова А.К., Дуранли М. Воспитательное значение повести К. Токаева «Особое поручение»

Ospanova A.K., Duranli M. The educational value of K. Tokaev's novella "Special assignment".

Біздің авторлар..... 134

Наши авторы..... 136

Our authors..... 138

ТІЛ БІЛІМІ
ЛИНГВИСТИКА
LINGUISTICS

МРНТИ 17.07.21

10.51889/2959-5657.2025.94.4.001

*Абдиева Г.М.¹ , Серкебаева Г.И.²

¹Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

²Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова
Шымкент, Казахстан

*e-mail: abdiyeva_gulnara@mail.ru

e-mail: gauhar.110178@mail.ru

**КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЯ НОВЫХ СОЦИАЛЬНЫХ ФЕНОМЕНОВ
В СОВРЕМЕННОЙ ЛИНГВОКУЛЬТУРЕ**

Аннотация

В статье рассматривается процесс концептуализации новых социальных феноменов, формирующихся в современной лингвокультуре под влиянием глобализации, цифровизации и трансформации коммуникационного пространства. Автор анализирует лингвистические и культурные механизмы осмысления таких понятий, как инклюзия, толерантность, бодипозитив, киберэтика, цифровая идентичность, а также особенности их закрепления в медиадискурсе. Подчеркивается, что язык выступает не только средством отражения социальной действительности, но и инструментом формирования новых ценностных и когнитивных моделей. Концептуализация понимается как динамический процесс, в котором взаимодействуют языковое сознание, культурный опыт и социальная практика. В работе применён междисциплинарный подход, объединяющий методы лингвокультурологии, когнитивной лингвистики и медиа-лингвистики.

Дополнительно выявлены ключевые признаки новых социальных концептов, определяющих их место в современной системе культурных координат. Особое внимание уделяется вопросу аксиологической переориентации: многие лексемы, ранее нейтральные, приобретают положительные или оценочные оттенки, отражающие гуманистические тенденции современной культуры. В результате формируется новая лингвокультурная парадигма, основанная на принципах открытости, толерантности и социальной ответственности. Результаты исследования подтверждают, что концептуализация социальных феноменов способствует обновлению культурного кода и формированию языковой картины мира цифровой эпохи.

Ключевые слова: концептуализация, лингвокультура, социальные феномены, медиадискурс, аксиология, когнитивная лингвистика, цифровизация

*Әбдиева Г.М.¹ , Серкебаева Г.Ы.²

¹Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

²М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті
Шымкент, Қазақстан

*e-mail: abdiyeva_gulnara@mail.ru

e-mail: gauhar.110178@mail.ru

ҚАЗІРГІ ЛИНГВОМӘДЕНИЕТТЕГІ ЖАҢА ӘЛЕУМЕТТІК ФЕНОМЕНДЕРДІ КОНЦЕПТУАЛДАУ

Аңдатпа

Мақалада қазіргі лингвомәдениеттегі жаңа әлеуметтік феномендердің концептуалдану үдерісі қарастырылады. Зерттеу жаһандану, цифрландыру және коммуникациялық кеңістіктің өзгеруі жағдайында тілдің әлеуметтік шындықты бейнелеу және оны қайта түсіндіру қабілетіне негізделген. Автор инклюзия, толеранттылық, бодипозитив, киберэтика, цифрлық бірегейлік секілді ұғымдардың тілдік және мәдени мазмұнын талдайды. Тілдің тек коммуникация құралы емес, сонымен бірге жаңа құндылықтық және когнитивтік модельдерді қалыптастыру тетігі екені атап өтіледі. Концептуалдану тілдік сана, мәдени тәжірибе және әлеуметтік әрекет арасындағы өзара ықпалдастыққа негізделген динамикалық үдеріс ретінде түсіндіріледі. Зерттеу барысында лингвомәдениеттану, когнитивтік лингвистика және медиалингвистика әдістерін біріктірген пәнаралық тәсіл қолданылды.

Сонымен қатар, жаңа әлеуметтік концептілердің қазіргі мәдени координаттар жүйесіндегі орнын айқындайтын негізгі белгілері анықталды. Ғаламдану үдерісі ұлттық және әмбебап құндылықтардың өзара ықпалдастығын күшейтіп, жаңа лексемалардың семантикасы мен прагматикасына әсер ететіні көрсетіледі. Автор медиакеңістікте концептілердің тез таралып, жаңа мәнге ие болатынын атап өтеді, ал цифрлық орта жаңа тілдік нормалардың қалыптасуына мүмкіндік береді. Аксиологиялық қайта бағдарлау мәселесіне ерекше назар аударылды: бұрын бейтарап болған бірқатар сөздер гуманистік бағыттағы оң бағалық реңктерге ие болды. Нәтижесінде ашықтық, төзімділік және әлеуметтік жауапкершілік қағидаттарына негізделген жаңа лингвомәдени парадигма қалыптасуда. Зерттеу қорытындылары әлеуметтік феномендерді концептуалдандыру үдерісі мәдени кодты жаңартуға және цифрлық дәуірдің тілдік бейнесін айқындауға ықпал ететінін көрсетеді.

Түйін сөздер: концептуалдану, лингвомәдениет, әлеуметтік феномендер, медиадискурс, аксиология, когнитивтік лингвистика, цифрландыру

*Abdiyeva G.M.¹ , Serkebayeva G.I.²

¹Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

²M. Auezov South Kazakhstan University
Shymkent, Kazakhstan

*e-mail: abdiyeva_gulnara@mail.ru

e-mail: gauhar.110178@mail.ru

CONCEPTUALIZATION OF NEW SOCIAL PHENOMENA IN MODERN LINGUOCULTURE

Abstract

The article examines the process of conceptualizing new social phenomena within modern linguoculture that emerge under the influence of globalization, digitalization, and the transformation of the communication environment. The author analyzes the linguistic and cultural mechanisms of interpreting concepts such as inclusion, tolerance, body positivity, cyber ethics, and digital identity. It is emphasized that language functions not only as a medium of communication but also as a key tool for forming new cognitive and value models. Conceptualization is viewed as a dynamic process grounded in the interaction of linguistic consciousness, cultural experience, and social practice. The study employs an interdisciplinary approach that integrates the methods of linguoculturology, cognitive linguistics, and media linguistics.

In addition, the paper identifies the main features of new social concepts that determine their place in the current system of cultural coordinates. The analysis reveals that globalization enhances the interaction between national and universal values, influencing the semantics and pragmatics of new lexical items. The author notes that media space facilitates rapid dissemination and reinterpretation of concepts, while the digital environment contributes to the emergence of new linguistic norms. Special attention is paid to the axiological reorientation of modern vocabulary: many previously neutral words acquire positive or evaluative connotations reflecting humanistic trends in contemporary culture. As a result, a new linguocultural paradigm based on openness, tolerance, and social responsibility is being shaped. The findings demonstrate that the conceptualization of social phenomena renews the cultural code and defines the linguistic worldview of the digital era.

Keywords: conceptualization, linguoculture, social phenomena, media discourse, axiology, cognitive linguistics, digitalization

Введение. Современная лингвокультура развивается в условиях стремительных социальных, технологических и информационных трансформаций, оказывающих прямое влияние на язык и формы коммуникации. Новая социокультурная реальность, формирующаяся в контексте глобализации, цифровизации и медиатизации общественной жизни, порождает целый спектр ранее не существовавших феноменов, требующих осмысления на уровне языка и культуры. В этой связи особую актуальность приобретает изучение механизмов концептуализации – процесса, посредством которого язык структурирует знания о мире, закрепляя новые понятия в коллективном сознании [1], [2].

Феномены современной культуры – инклюзия, толерантность, бодипозитив, киберэтика, цифровая идентичность – представляют собой не просто новые слова, а культурные коды, через которые общество выражает свои ценностные приоритеты и идеологические ориентиры. Язык становится медиатором между социумом и культурой, трансформируя повседневный опыт в концепты, обладающие когнитивной и аксиологической значимостью [3]. Именно через языковое осмысление новых реалий формируются модели поведения и типы идентичности, характерные для человека цифровой эпохи.

Выбор темы обусловлен необходимостью теоретического и эмпирического анализа того, как новые социальные феномены осваиваются в лингвокультурном пространстве и закрепляются в различных типах дискурса – медийном, образовательном, политическом, повседневном. Несмотря на существующие исследования в области когнитивной и культурной лингвистики [4], вопрос о концептуализации именно новых феноменов, порождённых цифровой эпохой, остаётся недостаточно раскрытым.

Актуальность темы подтверждается тем, что язык в XXI веке перестаёт быть лишь инструментом передачи информации: он становится средством конструирования социальной реальности и саморефлексии культуры [5]. Изучение процессов концептуализации позволяет понять, каким образом лингвистические механизмы отражают изменение ценностных доминант и обеспечивают адаптацию общества к новым формам бытия.

Кроме того, проблема концептуализации тесно связана с вопросами национальной идентичности, глобального взаимодействия культур и сохранения языковой самобытности. Новые концепты нередко проходят путь от локального употребления до включения в международный лексикон, что демонстрирует взаимопроникновение культурных традиций и универсализацию смыслов. Подобные процессы требуют системного анализа, учитывающего как когнитивные, так и аксиологические факторы формирования значений. Важно подчеркнуть, что концептуализация социальных феноменов не только отражает изменения в общественном сознании, но и формирует их, оказывая обратное воздействие на культуру и коммуникацию. Исследование этой проблемы позволяет глубже понять механизмы взаимодействия языка, культуры и общества в эпоху глобальных трансформаций.

Объект исследования – процесс концептуализации новых социальных феноменов в современной лингвокультуре.

Предмет исследования – лингвистические и культурные механизмы формирования и функционирования концептов, отражающих социальные изменения.

Цель исследования – выявить особенности осмысления, языковой репрезентации и культурного закрепления новых социальных феноменов в медиальном и общественном дискурсе.

Для достижения цели решаются следующие задачи: рассмотреть теоретические подходы к понятию «концепт» и «концептуализация» в трудах отечественных и зарубежных лингвистов; определить признаки и типологию новых социальных феноменов, зафиксированных в языке современной эпохи; проанализировать механизмы языковой репрезентации и когнитивного осмысления этих феноменов в медиадискурсе; установить связь между концептуальными изменениями и аксиологическими сдвигами в лингвокультуре цифрового общества; определить культурные функции концептуализации как инструмента сохранения и трансляции общественных ценностей.

Методы исследования включают дискурсивный анализ, лингвокультурологический и когнитивный подходы, контекстуальный и описательный методы, а также элементы контент-анализа медиатекстов. Эмпирическую базу составили публикации СМИ, интернет-ресурсы и тексты массовой коммуникации 2018–2024 гг., отражающие тенденции современного общественного сознания.

Научная новизна работы заключается в комплексном рассмотрении концептуализации социальных феноменов как междисциплинарного процесса, объединяющего когнитивные, культурные и дискурсивные механизмы. Практическая значимость исследования состоит в возможности применения его результатов при изучении современной русской лингвокультуры, разработке курсов по медиалингвистике, когнитивной семантике и теории межкультурной коммуникации.

Таким образом, обращение к проблеме концептуализации новых социальных феноменов позволяет не только раскрыть динамику современной языковой картины мира, но и определить роль языка в формировании ценностных ориентиров и культурных кодов эпохи глобальных изменений.

Обзор литературы

Проблема концептуализации социальных феноменов занимает центральное место в современной когнитивной и культурной лингвистике. В рамках этих направлений язык рассматривается не как нейтральное средство передачи информации, а как инструмент познания и осмысления действительности, формирующий картину мира человека [1]. Концептуализация представляет собой процесс, в ходе которого в сознании формируются и закрепляются концепты – сложные ментальные образования, объединяющие знания, эмоции и культурные оценки. Согласно Е.С. Кубряковой, концепт «является результатом взаимодействия языковой формы и ментального содержания» и отражает процесс категоризации опыта.

В отечественной лингвистике подход к изучению концептуализации базируется на интеграции когнитивного, семантического и культурологического аспектов. В.И. Карасик [2] рассматривает концепт как элемент «языкового круга», включающий личностные, социальные и культурные параметры. С его точки зрения, любое языковое явление может быть понято лишь в контексте социокультурных практик и коммуникативных стратегий. Аналогичную позицию занимает В.А. Маслова [3], подчеркивая, что язык не только описывает реальность, но и активно участвует в её конструировании. Она связывает процесс концептуализации с изменениями в системе ценностей и считает, что новые концепты появляются как ответ на культурные и идеологические вызовы эпохи.

Особое внимание проблеме соотношения языка и культуры уделяется в трудах С.Г. Воркачёва, который рассматривает концепт как «сгусток культуры» и «аксиологически нагруженную единицу сознания» [6]. В его работах показано, что именно ценностное наполнение концепта определяет его устойчивость и распространённость в лингвокультурной среде. Схожая точка зрения прослеживается у Ю.Н. Караулова [7], для которого язык – это «организованная система духовного опыта народа», способная аккумулировать социокультурные смыслы.

Современные исследования подтверждают, что концептуализация новых социальных феноменов тесно связана с изменениями в медиасфере и коммуникационной культуре [5]. Медиадискурс, как отмечает Т.Г. Добросклонская, является особым типом дискурса, в котором пересекаются различные формы социальной рефлексии. Он служит мощным катализатором языковых инноваций и пространством закрепления новых концептов. В связи с этим язык средств массовой информации можно рассматривать как «лабораторию» культурных смыслов, где рождаются, изменяются и закрепляются социальные концепты.

Ключевую роль в концептуализации новых явлений играет и феномен аксиологической динамики. Исследователи В.А. Маслова, Г.С. Воркачёв подчеркивают, что процесс формирования концептов всегда сопровождается изменением ценностных доминант. Так, концепты инклюзия, толерантность, бодипозитив, феминитивы демонстрируют сдвиг в сторону гуманистических и этических принципов, отражающих переосмысление социальных норм и гендерных представлений. Эти процессы, в свою очередь, способствуют появлению новой аксиологической парадигмы, ориентированной на открытость, равноправие и культурное многообразие.

На пересечении когнитивной и лингвокультурологической школ сформировалась идея о том, что концептуализация является не только когнитивным, но и культурно-семиотическим процессом. Язык, по выражению В.Н. Телии [8], представляет собой «хранилище культурных смыслов», где закрепляется общественный опыт, а концепты служат средствами его систематизации. С этим согласуется позиция Л.А. Поповой и И.А. Стернина [4], которые рассматривают концепт как «основную единицу концептосферы», определяющую ментальную структуру языка и обеспечивающую связь между индивидуальным и коллективным сознанием.

В последние годы наблюдается активное сближение когнитивного и дискурсивного подходов, что позволяет рассматривать концептуализацию не только как внутренний ментальный процесс, но и как результат социальной коммуникации. Слова и выражения, рождающиеся в интернет-пространстве, мгновенно распространяются и закрепляются в массовом языке, отражая динамику общественного сознания. По мнению современных

исследователей Е.В. Солодовникова [9]; Л.П. Крысин [10], медийная среда стала ключевым фактором семантической эволюции языка.

Особое значение в теоретическом осмыслении данной проблемы имеет идея о взаимосвязи концепта и дискурса. Как отмечает В.И. Карасик, концепты существуют не изолированно, а проявляются в конкретных дискурсивных практиках, где они приобретают прагматическую функцию. Это особенно важно при анализе новых социальных явлений, поскольку их концептуализация происходит не в абстрактной модели языка, а в реальных коммуникативных ситуациях – в медиапространстве, политике, образовании и социальных сетях.

Важным аспектом является также рассмотрение концептуализации в рамках культурно-исторического подхода. Так, по мнению В.А. Масловой, язык фиксирует не только текущие реалии, но и культурную память, связывая новые концепты с существующими архетипами. Например, понятия толерантность и инклюзия соотносятся с традиционными для европейской культуры идеями гуманизма и свободы, что обеспечивает им устойчивость в общественном сознании.

В то же время формирование новых социальных концептов сопровождается процессом переосмысления традиционных категорий. Лексемы, ранее имевшие ограниченную сферу употребления, получают новые значения и выходят за рамки профессионального или научного контекста. Это наблюдается, например, в расширении семантики слов нейросеть, киберэтика, экокультура, которые становятся символами культурных и этических изменений цифровой эпохи.

Современная лингвистика всё чаще обращается к междисциплинарному анализу, объединяя данные социологии, культурологии, философии и медиаисследований. Такой подход позволяет глубже понять, каким образом язык участвует в создании социальных смыслов и как через лингвистические средства проявляются новые формы коллективного сознания.

Таким образом, обзор научных источников позволяет заключить, что концептуализация в современной лингвокультуре представляет собой сложный, многоуровневый процесс, в котором языковое, когнитивное и культурное начала образуют единую систему. Этот процесс неразрывно связан с изменением социокультурных установок, развитием технологий и глобальной коммуникации. Анализ теоретических подходов даёт возможность рассматривать концептуализацию как один из ключевых механизмов эволюции языка и культуры, определяющий направления формирования ценностных и когнитивных структур современного общества. В перспективе дальнейших исследований представляется важным изучение трансформации языковых моделей под воздействием цифровой среды, г

Методы и материалы. Методологическая основа исследования опирается на сочетание когнитивного, культурологического и дискурсивного подходов, которые позволяют рассматривать язык как динамическую систему, отражающую социальные и ценностные процессы. Исследование носит междисциплинарный характер и объединяет принципы когнитивной лингвистики, лингвокультурологии, медиалингвистики и социалингвистики. Такой подход обеспечивает целостное понимание того, каким образом в языке закрепляются новые социальные смыслы и формируются концепты, отражающие современную картину мира.

Эмпирическую базу составили тексты российских и международных СМИ, интернет-ресурсов, блогов, социальных сетей (Instagram, Telegram, X / Twitter) за 2018–2024 гг., а также материалы Национального корпуса русского языка. В общей сложности проанализировано более 1200 контекстов употребления ключевых концептов: инклюзия, толерантность, бодипозитив, феминитивы, киберэтика. Отбор примеров осуществлялся по критериям частотности, семантической значимости и репрезентативности.

Основными методами исследования стали:

Дискурсивный анализ – для выявления особенностей употребления новых концептов в различных типах дискурса (медиальном, образовательном, повседневном).

Компонентный анализ – для выделения ключевых семантических признаков, формирующих структуру концепта.

Контекстуальный анализ – для определения прагматических и аксиологических функций слов в конкретных речевых ситуациях.

Лингвокультурологический метод – для изучения взаимосвязи между языковой формой и культурным содержанием.

Элементы контент-анализа – для количественного учёта частоты употребления и динамики лексем в медиапространстве.

Таблица 1. *Методологическая схема исследования*

Этап исследования	Цель и задачи	Основные методы	Ожидаемые результаты
I. Теоретический анализ	Обзор подходов к понятию концепта и социального феномена	Анализ литературы, когнитивный и культурологический подходы	Формирование теоретической модели концептуализации
II. Эмпирический сбор данных	Отбор примеров из медиакорпусов и интернет-дискурса	Контент-анализ, выборка контекстов	Создание базы примеров (1200 контекстов)
III. Аналитический этап	Изучение семантических и аксиологических свойств концептов	Компонентный и контекстуальный анализ	Выявление когнитивных признаков и ценностных доминант
IV. Интерпретация результатов	Сопоставление языковых и культурных данных	Дискурсивный и лингвокультурологический методы	Определение механизмов формирования новых концептов

В процессе исследования использовались также методы индукции и дедукции, описательный и сравнительно-сопоставительный подходы, что позволило соединить качественный и количественный анализ. Системность методологического аппарата обеспечила надёжность выводов и их практическую применимость.

Репрезентативность полученных данных подтверждается тем, что анализ проводился на материалах реальных медиатекстов, отражающих живой процесс языкового творчества. Это позволило не только описать семантическую структуру отдельных концептов, но и выявить общие закономерности их развития в рамках современной лингвокультуры.

Таким образом, предложенная методология обеспечивает комплексное описание концептуализации новых социальных феноменов – от их зарождения в медиасреде до закрепления в коллективном языковом сознании. Она демонстрирует взаимосвязь теоретических принципов и эмпирических наблюдений, что делает исследование репрезентативным и верифицируемым.

Результаты и обсуждение. В ходе проведённого исследования были рассмотрены особенности концептуализации ряда социальных феноменов, активно формирующих современную лингвокультуру. Для анализа были отобраны ключевые лексемы и концепты, отражающие социальные и культурные тенденции последних лет: инклюзия, бодипозитив, феминитивы, толерантность, киберэтика. Эти феномены не только отражают новые формы общественного сознания, но и становятся важными элементами языковой картины мира цифровой эпохи.

На первом этапе был проведён лингвистический анализ медиакорпусов и интернет-дискурса 2018–2024 гг. Целью стало выявление частотности употребления данных лексем и особенностей их контекстного окружения. Результаты показали, что интенсивность использования новых концептов в публичной коммуникации растёт ежегодно в среднем на 30–40 %. Особенно активно растёт употребление слов инклюзия и бодипозитив, что отражает общественный запрос на равенство, принятие различий и культурную эмпатию.

Таблица 2. Частотность и контекст употребления ключевых концептов

Концепт	Основные контексты употребления	Семантические оттенки и функции
Инклюзия	образование, социальная политика, СМИ	равенство, доступность, гуманизм
Бодипозитив	соцсети, реклама, общественные кампании	принятие тела, самоидентификация, протест против стереотипов
Феминитивы	СМИ, активистские и образовательные тексты	гендерная справедливость, социальная репрезентация
Толерантность	культурные и политические дискурсы	уважение различий, межэтническое взаимодействие
Киберэтика	медиа, ИТ-дискурс, образовательные ресурсы	цифровая безопасность, моральные нормы онлайн-коммуникации

Полученные данные демонстрируют, что каждый из анализируемых концептов имеет собственную область реализации, при этом наблюдается тенденция к их интеграции в повседневную лексику. Особенно показателен рост метафорического употребления: инклюзия нередко используется в переносном значении («инклюзия мнений», «инклюзивное общество»), что свидетельствует о расширении когнитивных границ понятия.

В результате анализа установлено, что все рассматриваемые феномены проходят процесс переоценки и переосмысления. Бодипозитив изначально имел узкое значение, связанное с активистским движением, но постепенно превратился в универсальную культурную установку, направленную на принятие индивидуальности. Аналогичным образом феминитивы из инструмента гендерного равенства трансформировались в маркер социальной осведомлённости и символ языковой демократизации.

Процессы аксиологической переориентации ярко проявляются в медиадискурсе. Позитивная коннотация этих слов способствует их интеграции в массовую культуру, где они приобретают статус «моральных ориентиров» цифрового поколения. Толерантность и инклюзия становятся универсальными этическими категориями, регулирующими не только язык, но и поведение участников коммуникации.

Исследование показало, что концептуализация новых социальных феноменов происходит через три основных механизма: речевая фиксация – появление и закрепление слова в публичном дискурсе. Семантическое расширение – выход термина за пределы узкой сферы употребления. Культурная интерпретация – включение концепта в систему ценностей и коллективное сознание.

Так, в случае с лексемой киберэтика наблюдается процесс активного осмысления этических границ цифрового поведения. Эта лексема объединяет понятия морали, технологий и социальной ответственности, отражая новую стадию взаимодействия человека с цифровой средой.

На когнитивном уровне выявлено, что новые социальные концепты выполняют функцию интеграции знаний о мире и ценностных установок личности. Они служат своеобразными «якорями» культурной памяти, через которые общество фиксирует значимые идеи своего времени. Например, инклюзия и толерантность закрепляют в языке идею гуманистической открытости, а бодипозитив – установку на принятие и психологическую устойчивость личности.

На культурном уровне эти концепты образуют сеть взаимосвязанных значений, создавая устойчивое «лексическое поле социальной эмпатии». Такое поле отражает новую модель коммуникации, основанную на взаимном уважении и этике диалога.

Обобщая полученные данные, можно утверждать, что концептуализация новых социальных феноменов представляет собой сложный междискурсивный процесс, в котором язык выполняет функцию посредника между культурой и обществом. Новые концепты закрепляются не только в языке, но и в массовом сознании, становясь символами ценностных сдвигов и маркерами цивилизационного прогресса.

Сравнение динамики употребления этих феноменов показало, что медиадискурс является наиболее продуктивной средой их закрепления, в то время как академическая и образовательная сферы обеспечивают их институционализацию. Таким образом, можно говорить о формировании новой лингвокультурной парадигмы, в которой язык не только отражает реальность, но и активно её моделирует.

Итоги исследования подтверждают, что процесс концептуализации новых социальных феноменов способствует обновлению культурного кода современного общества. Он формирует когнитивную основу гуманистической парадигмы и усиливает роль языка как главного инструмента культурной памяти и межчеловеческого взаимопонимания.

Заключение. Проведённое исследование позволило выявить специфику концептуализации новых социальных феноменов в современной лингвокультуре и определить роль языка в процессе их формирования и закрепления. Установлено, что концептуализация представляет собой сложный когнитивно-культурный механизм, посредством которого язык не только отражает социальные изменения, но и активно участвует в их интерпретации и нормализации в общественном сознании.

Полученные результаты показали, что такие концепты, как инклюзия, толерантность, бодипозитив, феминитивы, киберэтика, формируют новое семантическое пространство, в котором ценностные категории гуманизма, открытости и социальной ответственности приобретают доминирующее значение. Эти феномены демонстрируют переход от узкопрофессионального к общеупотребительному статусу и выполняют функции когнитивных и культурных регуляторов коммуникации. В языке фиксируется тенденция к аксиологическому сдвигу, при котором гуманистические ориентиры становятся ядром новой культурной парадигмы.

Проведённый анализ медиакорпусов и интернет-дискурса показал, что медийная среда выступает ведущим пространством закрепления новых концептов. Именно здесь наблюдается активная переоценка социальных понятий, их адаптация к современным реалиям и последующее проникновение в повседневную речь. В результате язык становится зеркалом общественного развития, одновременно отражая и формируя новую систему ценностей цифровой эпохи.

Научная новизна исследования заключается в выявлении закономерностей формирования и функционирования социальных концептов в условиях цифровой глобализации, а также в уточнении методологических подходов к их изучению. Предложенная модель анализа объединяет когнитивные, культурологические и дискурсивные принципы, что обеспечивает целостное представление о процессах концептуализации.

Практическая значимость работы состоит в возможности применения полученных выводов в преподавании курсов по медиалингвистике, когнитивной семантике, теории межкультурной коммуникации и культурологии языка. Материалы статьи могут быть использованы при создании учебных пособий, разработке образовательных программ и в практике анализа медиатекстов.

Перспективы дальнейших исследований связаны с расширением корпуса анализируемых феноменов, включая экологические, цифрово-этические и политико-коммуникативные концепты. Особый интерес представляет сопоставительное изучение концептуализации социальных явлений в различных языках и культурах, что позволит выявить универсальные и национально-специфические черты современного языкового сознания.

Дополнительным направлением может стать изучение механизмов визуальной концептуализации, проявляющейся в интернет-мемах, рекламных сообщениях и графических текстах, где язык и изображение образуют единую семиотическую систему. В перспективе важно исследовать, как медийные алгоритмы и искусственный интеллект влияют на скорость и формы закрепления новых концептов в языковом сознании. Актуальной задачей остаётся выявление взаимодействия лингвистических и психологических факторов, определяющих восприятие социальных феноменов в разных культурных сообществах. Особого внимания требует вопрос

культурного перевода – трансформации смыслов при переходе концептов из одной языковой среды в другую. Кроме того, значимым видится анализ того, как в образовательной и научной коммуникации формируются и институционализируются новые понятия, отражающие изменения в общественной морали и этике.

Таким образом, концептуализация новых социальных феноменов выступает не только лингвистическим процессом, но и культурным индикатором эпохи. Она отражает динамику общественного мышления, фиксирует сдвиги в системе ценностей и служит механизмом интеграции человека в меняющийся социокультурный мир. Современная лингвокультура предстает как открытая, гуманистически ориентированная система, где язык становится не просто средством коммуникации, а инструментом культурного самопознания, социальной эмпатии и духовной консолидации общества.

Список использованной литературы:

1. Кубрякова Е.С. *Язык и знание: на пути получения знаний о языке*. – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 560 с.
2. Карасик В.И. *Языковой круг: личность, концепты, дискурс*. – Волгоград: Перемена, 2009. – 477 с.
3. Маслова В.А. *Когнитивная лингвистика*. – М.: Академия, 2019. – 272 с.
4. Попова З.Д., Стернин И.А. *Когнитивная лингвистика*. – М.: АСТ, 2007. – 314 с.
5. Добросклонская Т. Г. *Медиалингвистика: язык СМИ как объект исследования*. – М.: Флинта, 2014. 264 с.
6. Воркачёв С.Г. *Концепт и слово: к проблеме номинации и интерпретации*. – Краснодар: Кубанский гос. ун-т, 2001. 180 с.
7. Караулов Ю.Н. *Русский язык и языковая личность*. – М.: ЛКИ, 2010. – 264 с.
8. Телия В.Н. *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. – М.: Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
9. Солодовникова Е.В. *Медиаобраз языка: когнитивные и семиотические аспекты*. – СПб.: РХГА, 2020. – 256 с.
10. Крысин Л.П. *Современные языковые процессы в общественном дискурсе*. – М.: Флинта, 2018. – 304 с.
11. Арутюнова Н.Д. *Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / под ред. В.Н. Ярцевой*. – М.: Советская энциклопедия, 1989. С. 136–137.

References:

1. Kubryakova E.S. (2004). *Yazyk i znanie: na puti polucheniya znaniy o yazyke [Language and knowledge: On the path to acquiring knowledge about language]*. Moscow: Yazyki slavyanskoi kul'tury. [in Russian]
2. Karasik V.I. (2009). *Yazykovoi krug: lichnost', kontsepty, diskurs [The linguistic circle: Personality, concepts, discourse]*. Volgograd: Peremena. [in Russian]
3. Maslova V.A. (2019). *Kognitivnaya lingvistika [Cognitive linguistics]*. Moscow: Akademiya. [in Russian]
4. Popova Z.D., Sternin I.A. (2007). *Kognitivnaya lingvistika [Cognitive linguistics]*. Moscow: AST. [in Russian]
5. Dobrosklonskaya T.G. (2014). *Medialingvistika: yazyk SMI kak ob"ekt issledovaniya [Media linguistics: The language of mass media as an object of research]*. Moscow: Flinta. [in Russian]
6. Vorkachev S.G. (2001). *Kontsept i slovo: k problem nominatsii i interpretatsii [Concept and word: On the problem of nomination and interpretation]*. Krasnodar: Kuban State University Press. [in Russian]
7. Karaulov Yu.N. (2010). *Russkii yazyk i yazykovaya lichnost' [The Russian language and linguistic personality]*. Moscow: LKI. [in Russian]

8. Teliya V.N. (1996). *Russkaya frazeologiya: semanticheskii, pragmaticeskii i lingvokul'turologicheskii aspekty* [Russian phraseology: Semantic, pragmatic, and linguocultural aspects]. Moscow: Yazyki russkoi kul'tury. [in Russian]

9. Solodovnikova E.V. (2020). *Media obraz yazyka: kognitivnye i semioticheskie aspekty* [Media image of language: Cognitive and semiotic aspects]. Saint Petersburg: Russian Christian Academy for the Humanities. [in Russian]

10. Krysin L.P. (2018). *Sovremennye yazykovye protsessy v obshchestvennom diskurse* [Contemporary language processes in public discourse]. Moscow: Flinta. [in Russian]

11. Arutyunova N.D. (1989). *Diskurs* [Discourse]. In V.N. Yartseva (Ed.), *Lingvisticheskii entsiklopedicheskii slovar'* [Linguistic encyclopedic dictionary] (pp. 136–137). Moscow: Sovetskaya entsiklopediya. [in Russian]

МРНТИ 16.21.21

10.51889/2959-5657.2025.94.4.002

Зарипова М.К.¹ , *Смагулова Б.А.²
¹Термезский государственный университет

Термез, Узбекистан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Алматы, Казахстан

e-mail: zaripovam@tersu.uz

*e-mail: bakyt28@mail.ru

ТЕНДЕНЦИИ НЕГАТИВНОЙ ОЦЕНКИ В УЗБЕКСКИХ И РУССКИХ ПОСЛОВИЦАХ

Аннотация

В статье анализируются структурные, семантические, культурные и аксиологические признаки негативной оценки, рассматриваются национально-специфические модели критики, порицания, иронии и предупреждения в двух неродственных языках – узбекском и русском.

Авторы отмечают, что негативная оценка, представленная в поговорках двух народов, выступает как сложный многокомпонентный феномен, в структуре которого взаимодействуют когнитивные, культурные, аксиологические, исторические и психологические аспекты. Она функционирует не только как средство воспитательного воздействия, но и как механизм сохранения культурной самобытности, а также как значимый элемент народной педагогики. В поговорках отрицательная оценка трансформируется в форму коллективной мудрости: выраженная в них критика не носит деструктивного характера, а выполняет обучающую, охранительную и направляющую функции. Именно благодаря этому универсальному механизму поговорки сохраняют свою актуальность в XXI веке, продолжая оказывать влияние на формирование нравственного сознания народов.

Ключевые слова: негативная оценка, узбекские поговорки, русские поговорки, антропоцентризм, аксиология, лингвокультурология, образ мира

Зарипова М.К.¹ , *Смагулова Б.А.²

¹Термез мемлекеттік университеті
Термез, Өзбекстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

e-mail: zaripovam@tersu.uz

*e-mail: bakyt28@mail.ru

ӨЗБЕК ЖӘНЕ ОРЫС МАҚАЛДАРЫНДАҒЫ ТЕРІС БАҒАЛАУ ТЕНДЕНЦИЯЛАРЫ

Аңдатпа

Мақалада теріс бағалаудың құрылымдық, семантикалық, мәдени және аксиологиялық белгілері талданады, екі туыс емес тілдегі-өзбек және орыс тілдеріндегі сынның, айыптаудың, иронияның және ескертудің ұлттық – спецификалық модельдері қарастырылады.

Авторлар екі ұлттың паремияларында ұсынылған теріс бағалау құрылымында когнитивті, мәдени, аксиологиялық, тарихи және психологиялық аспектілер өзара әрекеттесетін күрделі көп компонентті құбылыс ретінде әрекет ететінін атап өтті. Ол тек тәрбиелік әсер ету құралы ретінде ғана емес, сонымен қатар мәдени бірегейлікті сақтау механизмі, сонымен қатар халықтық педагогиканың маңызды элементі ретінде де жұмыс істейді. Мақал-мәтелдерде теріс бағалау ұжымдық даналық формасына айналады: оларда айтылған сын деструктивті емес, оқыту, қорғау және бағыттау функцияларын орындайды. Дәл осы әмбебап механизмнің арқасында мақал-мәтелдер ХХІ ғасырда өзектілігін сақтап, халықтардың моральдық санасының қалыптасуына әсер етуді жалғастыруда.

Түйін сөздер: теріс бағалау, өзбек мақал-мәтелдері, орыс мақал-мәтелдері, антропоцентризм, аксиология, мәдени лингвистика, дүниетаным

Zaripova M.K.¹ , *Smagulova B.A.²

¹Termez State University
Termez, Uzbekistan

²Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

e-mail: zaripovam@tersu.uz

*e-mail: bakyt28@mail.ru

NEGATIVE EVALUATION TRENDS IN UZBEK AND RUSSIAN PROVERBS

Abstract

The article analyzes the structural, semantic, cultural and axiological signs of negative assessment, examines the nationally specific models of criticism, censure, irony and warning in two unrelated languages – Uzbek and Russian.

The authors note that the negative assessment presented in the paremias of the two peoples acts as a complex multicomponent phenomenon, in the structure of which cognitive, cultural, axiological, historical and psychological aspects interact. It functions not only as a means of educational influence, but also as a mechanism for preserving cultural identity, as well as as an important element of folk pedagogy. In proverbs, negative evaluation is transformed into a form of collective wisdom: the criticism expressed in them is not destructive, but performs educational, protective and guiding functions. It is thanks to this universal mechanism that proverbs remain relevant in the 21st century, continuing to influence the formation of the moral consciousness of peoples.

Keywords: negative evaluation, Uzbek proverbs, Russian proverbs, anthropocentrism, axiology, linguoculturology, worldview

Введение. Пословицы как один из наиболее древних жанров фольклора представляют собой устойчивую когнитивную систему, в которой закрепляются формы народного мышления, оценочные категории, модели поведения и культурные представления о мире. Негативная оценка в пословицах – это не просто выражение неодобрения или критики; это особая семиотическая форма фиксации социальных норм, своеобразный инструмент регулирования поведения и способ транслирования социальных санкций. Будучи продуктом коллективного сознания, пословицы сохраняют следы исторического опыта, отражают социокультурные условия формирования этноса и передают знания о том, какие поступки считаются недопустимыми, опасными или вредными не только для индивида, но и для всей общности.

Сравнительный анализ узбекских и русских пословиц позволяет выявить общие и национально-специфические особенности восприятия негативных явлений, а также проследить, какие ценности осуждаются, каким образом формируется образ «плохого» человека в народной культуре.

Целью данной статьи является анализ тенденций негативной оценки в поговорках двух языков, их семантики, образности, аксиологической структуры, а также социальных и культурных функций.

Методы и материалы. В качестве материала для исследования использованы узбекские и русские пословицы, содержащие элементы негативной оценки.

Методологическую основу исследования составили следующие подходы:

1. Сравнительно-сопоставительный метод – применялся для выявления сходства и различий в структуре и содержании пословиц узбекского и русского языков, выражающих негативную оценку.

2. Этимологический анализ – использовался для выявления историко-культурных корней ключевых лексем, отражающих негативную оценку, с целью проследить развитие значений и их семантических трансформаций.

3. Когнитивный анализ – применялся для реконструкции концептов, лежащих в основе пословиц, а также для выявления механизмов категоризации и концептуализации негативных качеств в ментальных моделях узбекского и русского языков.

4. Дискурсивный анализ – позволил рассмотреть пословицы как элементы культурного дискурса, в контексте которых формируется оценка определённых черт, поступков и социальных ролей.

5. Сравнительный семиотический анализ образов – использовался для сопоставления символических и образных компонентов пословиц, выражающих негативную оценку, с акцентом на культурные особенности семиозиса в русской и узбекской традициях.

Комплексное применение указанных методов обеспечило глубинное осмысление структуры, образности и ценностного наполнения пословиц, позволяя выявить как универсальные, так и культурно-специфические черты негативной оценки в поговорочном фонде двух языков.

Результаты и обсуждение. В узбекской и русской традициях механизм негативной оценки формировался на протяжении многих столетий. Несмотря на то, что эти две культуры принадлежат к разным языковым семьям и обладают неодинаковой исторической судьбой, обе сохранили богатейшую паремнологическую систему, в которой негативная оценка отражает не только универсальные человеческие ценности, но и национальные формы восприятия мира. Подобные пословицы выполняют нормативно-регулятивную функцию, препятствуя распространению опасных моделей поведения и корректируя общественные ожидания относительно роли личности в коллективе.

Узбекская культура, имеющая древние корни в тюркской, персидской и исламской цивилизациях, выработала мягкую, опосредованную форму негативной оценки. Такие пословицы часто обращаются не к личности как таковой, а к самой ситуации, причём делают это с долей мудрости, терпимости и педагогичности. В таких выражениях прослеживается идеал гармонии – «**Инсоноркали жамиятнинг маънавий мувозанати сақланади**». Поэтому

критика, как правило, непрямая, мягкая, облечённая в метафорическую оболочку, основанную на образах природы, сельскохозяйственного быта, семейных отношений. Таким образом, негативная оценка маскируется под морализаторский совет, который должен не унижить, а исправить.

Русские пословицы развивались в иной социокультурной среде – с суровыми климатическими условиями, длительными историческими потрясениями и сильной народной традицией прямоты и честности. Русская культура формировала прямолинейные, экспрессивные формы критики, в которых оценка часто выражена резко и категорично. Русские пословицы нередко используют гиперболу, грубоватую иронию, острую насмешку, что делает негативную оценку более жёсткой и эмоционально окрашенной. Такая языковая практика отражает древний общинный опыт славянского общества, где прямое предупреждение о опасности было важнее вежливой формы, а социальная критика была призвана воздействовать быстро и эффективно.

Тем не менее, несмотря на различия в культурной тональности, обе традиции сходятся в одном: негативная оценка – это способ педагогического воздействия, социального воспитания, защиты коллектива и индивида от деструктивного поведения. И узбекские, и русские пословицы рассматривают такие явления, как лень, недалёковидность, жадность, легкомыслие, бесчестность, ложь, болтливость как угрозу стабильности общества. Различным остаётся только путь их вербализации – либо мягкий, образно-назидательный, либо прямой, иронично-саркастический.

Особый интерес представляет изучение когнитивных моделей, лежащих в основе негативной оценки. В обеих культурах человек воспринимается через призму метафорического мышления. Например, в узбекских пословицах распространена модель «инсон – табиатнингбирқисми» («человек – часть природы»), что определяет выбор метафор: ленивый человек сравнивается с сухой ветвью, жадный – с камнем, который не делится тенью, бессмысленный – с водой, не пригодной к использованию. В русской культуре преобладает модель «человек – субъект действия», отсюда многочисленные пословицы, построенные на глагольных структурах, где субъект сам отвечает за своё поведение: «С собой не справишься – никто не поможет», «Не думай – пропадёшь».

Таким образом, когнитивная модель определяет не только структуру пословицы, но и её оценочную направленность. «**Дураку закон не писан**» (Ахмоқга қонун ёзилмаган), «**Без труда не вытащишь и рыбку из пруда**» (Меҳнатсиз ҳовуздан балиқни ҳам тортиб ололмайсан), «**Сказал – будто связал**» (Айтилган худди боғлаган), «**Пьяному море по колено**» (Ичганга денгиз тиззага келади), «**На ловца и зверь бежит**» (Овчига – ҳайвоннинг ўзи югуриб келади.)

Русские пословицы имеют тенденцию к резким, кратким и ёмким формам выражения.

Несмотря на различия, в обеих культурах можно наблюдать универсальные модели. Обе паремиологические традиции резко критикуют лень, поскольку труд является важнейшей ценностью как в русской, так и в узбекской ментальности. В обеих культурах негативно оценивается болтливость, пустые обещания, неискренность, глупость, неосмотрительность. Отрицательная оценка в пословицах выступает механизмом предупреждения: народная мудрость стремится уберечь человека от ошибок, указать на опасность определённых форм поведения. Пословицы функционируют как своеобразная когнитивно-нормативная система, закрепляющая правильные модели поведения и вытесняющая неправильные.

Культурно-семиотические механизмы негативной оценки в обоих языках связаны с использованием метафорических образов животных, природных явлений, действий и социальных ролей. Однако сами наборы образов различаются: узбекские пословицы чаще прибегают к символам, связанным с земледельческим бытом и восточной мудростью, русские – к образам леса, холода, силы, охоты и бытовой конкретики. Эти различия формируют уникальные культурные коды, которые задают специфику народного мышления.

Негативная оценка в пословицах выполняет несколько важных функций. Она регулирует поведение, формирует моральные границы, закрепляет социальные нормы, обеспечивает преемственность культурного опыта и поддерживает ценностную целостность общества. Через

механизм отрицательной оценки пословицы передают не только предупреждение о вредных поступках, но и знания о том, каким должен быть идеальный член общества. Узбекские пословицы закрепляют ценности доброты, взаимопомощи, умеренности и уважения; русские – ценности честности, здравого смысла, ответственности, смелости и трудолюбия. «Эртага қиламан деган – ҳеч қачон қилмайди» (Тот, кто говорит „сделаю завтра“, – никогда не сделает), «Қўлиторнинг дўсти йўқ» (У жадного нет друзей), «Оқибатсиз одамдан оқибат кутма» (От неразумного человека не жди благоразумия), «Ёлғоннинг умри қисқа» (Ложь недолговечна), «Қўпсўз – камамал» (Много слов – мало дел).

Таким образом, негативная оценка в узбекских и русских пословицах представляет собой сложный культурно-языковой феномен, в котором отражается мировоззрение народа, его нравственные ориентиры, социальные ожидания и исторический опыт. Несмотря на различия в формах выражения, обе системы демонстрируют глубоко укоренённое стремление общества к моральной гармонии и этическому совершенствованию личности. Изучение пословиц в сравнительно-антропоцентрическом ключе позволяет не только понять специфику оценочных моделей двух народов, но и открыть универсальные механизмы формирования человеческой культуры.

Негативная оценка также тесно связана с аксиологической системой культуры. Узбекская культура придаёт первостепенное значение гармонии, уважению, вежливости, сдержанности, поэтому пословицы акцентируют опасность не только для личности, но и для всего коллектива: «Бир бефарқ юз кишинийқитур» (Один равнодушный может навредить сотне человек). Русская культура, напротив, категорична в осуждении слабости характера, безволия, трусости, беспечности – качества, которые воспринимаются как угроза для выживания в суровых условиях. Поэтому русские пословицы нередко наделены более драматическим, иногда даже трагическим подтекстом.

Кроме того, обе культуры используют богатые семиотические системы – символы животных, растительных образов, пространственных метафор («вверх» – добро, «вниз» – зло). Однако символика различается: в узбекской культуре эшак, қўй, тўнғич образуют мягкую и поучительную критику; в русской – волк, медведь, лиса создают образ опасности, хитрости, жестокости.

Особенно значим аспект социального поведения. Узбекские пословицы ставят коллектив выше личности: «Ёмоноғиз – уйнибузади» (Плохой язык разрушит дом). Русские пословицы чаще всего исходят из индивидуальной ответственности: «Сам упустил – сам догоняй». (Ўзинг қўйвординг – ўзинг ушла). Это различие показывает различную структуру этнокультурного сознания, где узбекская модель коллективоцентрична, а русская – личностно-поведенческая.

Характерная черта узбекских пословиц – мягкая, назидательная тональность, использование метафор, обращённых к семейным и общинным ценностям.

Таким образом, негативная оценка в паремиях двух народов является сложнейшим многослойным феноменом, включающим когнитивные, культурные, аксиологические, исторические и психологические компоненты. Она одновременно служит и инструментом воспитания, и способом сохранения культурной идентичности, и одним из важнейших элементов народной педагогики. Пословицы превращают негатив в форму мудрости: критика в них не разрушает, а учит, защищает и направляет. Именно благодаря этому универсальному механизму пословицы остаются актуальными в XXI веке, продолжая формировать моральное сознание наций.

Негативная оценка распространяется также на модели поведения, разрушающие социальный баланс. Узбекские примеры часто связаны с нарушением этики гостеприимства и общинного уважения: «Ношқурнинг уйи қоронғу» (У неблагодарного дом всегда темен), «Қўнгилсизнинг ошига борма» (Не ходи на пир к бессердечному). Русские пословицы в аналогичных ситуациях подчеркивают опасность доверчивости и нарушение социальной гармонии: «Не в свои сани не садись», «Где тонко, там и рвётся». Обе традиции негативно оценивают непредусмотрительность, неверно выбранную стратегию поведения, чрезмерную доверчивость или нарушение меры.

Значимая тенденция – негативная оценка через иронию и насмешку. В русских пословицах она выражена особенно ярко: «Ума палата, да ключ потерян», «Семь пятниц на неделе», «Где дурак, там и вред». Узбекские примеры также демонстрируют ироничность, но она мягче, часто сопровождается скрытым нравоучением: «Бошинда ақил, этагинга қараб юр» (Если голова умная, смотри под ноги), «Кўлидан иш келмаса – бахона қидирар» (Кто не умеет работать, ищет оправдание). Эти пословицы не только фиксируют негативное качество, но и задают эталон правильного поведения.

Особое место занимает негативная оценка, направленная на социально опасные качества: коварство, подлость, предательство, агрессию. Узбекская традиция вырабатывает строгие предупреждающие формулы: «Ёвдан ёмон – ичигдаги ёв» (Хуже врага – враг внутри), «Хиёнатнинг меваси – пушаймон» (Плод предательства – раскаяние). Русская – подчёркнуто эмоциональна и категорична: «Предателю нет прощения», «Не верь льстецу – он продаст», «Волк в овечьей шкуре». В обоих языках прослеживается культурная установка на защиту общины, укрепление доверительных связей и осуждение предательства как действия, угрожающего коллективному порядку.

Негативная оценка выражается и через критику социальной пассивности, лени, безинициативности. Узбекские примеры «Бугуннинг ишини – эртага қолмасин» (Дело сегодняшнее не оставляй на завтра), «Мехнатсиз риск – девор тагидан изк» (Заработок без труда – как след под стеной) подчеркивают идеал деятельного человека. Русские аналогии: «Под лежащий камень вода не течёт», «Без труда не вытащишь и рыбку из пруда», «Ленивому всё тяжело». Негативная оценка в этом случае направлена на стимулирование активности и трудолюбия как базовых ценностей обеих культур.

Интересной тенденцией является негативная оценка через контраст положительной и отрицательной модели поведения. Узбекские пословицы строят эту оппозицию через яркие параллели: «Яхши билан юрсанг етасан муродга – ёмон билан юрсанг қоласан тўхматга» (С хорошим пойдёшь – достигнешь, с плохим – пропадёшь), «Яхши от йўлда билинади – ёмон одам қийинда». Русская традиция использует сопоставление в более резкой, контрастной форме: «Скажи мне, кто твой друг, и я скажу, кто ты», «Доброе дело два века живёт, худое – три». В обоих случаях народная мудрость предлагает не просто оценку, но и модель жизненной стратегии.

Отдельный пласт составляют пословицы, выражающие негативную оценку через образы животных и природы. Узбекские: «Тулки хийласи билан, бўри бўкириши билан танилади» (Лису узнают по хитрости, волка – по вою), «Иланнинг пўстлоғи йўк, одамнинг юзи йўк» (У змеи нет шкуры, у человека – совести). Русские: «Волк волосы меняет, но нрав – никогда», «Кукушка хвалит петуха...» (скрытая ирония в адрес лести) или «Свинья грязь найдёт». Обе традиции демонстрируют универсальность биоморфных метафор как средства непрямого негативной характеристики человека.

Выявляется и тенденция к морально-дидактическому предупреждению через негативный исход. Узбекские примеры «Ёионнинг хохири – пушоймон», «Бехудакетгансўз – қайтмас ўк» (Слово – как стрела, назад не вернётся) подчеркивают необратимость ошибок. Русские: «Слово не воробей – вылетит, не поймаешь», «За всё надо платить», «Как аукнется, так и откликнется». Это показывает, что негативная оценка служит механизмом формирования ответственного поведения.

Таким образом, негативная оценка в узбекских и русских пословицах проявляется комплексно: через порицание личных качеств, предупреждение о социальных опасностях, иронические мотивы, критику нарушений нравственного порядка, а также через универсальные культурные образы, понятные во всех этнокультурах. Различия заключаются в степени категоричности, эмоциональной тональности и культурных акцентах: узбекская традиция демонстрирует большую ориентированность на общинные ценности и гармонию, русская – на личный опыт, трагикомизм и индивидуальную ответственность. Однако обе системы отражают

глубинные механизмы социальной регуляции, поддерживают устойчивые модели поведения и фиксируют коллективное представление о порицаемых качествах и ошибочных стратегиях.

Этимологический, дискурсивный и когнитивный анализ

Негативная оценка в узбекских и русских пословицах – сложное мыслительно-коммуникативное явление, связанное с глубинными культурными моделями, мировоззрением и историческим опытом двух народов. Она формируется на базе этносемиотических кодов, устойчивых эталонов поведения, коллективной памяти и языковой картины мира. Для более полного понимания тенденций негативной оценки необходим многоуровневый подход, включающий этимологический анализ ключевых образов, дискурсивный анализ функций пословиц в коммуникации и когнитивное объяснение того, как народная мудрость структурирует отрицательные качества и модели поведения.

Этимологические основы негативных образов

Этимология узбекских и русских пословичных единиц показывает, что большинство негативных характеристик уходят корнями в древние представления о социальной и природной гармонии. Многие образы имеют архаическое происхождение и сохраняют исходные смыслы. Узбекское «ёмон» («плохой») связано с древнетюркским яман – «вредный, губительный, опасный», что подчеркивает первичную связь негативной оценки с угрозой коллективной безопасности. В русской традиции слово «зло» (*зль*) изначально означало «уничтожение, разрушение», что объясняет его широкое использование в пословицах, например: «Зло не дремлет», «Желающий зла сам к нему придёт». Оба языка сохранили внутреннюю связь негативного оценивания с идеей разрушения социального порядка.

Этимологические корни животных образов также объясняют их оценочный потенциал. В узбекских пословицах «илон» (змея) традиционно символизирует опасность и хитрость, восходя к древнетюркским мифологическим моделям. Отсюда негативные выражения: «Илоннинг пўстлоғи йўқ, одамнинг – юзи йўқ». В русском языке образ волка, сохранившийся с праславянских времён, выступает воплощением хищности и коварства. Поэтому возникают устойчивые единицы: «Сытый волк – овце не друг», «Волк в овечьей шкуре». Этимологические исследования показывают, что негативные смыслы закрепились задолго до появления письменных традиций и продолжают определять семантику современных пословиц.

Особый интерес вызывает этимология оценочных глаголов и метафор. Узбекское «пушаймон бўлмоқ» («раскаиваться») в древнетюркской традиции имело значение «обернуться назад, увидеть потерю», что объясняет наличие мотива необратимости ошибок в пословицах: «Пушаймон – фойдасиз мехмон» (Раскаяние – бесполезный гость). Русское «лгать» связано с праславянским *lġati*, первоначально – «переиначивать, исказить», что напрямую отражено в пословицах: «Лгун хуже вора», «Ложь коротка». Этимология помогает понять, почему те или иные образы приобретают устойчивую негативную оценку.

Дискурсивный анализ: функции негативных пословиц в речи

Пословицы с негативной оценкой активно функционируют в разных коммуникационных сферах – бытовой, воспитательной, нравоучительной, конфликтной, политической и даже медийной. Дискурсивный анализ показывает, что их функции выходят далеко за рамки простой характеристики человека.

В узбекском дискурсе пословицы часто используются как средство мягкого косвенного порицания. Они позволяют выразить неодобрение, избежав прямого конфликта. Например, фраза «Кўлидан иш келмаган – бахона қидирар» в разговоре служит как предупреждение, так и указание на необходимость изменения поведения. В семьях и образовательных ситуациях негативные паремии применяются для воспитания трудолюбия и честности: «Ёлғончи – уятнинг отаси».

В русской коммуникационной традиции негативные пословицы используются более открыто и чаще служат инструментом усиленного порицания или иронии. Высказывания вроде «Ума палата, да ключ потерял» или «Семь пятниц на неделе» выполняют функцию общественного

контроля через высмеивание. Дискурс показывает, что в русской речи пословицы становятся частью комического жанра, где негативная оценка облекается в форму шутки, но сохраняет свою нормативную силу.

В политическом и медийном дискурсе обе традиции используют пословицы для оценки социальной несправедливости или недальновидности решений. В узбекском медиадискурсе встречается обращение к мудрости «Кўнгилсизнинг ошига борма», когда речь идёт о неблагонадёжных социальных институтах. В русских СМИ можно услышать: «Где тонко, там и рвётся», что выступает как комментарий к нестабильности ситуации.

Когнитивный анализ: ментальные модели негативной оценки

Когнитивная перспектива позволяет объяснить, почему пословицы с негативной оценкой столь устойчивы и универсальны. Их структура базируется на глубинных ментальных схемах, которые одинаково узнаются носителями культуры.

Основная когнитивная модель узбекской традиции – концепт «меъёр» (норма) и его нарушение. Негативная оценка всегда обозначает выход за границы гармонии и коллективного благополучия. Пословица «Ёмон билан юриш – ўзинга кулфат» представляет когнитивную схему причинно-следственного отношения, где нежелательное качество порождает неизбежный негативный результат. Узбекские пословицы строятся на модели предостережения и социальной ответственности.

Русская когнитивная модель негативной оценки опирается на концепты «личная ответственность», «мера» и «воздаяние». Русские паремии нередко выстраивают ситуацию как замкнутый цикл: «Как аукнется, так и откликнется», «За всё надо платить». Это говорит о доминировании ментальной схемы кармического воздаяния, где каждое действие возвращается к субъекту.

Когнитивное картирование образов показывает интересные параллели. Образ «волка» в русском и «бўри» в узбекском сознании задействует схему «опасное / агрессивное». Образ «ахмоқ / дурак» – схему «структурная некомпетентность», где отсутствие рассудительности ведёт к разрушению порядка. Образ «дангаса / ленивый» – схему «социальная бесполезность», которая угрожает коллективной эффективности.

В обоих языках негативная оценка является не столько характеристикой конкретного человека, сколько когнитивным инструментом моделирования желательного поведения. Через образы животных, природных явлений, бытовых ситуаций и социальных ролей народная мудрость формирует ментальные карты, по которым индивид ориентируется в мире.

Дополнительные примеры, отражающие когнитивные и дискурсивные модели:

Узбекские:

«Ақилли дарёдан кечар, ахмоқ кўлмақдан чўқар»

«Ймоннинг думи узулмас»

«Ношкурга не берсанг – оз»

«Кўқокнинг ўлими минг»

«Бўридан кўркманган – тузоғига тушган»

Русские:

«Глупость не лечится»

«Завистник сам себе могилу роет»

«Трус собственной тени боится»

«Чем дальше в лес – тем больше дров»

«От худых друзей добра не жди»

Этимологический анализ показывает древность и устойчивость негативных образов, дискурсивный анализ раскрывает их функции в реальном общении, а когнитивный подход объясняет механизмы категоризации отрицательных качеств. Узбекская и русская паремиологические системы демонстрируют как общие универсальные когнитивные схемы, так и культурно обусловленные различия в эмоциональном тоне, типах образов и степени кате-

горичности. Негативная поговорка в обеих традициях – не только средство оценки, но и инструмент социального управления, нормативной регуляции, воспитания и коллективной самоидентификации. Она является частью когнитивного механизма, который формирует представления о том, что считать благом, опасностью, ошибкой или нарушением нормы.

Сравнительный семиотический анализ образов в узбекских и русских поговорках

Семиотический анализ поговорок предполагает изучение образов как знаков, которые несут культурно закреплённые значения и выполняют функцию социального кодирования поведения. Образ в поговорке – не просто метафора, а знак с устойчивой коннотацией, включённый в систему коллективной памяти, моральных норм и ценностей. Негативная оценка в узбекских и русских поговорках формируется через комплекс семиотических механизмов: символические ассоциации, знаковые противопоставления, культурно мотивированные образы животных, предметов, природных явлений и социальных ролей. Сравнение этих образов позволяет выявить как универсальные культурные структуры, так и национально-специфические особенности двух языковых картин мира.

В узбекской традиции ключевыми семиотическими знаками негативной оценки являются животные, связанные с опасностью или хитростью: «илон» (змея), «тулки» (лиса), «бўри» (волк). Каждый образ представляет собой культурный знак, связанный с определённым набором характеристик. Змея – символ скрытности, внезапного удара, коварства; поэтому возникают выражения: «Илоннинг изи – тагидан» (Запах змеи – от земли), где негативная оценка выражена через скрытый, трудноуловимый источник зла. Лиса в узбекской семиотике – знак двуличной хитрости, что проявляется в поговорках «Тулки хийласи билан танилган». Волк является знаком агрессии и разрушения социального порядка: «Бўри билан тутунган – охирида куйган». Эти образы не только обозначают отрицательные качества, но и функционируют как предупреждающие символы, ориентирующие на избегание опасных типов поведения.

В русской поговорочности семиотическая система негативных образов также часто опирается на животных, но их культурное значение отличается по эмоциональному накалу и типу символизации. Волк – знак угрозы, жестокости и хищности, как в выражении «Волк в овечьей шкуре», где знак усиливает негативную оценку через мотив маскировки. Лиса в русской культуре – символ хитрости и обмана, но её образ более ироничен и может передавать оттенок бытовой житейской мудрости. Змея выступает знаком предательства и опасности, что отражено в выражениях «Змею пригрел на груди». Семиотическое поле русских животных образов более драматично и экспрессивно, чем узбекское, благодаря традиции эмоциональной гиперболизации зла.

Значительное место в обеих культурах занимают знаки, связанные с трудом и социальной активностью. Узбекское выражение «Дангаса дарёга тушса хам курук чиқади» использует образ воды как символ среды, в которой ленивый человек проявит свои недостатки. Этот знак отражает культурную установку на трудолюбие как основу социальной устойчивости. В русском варианте аналогичный семиотический знак – «Под лежащий камень вода не течёт», где природный образ служит индикатором порицаемого качества пассивности. Семиотически оба образа строятся на концепте «естественного движения», нарушенного ленью, но узбекская традиция делает акцент на насмешливости, тогда как русская – на причинности.

Интересно сопоставить знаки, связанные с речевым поведением – ложью, пустословием, злословием. В узбекской традиции слово обозначается как знак ответственности: «Бехуда кетган сўз – қайтмас ўқ» – слово приравнивается к стреле, что создаёт семиотическое тождество «слово = действие = вред». В русской культуре слово тоже несёт нагрузку необратимости: «Слово не воробей – вылетит, не поймаешь», но здесь негативная оценка выражена мягче, с оттенком комизма. Оба знака апеллируют к понятию необратимости, но узбекская версия более жёсткая и дидактическая.

Память и коллективный опыт формируют знаковые структуры, связанные с социальной опасностью. Узбекский образ «ичингдаги ёв» («враг внутри») маркирует внутреннюю угрозу как

наиболее разрушительную. Этот знак связан с ценностью общинной сплочённости, где внутренняя дисгармония воспринимается как главный риск. В русской традиции аналогичный знак представлен в выражениях о двуличии: «Не верь льстецу – он продаст». Здесь образ не внутреннего врага, а внешнего обманщика, указывающий на опасность взаимодействия с социально неблагонадёжными субъектами. Русская традиция более индивидуализирует конфликт, тогда как узбекская – коллективизирует.

Особый семиотический пласт составляют образы, построенные на контрасте света и тьмы, чистоты и грязи, меры и хаоса. Узбекское «Ношкурнинг – уйи қоронғу» метафорически связывает неблагодарность с тьмой как знаком духовной деградации. Русское «Свинья грязь найдёт» использует образ нечистоты как маркер нравственной неполноценности. Эти знаки универсальны, но интерпретации различаются: узбекский знак апеллирует к духовному состоянию, русская модель – к социальному и бытовому поведению.

Семиотическая структура негативной оценки проявляется также в знаках пространственного поведения. Узбекское выражение «Ёмон билан уруш – ўзинга кулфат» отражает символику пути: правильный путь – знак гармонии, неправильный – знак беды. Русское «Не в свои сани не садись» также использует пространственный знак, обозначающий нарушение границ компетенции. Оба знака строятся на концепте движения, но в узбекской культуре путь символизирует судьбу и выбор окружения, в русской – способность адекватно оценивать свои возможности.

Сравнительный семиотический анализ показывает, что обе культуры используют сходные типы знаков – животных, природные элементы, предметы, пространство, социальные роли. Однако их семиотическая интерпретация различается: узбекская традиция структурирует негативные образы через коллективные ценности, идею гармонии и общинной ответственности, русская – через личностное поведение, индивидуальную мораль, иронию и драматизацию жизненных ситуаций. Различия в семиотике отражают различия в культурной модели мира: узбекская ориентирована на стабильность, единство и сохранение традиций, русская – на нравственный конфликт, личный опыт и независимость оценки.

Заключение. В результате проведенного исследования выявлены основные тенденции выражения негативной оценки в узбекских и русских пословицах. Анализ показал, что обе паремийные системы отражают сходные морально-этические установки, направленные на осуждение таких черт, как лень, лицемерие, глупость, жадность, болтливость. Однако, несмотря на универсальность ряда концептов, формы их выражения, образная система и культурные импликации существенно различаются.

Использование этимологического, когнитивного, дискурсивного и семиотического методов позволило выявить глубинные механизмы формирования оценочности и зафиксировать особенности национального менталитета, проявляющиеся в пословичном фонде. Русские пословицы нередко опираются на иронию и метафору, в то время как узбекские – на нравоучительность и образную конкретику, тесно связанную с традиционными представлениями о чести, семье и социуме.

Сравнительный подход к изучению пословиц расширяет понимание лингвокультурной специфики негативной оценки, способствует развитию межкультурной компетенции и подчеркивает важность паремий как источника народной мудрости и зеркала ценностных ориентиров общества.

Список использованной литературы:

1. Пермяков Г.Л. *Основы структурной паремии*. – М., 1988.
2. Телия В.Н. *Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты*. – М., 1996.
3. Мокиенко В.М., Никитина Т. Г. *Большой словарь русских пословиц*. – М., 2010.
4. Мокиенко В.М. *Фразеология в зеркале культуры*. – СПб., 2014.

5. Жуков В.П. Русские пословицы и поговорки. – М., 1991.
6. Zaripova M.K. Bo 'lajako 'qituvchilarni innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonlarini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish: Ped.fan. fal. dok. (PhD) diss...-Term.,2022.–154 b.
7. Zaripova, M.K. Bo 'lajak o 'qituvchilarning kasbiy faoliyatida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish nazariyasi. *Academic research in educational sciences* 2.10 (2021): 98-987.
8. Zaripova M.K. *The Content and Manifestations of Pedagogical Innovative Activity of the Future Teacher. JournalNX* 7.10 (2023): 296-300.
9. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М., 2002.
10. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М., 2004.
11. Воркачев С.Г. Счастье как лингвокультурный концепт. – Краснодар, 2004.
12. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. – М., 2001.
13. Кубрякова Е.С. Язык и знание. – М., 2004.
14. Бахтин М.М. Проблемы речевых жанров. – М., 2000.
15. Одинаева З.С. Узбекские народные пословицы. – Ташкент, 2005.
16. Рўзиева Г.Ф. Узбекская паремиология. – Ташкент, 2010.
17. Мамажонов Ш. Узбекские пословицы: семантика и прагматика. – Ташкент, 2012.
18. Ёўлдошев Б. Ўзбек халқ мақолларининг маъно қатламлари. – Тошкент, 2017.
19. Тоҳиров А. Мақоллар – халқ хазинаси. – Тошкент, 2019.
20. Бахронова Н.Қ. Когнитивные механизмы узбекских пословиц. – Ташкент, 2020.
21. Содиқов Б. Узбекско-русские паремии: сопоставительный анализ. – Ташкент, 2018.

References:

1. Permyakov G.L. (1988). *Osnovy strukturnoy paremiki [Foundations of structural paremiology]*. Moscow. [in Russian]
2. Teliya V.N. (1996). *Russkaya frazeologiya: semanticheskiy, pragmaticheskiy i lingvokul'turologicheskiy aspekty [Russian phraseology: Semantic, pragmatic and linguocultural aspects]*. Moscow. [in Russian]
3. Mokiyenko V.M., Nikitina, T.G. (2010). *Bol'shoy slovar' russkikh poslovits [Large dictionary of Russian proverbs]*. Moscow. [in Russian]
4. Mokiyenko V.M. (2014). *Frazeologiya v zerkale kul'tury [Phraseology in the mirror of culture]*. Saint Petersburg. [in Russian]
5. Zhukov V.P. (1991). *Frazeologiya v zerkale kul'tury [Russian proverbs and sayings]*. Moscow. [in Russian]
6. Zaripova M.K. (2022). *Bo 'lajako 'qituvchilarni innovatsion pedagogik faoliyatga tayyorlash jarayonlarini integrativ yondashuv asosida takomillashtirish [Improving the process of preparing future teachers for innovative pedagogical activity based on an integrative approach]*. Ped.fan. fal. dok. (PhD) diss...-Term.,2022.–154 p. [in Uzbek]
7. Zaripova M.K. (2021). *Bo 'lajak o 'qituvchilarning kasbiy faoliyatida yangi axborot texnologiyalaridan foydalanish nazariyasi [Theory of using new information technologies in the professional activity of future teachers]*. *Academic Research in Educational Sciences*, 2(10), 98–987. [in Uzbek]
8. Zaripova M.K. (2023). *The content and manifestations of pedagogical innovative activity of the future teacher. JournalNX*, 7(10), 296–300.
9. Karasik V.I. (2002). *Yazykovoy krug: lichnost', kontsepty, diskurs [Language circle: Personality, concepts, discourse]*. Moscow. [in Russian]
10. Maslova V.A. (2004). *Lingvokul'turologiya [Linguoculturology]*. Moscow. [in Russian]
11. Vorkachev S.G. (2004). *Schast'ye kak lingvokul'turnyy kontsept [Happiness as a linguocultural concept]*. Krasnodar. [in Russian]
12. Stepanov Yu.S. (2001). *Konstanty. Slovar' russkoy kul'tury [Constants: Dictionary of Russian culture]*. Moscow. [in Russian]

13. Kubryakova E.S. (2004). *Yazyk i znaniye [Language and knowledge]*. Moscow. [in Russian]
14. Bakhtin M.M. (2000). *Problemy rechevykh zhanrov [Problems of speech genres]*. Moscow. [in Russian]
15. Odinaeva Z.S. (2005). *Uzbekskiyе narodnyye poslovitsy [Uzbek folk proverbs]*. Tashkent. [in Russian]
16. Ruzieva, G.F. (2010). *Uzbekskaya paremiologiya [Uzbek paremiology]*. Tashkent. [in Russian]
17. Mamazhonova Sh. (2012). *Uzbekskiyе poslovitsy: semantika i pragmatika [Uzbek proverbs: Semantics and pragmatics]*. Tashkent. [in Russian]
18. Yuldoshev B. (2017). *Uzbek xalq maqollarining ma'no qatlamlari [Semantic layers of Uzbek folk proverbs]*. Tashkent. [in Uzbek]
19. Tokhirov A. (2019). *Makollar – khalk khazinasi [Proverbs as a national treasure]*. Tashkent. [in Uzbek]
20. Bakhronova N.K. (2020). *Kognitivnyye mekhanizmy uzbekskikh poslovits [Cognitive mechanisms of Uzbek proverbs]*. Tashkent. [in Russian]
21. Sodikov B. (2018). *Uzbeksko-ruskiye paremii: sopostavitel'nyy analiz [Uzbek–Russian paremias: A comparative analysis]*. Tashkent. [in Russian]

FTAMP 16.41.25

10.51889/2959-5657.2025.94.4.003

Өнерхан Н.

Моңғолияның Гуманитарлық университеті

Ұланбатыр, Моңғолия

e-mail: nurbolat.bu@gmail.com

ҚАЗАҚ, МОҢҒОЛ ТІЛДЕРІНДЕГІ «БАС» МЕТАФОРАСЫ ТУРАЛЫ

Аңдатпа

Соңғы кездері қазақ және моңғол тіл білімінде зерттеушілер метафораны антропоцентристік парадигма аясында когнитивтік лингвистиканың әдістемесімен жан-жақты зерттеп жатыр. Адам санасының аналогия жасау, ассоциациялау қабілеті метафоризация механизмін іске қосып, нәтижесінде жаңа білім пайда болатындығын ғалымдар өз зерттеулері арқылы дәлелдеді.

Антропоцентристік қағида тұрғысынан қарағанда әлемнің менталь құрылымын жасауда антропоморфтық метафоралар аса маңызды рөл атқарады. Сол себепті аталмыш мақалада метафора, антропоморфтық метафораның теориялық негізі, антропоморфтық метафораның айқын көрінісі болып табылатын «бас» сөзінен бастау алған метафоралардың когнитивтік моделі мен өзіндік ерекшеліктерін қазақ, моңғол тілдерінің мысалдары негізінде түсіндіруге тырыстық. Мақалаға қазіргі лингвистикадағы метафораның құрылымын, сипатын, міндетін саралаған ғылыми зерттеулер негіз болдырылды.

Адамзат баласы дүниені тануда, сондай-ақ, өзін қоршаған заттарға, ондағы құбылыстарға атау беруде антропометрикалық қағида ұстанады. Ал, метафора дүниені тану танудың, ойлаудың негізгі тәсілі болып табылады. Адамзаттың дүниені тану процесі алдымен өзін зерттеп, танудан басталады. Дүниедегі шындық, нысандар, құбылыстар мен адамның дене мүшелері, сырт пішіні, кескін-келбеті, мінез-құлқы, қасиеттерінің арасында ассоциативтік байланыс бар. Осы құбылыстың мысалы ретінде қазақ, моңғол тілдеріндегі "бас" сөзінің төркіндес метафораларының ерекшеліктерін, ұқсастықтарын ашу – мақаладағы басты мақсат болды.

Адамдардың бейтаныс зарттарды, құбылыстарды танып білу, оларға атау беру процесі бұрынғы тәжірибеге, білімге негізделеді. Адамның дене мүшелері адамзат баласының ең алдымен танып білген ұғымдары болғандықтан, дене мүше атауларын сөздік қордың ең байырғы,

негізгі бірліктері деп айтуға болады. Тілдегі адамның дене мүшелері негіз болған метафоралар – сол халықтың қалыптастырған әлемнің тілдік бейнесінің бір көрінісі. Алайда, бүгінге дейін мәдени концепцияның антропоморфтық көріністерін ашалап зерттеген зерттеу жұмыстары жеткіліксіз болды. Сондықтан да, бұл тақырыпты қазақ, моңғол тілдерінің материалдары негізінде салыстыра зерттеп, антропоцентристік ғылымның дамуына үлес қосу – бұл жұмыстың жаңашыл қыры болып табылады.

Түйін сөздер: метафора, антропоцентризм, антропоморфтық атау, бас, әлемнің тілдік бейнесі, антропоцентристік көзқарас, антропоморфтық метафора

Унерхан Н.

Гуманитарный университет Монголии

Улан-Батор, Монголия

email: nurbolat.bu@gmail.com

МЕТАФОРА «ГОЛОВА» В КАЗАХСКОМ И МОНГОЛЬСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В последнее время в казахском и монгольском языкознании метафора широко исследуется в рамках антропоцентрической парадигмы с использованием методологии когнитивной лингвистики. Способность человеческого разума к аналогии (сопоставлению) и ассоциации активизирует механизм метафоризации, в результате чего формируется новое знание, что подтверждается исследованиями учёных.

С точки зрения принципа (антропоцентричности), антропоморфная метафора играет огромную роль в формировании ментальной структуры мира. Поэтому в данной статье рассматриваются теоретические понятия о метафоре и человекоподобной метафоре, предпринимается попытка объяснить когнитивную модель метафоры, образовавшейся путём переноса значения от слова «толгой», выявить общие и отличительные черты на основе примеров казахского и монгольского языков. В исследовании в качестве основы использованы работы, изучающие структуру и функции метафоры в современной лингвистике.

Человек, познавая мир и называя предметы и явления окружающей среды, придерживается принципа человеческой размерности, и метафора становится основным способом осуществления данного процесса, то есть основным способом мышления. Процесс познания мира человеком начинается с познания самого себя. Объекты и явления объективной действительности находятся в ассоциативной связи с формой, образом и свойствами человека. В качестве примера данного явления в статье ставится цель сопоставительно объяснить особенности и общие черты метафор, образованных от слова «толгой» в казахском и монгольском языках.

Процесс познания человеком новых предметов и явлений, а также их наименования основывается на предыдущем опыте и знаниях. Так как органы человеческого тела являются одними из первых понятий, познанных человеком, названия частей тела можно считать основными единицами лексической системы. Метафоры, происходящие от названий частей тела, являются проявлением языковой картины мира данного народа. Однако до настоящего времени недостаточно исследований, подробно рассматривающих антропоморфные выражения культурных концептов, поэтому попытка провести сравнительный анализ данного явления на материале казахского и монгольского языков и внести вклад в развитие антропоцентрической науки составляет новизну настоящего исследования.

Ключевые слова: метафора, антропоцентризм, антропоморфное наименование, голова, языковая картина мира, антропоцентрический подход, антропоморфная метафора

Unyerkhan N.

University of the Humanities of Mongolia
Ulaanbaatar, Mongolia
email: nurbolat.bu@gmail.com

ABOUT THE "HEAD" METAPHOR IN THE KAZAKH AND MONGOLIAN LANGUAGES

Abstract

In recent years, the study of metaphor within Kazakh and Mongolian linguistics has been actively developed through the methodological framework of cognitive linguistics, which is based on the human-centered paradigm. According to linguistic research, human cognitive abilities such as analogy and association activate metaphorical mechanisms, thereby generating new knowledge.

From the anthropocentric perspective, anthropomorphic metaphors play a crucial role in constructing the mental model of the world. Therefore, this paper aims to explain the theoretical understanding of metaphor and anthropomorphic metaphor, focusing on the cognitive model of metaphors derived from the word “head” and their similarities and differences in Kazakh and Mongolian languages. The study is based on modern linguistic works that explore the structure and function of metaphor.

When humans perceive and name the world around them, they follow a human-dimensional principle, and metaphor becomes a key cognitive tool in this process. The process of understanding the world begins with self-understanding. Objects and phenomena of the real world are often associated with human forms and characteristics. This study, therefore, seeks to compare and interpret the characteristics and common features of metaphors derived from the word “head” in Kazakh and Mongolian as an example of such associative thinking.

The process of perceiving and naming new objects and phenomena is grounded in prior experience and knowledge. Since the human body is one of the earliest concepts recognized by humankind, the names of body parts can be considered fundamental units of vocabulary. Metaphors derived from body parts reflect the linguistic worldview of a people. However, detailed studies on the anthropomorphic expressions of cultural concepts remain scarce. This research, therefore, attempts to compare such expressions in Kazakh and Mongolian, contributing to the development of anthropocentric linguistics.

Keywords: metaphor, anthropocentrism, anthropomorphic naming, head, linguistic worldview, human-centered view, anthropomorphic metaphor

Кіріспе. Метафора – әлемнің тілдік бейнесіндегі ерекше құбылыс саналады, әрі адамзат баласының әлемді танып білу, оны өзінің тілімен бейнелеу процесінде ерекше міндет атқарады. Ежелгі Грек ойшылы Аристотелдің айтқанындай «метафораның табиғаты жұмбаққа толы». Қазіргі таңда қандай да бір заттың, құбылыстың атауын, өзіндік ерекшелігін, белгілері мен қасиеттерін өзге заттар мен құбылыстарға ұқсату арқылы жасалатын метафора құбылысы ғалымдар мен ізденушілердің назарын аударып, оны философия, әдебиеттану, психология, мәдениеттану, лингвистика, психолингвистика, когнитивтік лингвистика, т.б. ғылымдар аясында жан-жақты зерттеп жатыр. Лингвистиканың жас саласы когнитивтік лингвистика тұрғысынан қарайтын болсақ, метафора – ойлау тәсілі, ал, антропоморфизм осы тәсілдің жемісі.

Қазақ және моңғол тіл білімінде антропоморфтық метафораларды когнитивтік лингвистиканың әдістемесі бойынша салыстыра зерттеген зерттеулер әзірге жоқ деуге болады. Сондықтан да, бұл мақалада метафора туралы теориялық түсінік, антропоморфтық метафора, қазақ және моңғол тілдеріндегі «бас» дене мүшесінен тараған метафоралардың үлгілері, олардың ұқсастықтары мен ерекшеліктері арқау етіледі.

Әдістер мен материалдар. Әлемнің тілдік бейнесін танып білу, оның қыр-сырын ашу мақсатында тіл білімінде қалыптасқан жаңа көзқарас, концепцияларға сәйкес аталмыш зерттеуге салыстыру, жүйелеу, анализ және синтез, логикалық және сараптамалық тәсілдер пайдаланылды. Жүйелеу тәсілі бойынша метафора тіл білімінің маңызды саласы ретінде қарастырылды.

Салыстыру, анализ және синтез, логикалық тәсілдерді пайдаланып «бас» метафораларына концептуалдық метафора теориясы аясында қазақ, моңғол тілінің материалдарына негіздеп сараптама жасалды. Мұнда ғалымдардың ұсынған метафора теориялары мен концепциялары, тұжырымдары басшылыққа алынды. Материалдар қазақ және моңғол әдебиеттерінен, сөздіктерден, «Қазақ тілінің ұлттық корпусы» электрондық базасынан теріліп алынды.

Нәтижелер және талқылау. В. Фон Гумбольдт «Тіл – ұлт руханиятының көрінісі, ойлау мен сыртқы дүниенің ортасындағы аралық әлем» деген тұжырым жасайды. Тілде халықтың барлық танымдық тәжірибесі кодталады. Тіл – этно мәдени процестің басты элементі және сол ұлттың, этностың әлеуметтік санасын, салт-дәстүрін, мәдениетін сақтайтын, жалғастыратын амал-тәсілі. Тіл ойлау құралы ғана емес, маңызды мәдени элемент болғандықтан тіл, ойлау, мәдениет үштігінің арасында бірінсіз бірі өмір сүре алмайтын табиғи, тығыз байланыс бар.

Тіл адам дүниетанымының айнасы болып табылады. Адамның өмір сүру ортасының, рухани және материалдық мәдениетінің де тілге қатысы бар. Сондықтан, тіл сол тілдің негізгі тағаны болып табылатын мәдениетті, сондай-ақ, адам мен қоғам қатым-қатынасының барлық қырларын қамтып “дүниенің тілдік бейнесін” жасайтын таңбалар жүйесі болып табылады. Әрбір сөз осынау тілмен сөйлесетін халықтың тұрмыс тіршілігі, дүниетанымы, құндылықтары, психикасы, менталитеті, салт-дәстүрі жайлы мәліметтерді тура және астарлы түрде бере алады.

Неміс философы М.Хайдагер «адам әлемді сурет тәрізді елестетіп қабылдайды, һәм түсінеді» дейді. Осы “сурет”, яғни бейне әр ұлттың тілінде көрініс табады. Бірақ, қоршаған әлемді сөз арқылы түсініп, пайымдау жолдары халықтың тұрмыс тіршілігі, қоғамдық санасы, тарихы, мәдениеті және географиялық ерекшеліктерге байланысты әр түрлі болады. Тілді жасап, оны қолданып өзара қарым-қатынас жасайтын әрбір халық өздеріне ғана тән дүниенің тілдік бейнесін қалыптастырады. Сондықтан да, дүниетаным дегеніміз танымдық амал-тәсілдерді анықтайтын болса, дүниенің бейнесі – сол танымдық процестің жемісі болып табылады. Бүгінгі таңда ғылыми парадигмада «дүниенің тілдік бейнесі» терминін философтар, этнографтар, социологтар, лингвистер кеңінен пайдалануда. Бұл термин әсіресе, қазіргі лингвистика ғылымында аса зор маңызға ие болды. Себебі, дүниенің тілдік бейнесін дүниені танудың кілті деп атауға әбден болады.

Дүниенің тілдік бейнесінің ерекшеліктерін көрсететін құбылыстардың бірі – метафора. Өйткені, «метафора адамның нәрсені түсінуі үшін аса қажет нәрсе, біздің өміріміздегі жаңа жағдайлар, тың мағына тудыратын механизм» [1, 197] болып табылады.

Когнитивтік лингвистикадағы концептуалдық метафора теориясының негізін қалаған Америкалық ғалымдар Дж.Лакофф, М.Джонсондардың тұжырымы бойынша «адам тәжірибесі мен іс-қимылының басым көпшілігі метафораланған, адамның түсіну жүйесінің ауданды бөлігі метафораның көмегімен құрылымдалған». Метафораның басты ерекшелігі бір құбылысты келесі бір құбылыстың концептуальдық жүйесіне енгізіп түсінуде жатыр және ол құндылықтардың жалпыға мойындалған жүйесі аясында пайда болып, сол қоғамның түсінігі, санасы, тұрмыс-салтына негізделеді.

Метафора ұқсату, салыстыру, сәйкестіру және метонимиялардан құралатын, ой санада пайда болатын когнитивтік құрылымдар (domain) арасындағы өзара әрекеттер нәтижесінде пайда болатын ойлау тәсілі.

Дж.Лакофф, М.Джонсондардың жасаған концептуалдық метафора теориясы – түпнұсқа домен (source domain), межелік домен (target domain), бейнелеп қондыру (mapping) деген ментальдық құрылымдарды негіз еткен концептуальдық модельдегі теория. Мұнда шынайы зат, құбылыс – түпнұсқа домен, концептуальдық ұғым – межелік домен, метафораның пайда болу процесі – бейнелеп қондыру деп тұжырымдалды.

Ал, Ж.Фоконье мен М.Тернер метафораның жоғарыда аталған когнитивтік теориясын ментальдық кеңістік теориясы аясында дамытып, концептуальдық интеграция теориясын ұсынды. Олар Дж.Лакофф, М.Джонсондардың концептуальдық метафора теориясының түпнұсқа домен (source domain), межелік домен (target domain) деген екі құрылымына ортақ

кеңістік (generic space), аралас кеңістік (blended space) немесе (blend) деген тағы екі домен қосты. Аталмыш теория бойынша домендердің өзара араласуы нәтижесінде жаңа мағына (метафора) пайда болады. Тіл мамандары аталған концептуальдық интеграция теориясын метафораның мәнін ашуға қолайлы тәсілдердің бірі деп бағалауда. Ж.Фоконье мен М.Тернер метафораны адам ақыл-ойының өзегі болған когнитивтік үдеріс деп көріп, “жалпылама ұғым (global insight), концептуальдық ығыстыру (conceptual compress), мағынаның шашыраңқы өрістерінің манипуляциясы (manipulation of diffuse ranges of meaning) жаңа мағынаның пайда болуына ықпал етеді” деді [2, 283-304].

Жоғарыда айтылған тұжырымдарды негізге ала отырып, әу баста тілде жалаң мағыналы болған сөздер қалайша біртіндеп көп мағынаға ие болып, қолданыс аясы кеңітіндігін “бас” метафорасы арқылы түсіндіруге тырысайық.

Моңғол тілінің үлкен сөздігінде «бас» сөзінің негізгі мағынасын *«адам мен жан-жануардың бас сүйек және жақ сүйектен құралған, мойынның үстіне орналасқан дене мүшесі»* деп түсіндіріпті [3]. Бір ерекшелігі, моңғол халқы бас сөзін құрметтеп “*тэргүүн*”, кей жағдайда *«түрүү»*, бастың жоғарғы бөлігін *«орой»* деп атайды. Ал, Қазақ әдеби тілінің сөздігінде «бас» сөзіне *«1.Адам не жануарлар денесінің кеудеден жоғарғы не алдыңғы қозғалмалы бөлігі; 2.Адамның не жан-жануардың ауыз, көз, құлақ, мұрын, ми, т.б. орналасқан дене мүшесі»* деген анықтама берілген [4, 10].

Сөз мағынасы дегеніміз шынайы зат, құбылыстың айрқша белгі, қасиеттерінің түйіні, адамның ақыл ойына түскен сәулесі. Сол себепті, «бас» сөзінің негізгі мағынасы адам денесінің ауыз, мұрын, көз, құлақ қатарлы мүшелер орналасқан ең жоғарғы бөлігі. Әрі, бұл – «бас» деген дене мүшесінің адам миындағы орныққан көрінісі. Сөз мағынасы қоғам дамысымен тығыз байланыста болады. Адамның дене мүшелерінің нақтылық сипатына байланысты оның негізгі мағынасы ұзақ уақыт бойы тұрақты сақталады. Алайда, адамдар дүниенің қыр-сырын тану барысында сөздің негізгі мағынасын метафоралап, көп мағыналы сөздер тудырып, тілдің сөздік қорын байытады. Мысалы, біздің жинаған қазақ, моңғол тілдерінің материалдарына сүйенсек адамның дене мүшесі «бас» деген сөзден *қандай да бір нәрсені жоғарғы бөлігі, ұшы, шеті, басшы, жетекші, жоғарғы басқарушы ұйым, басқарушы тұлға, негізгі, өзекті, көшбасшы, заттар мен құбылыстардың басталуы, уақыт бөлігінің басталуы, ең жоғарғы орын, статус, алдыңғы қатар, құрметті орын, төбе (жер), бума, адамның потенциалы, ойлау қабілеті, тағдыр, т.б.* мағыналы метафоралар туған.

Метафоризация немесе қандай да бір нәрсенің өзіндік белгілерін, қасиеттерін өзге нәрсеге салыстыру арқылы жаңа ұғым пайда болдыру – адамның негізгі ойлау тәсілдерінің бірі болып табылады. Сондықтан да, адам ойының образдылығын танытатын атауларды, күрделі сөздерді де метафоралы ойлаудың нәтижесі деп көруге болады.

Метафора жасауда адамның сезім мүшелерінің атқаратын міндеті өте зор. Адамзат баласы өзін қоршаған дүниені көру, сипап сезу, есту, иіскеу, дәмін көру арқылы таниды. Осы әрекеттердің нәтижесінде объектілер арасындағы ассоциативтік байланыс айқындалады. Осы байланыс метафораның пайда болуына түрткі болады. Ғалым Э.Маккормактың айтуынша жаңадан пайда болған метафора біздің күнделікті тілдік қарым-қатынасымызға, дүниені тануымызға көмектеседі. Бұл метафоралар уақыт өте келе өзінің жаңа сипатынан айрылып, көпшілік мойындаған нормаға айналады да тілдің сөздік қорын молайтады. Олардың көпшілігі ескірген, немесе «өлі» метафоралар қатарына өтеді.

Метафора белгілі бір заңдылықтар бойынша түзіледі. Осы процесс жайлы Е.Оспарина: *«Метафоралану процесі концептуальдық кезеңнен басталады: сөйлеушінің назарына X нысанның Р белгісі, немесе қасиеті ілігеді. Бұл белгі, қасиет адам санасына У нысанның ассоциациялы ұқсас образын пайда болдырады. Осынау ұқсастық атау пайда болуға түрткі болады»* [5, 18] дейді.

Метафоралау барысында адамның дене мүшелерінің атауларын, түр-сипатын, әрекеттерін, мінез-құлқын, ақыл-ойын, өзге де адамға тән қасиеттерін заттар мен құбылыстарға, өлі табиғатқа

телу тәсілі антропоморфизм деп аталады. Осылайша адамның өзі қоғам, табиғат, ондағы заттар мен құбылыстар сияқты метафораланған танымның қайнар бастауына айналып отыр. Антропоморфты метафора шынайы заттар мен құбылыстар адам және адамға тән қасиеттермен ассоциативтік байланыста болатын метафораның түрі болып табылады [6, 470]. Басқаша айтқанда, метафораның аталған түрі адамды негізгі фактор болдыра отырып дүниені танып білудің құралы болады.

Жоғарыда аталған антропоморфизм процесінің мысалы ретінде адамның дене мүшесі – «бас» сөзінен бастау алған метафоралардың пайда болуының кейбір модельдері жайлы тоқталайық.

1. Метафорның адам дене мүшелерінің пішін ұқсастығына негіздеп жасалуы: Бас дегеніміз бас сүйек пен жақ сүйектен құралатын, ауыз, мұрын, көз, құлақ, ми қатарлы мүшелер орналасқан, денеден жекеленген, сопақ пішінді, мойынның үстіне орналасқан дене мүшесі. Бастың осы пішіні *сіріңкенің басы (шүдэнзний толгой), шегенің басы (хадаасны толгой), піспектің басы (бүлүүрийн толгой), шоқпардың басы (шийдмийн толгой), жебенің басы (сумны толгой), шақшианың басы (хөөргийн толгой), балтаның басы (сүхний толгой), балганың басы (алхны толгой), құрықтың басы (уурганы толгой), күректің басы (хүрзний толгой), т.б.* метафоралардың пайда болуына негіз болған.

2. Метафора жасауға дене мүшелерінің орналасқан орнының ұқсастығы өзек болуы: Адамның мүшелерінің денеден орналасқан орны айқын. Сондықтан, адам қандай да бір нәрсенің орналасуы адамның дене мүшелерінің орналасқан орнына ұқсас көрінсе, сол нәрсені антропоморфтандырады. Адамның басы дененің жоғарғы бөлігінде тік бағытта орналасуы *таудың басы (уулын толгой), керегенің басы (ханын толгой), бақанның басы (баганын толгой), шөптің басы (өвсний толгой), төбенің басы, гүлдің басы (цэцгийн толгой), ағаштың басы (модны орой), үйдің төбесі (байшингийн орой), уықтың басы (унины толгой), ресми хаттың басы (албан бичгийн толгой), найзаның басы (жадны толгой) т.б.* “нәрсенің үстіңгі бөлігі, ұшы” деген метафораның туындауына өзек болғаны байқалады.

3. Дене мүшелерінің атқаратын қызметінің ұқсастығы метафора жасауға ұйытқы болады: Адамның дене мүшелерінің әр қайсысының атқаратын өзіндік белгілі міндеттері бар. Адамның басында орталық жүйке жүйесінің жоғарғы бөлімі, кейбір сезім органдары, асқорыту және тыныс алу жүйесінің алдыңғы бөлімдері орналасқан. Сол себепті, адамның бас бөлігі тыныс алу, асқорыту процесінің алғашқы кезеңінен бастап, есте сақтау, ойлау, сөйлеу процестері жүріледі. Бұған қоса дәм сезу, иіс сезу, сипап сезу, көру, тыңдау мүшелерінің көмегімен мида жинақталған ақпарат жүйеленіп, саралану арқылы өзге дене мүшелерінің іс-қызметін үйлестіру, қозғалыс жасау, тепе-теңдікті сақтау, т.б. өте күрделі үдерістер басқарылады. Бастың осы “басқару” қызметінің ұқсастығы негізінде “басшы, жетекші, көшбасшы, бастау, басқару” мағынасындағы метафоралар көптеп пайда болған. Мысалы, *дін басы (шашны орой), салдың басы (салны толгой), бас құда (худын түрүү), бас компания (толгой компани), өкімет басы (төрийн толгой), ел басы (улсын тэргүүн), басшы (толгойлогч), пойыздың басы (мухлах тэргийн толгой), басқару (толгойлох), топ басы (бүлгийн толгой), көш бастау (нүүдлийн цувааг толгойлох) т.б.*

4. Бастың жиынтық сипаты метафора жасауға негіз болады: Адамның басы сезім органдарымен қатар асқорыту, тыныс алу жүйелерінің бөліктері, сүйектер, тері, қан тамырлары, нерв талшықтары т.б. құрамдас бөліктерден құралатындығы жоғарыда айтылды. Бастың осынау «жиынтық» сипаты моңғол тілінде «бума», «қорап» мағынасындағы метафоралардың жасалуына өзек болады. Мысалы, *«толгой торго» (сөзбе-сөз аудармасы: бас торғын)-бір бума торғын, “толгой лаа” (сөзбе-сөз аудармасы: бас шам)-бір бума шам, «нэг толгой ётон» (сөзбе-сөз аудармасы: бір бас қант)-бір қорап қант, «толгой шүдэнз» (сөзбе-сөз аудармасы: бас сіріңке)-бір қорап сіріңке, «толгой хоргой» (сөзбе-сөз аудармасы: бас қамқа)-бір бума қамқа.* Ал, біз қазақ тілінің материалдарынан адамның басы түп негіз болған жиынтық мағынадағы метафораларды кездестіре алған жоқпыз.

5. Дене мүшелері жайлы қалыптасқан стереотиптер метафораның тууына негіз болады:

Тілдік деректерге көз жүгіртсек қазақ пен моңғол халқының қандай да бір нәрсенің дәрежесін, ретін айқындау әрекеті жоғарыдан төмен бағытталатыны аңғарылады. Бұл жағдай екі халықтың ежелден бері жалғасып келген дүниетанымымен байланысты болуы мүмкін деп көреміз. Себебі, Орталық Азия көшпенділері ежелден аспан мен жерге табынып келді. Олар үшін Көк Тәңірі басқа халықтардың құдайы іспетті міндет атқарды [7].

Моңғолдар өздерін Тәңір тектіміз деп есептейді. Шыңғыс қаған тәңірдің қолдауымен мемлекеттік билікке ие болды дегенді: «Мәңгілік Тәңірдің алқауымен аспан мен жердегі күш-қуаты аса тасып, барлық жұртты жүйеге келтіріп тізгіндеді» деп Моңғолдың құпия шежіресінде баяндайды [8, 173]. Сондай-ақ, қазақ халқының ата тегі болып табылатын Көк Түріктердің тарихи мұрасы «Білге қаған» жыры «Тәңірітек Тәңірі жаратқан, Түрік Білге қаған сөзім» деп басталады. Көшпенділердің Тәңірге табыну наным-сенімі бойынша барлық нәрсе жоғарғы жаққа тәуелді, Тәңірдің қалауымен болады. Ал, адамның басы Тәңірмен қатынасатын дене мүшесі, яғни жоғарғы әлемнің «меншігі». Қазақ, моңғол халықтарының адамның басына рұқсатсыз қол тигізуге, ұруға, басынан аттап өтуге, бас киімді аяқ астына тастауға, басуға, басқа адамдарға кигізуге қатаң тыйым салатындығы, бас пен бас киімді ерекше қастерлейтіндігі жоғарыдағы қалыптасқан түсінікке байланысты. Сезім органдары арқылы қабылданған ақпарат мида қорытылып, нәтижесінде басқа дене мүшелеріне қажетті командалар жоғарыдан төмен бағытта беріледі. Барлық процесс бастан басталады, оған бағынады. Бастың осы ерекше қасиеті «*бас – барлық нәрсенің бастауы*» деген метафораның танымдық моделін пайда болдырады. Бұған қазақ, моңғол тілдеріндегі *бас әріп (толгой үсәг), білім басы – әліппе (цагаан толгой), өлеңнің басы (шүлгийн толгой), айдың басы (тэргүүн сар), бас күн (тэргүүн өдөр)* т.б ортақ мысалдарды келтіруге болады. Ал, қазақ тілінде *даудың басы, сөздің басы, өзеннің басы, істің басы, ойынның басы, жиналыстың басы, сабақтың басы, қардың басы, соғым басы, тойдың басы, желдің басы, қыстың басы, әннің басы, т.б.* деп жалғасып, моңғол тілімен салыстырғанда көбірек метафораланғаны байқалады.

Қорытынды. Антропоморфтық метафоралар адам және адами қасиеттермен ассоциативтік байланыс жасай отырып шындықты бейнелейді. Сондықтан, қазақ, моңғол тілдеріндегі «бас» метафорасына байланысты материалдарды саралай келе төмендегідей қорытындыға келдік:

1. Адамның дене мүшелерін негіз еткен метафоралар қазақ, моңғол тілдерінде кеңінен пайдаланылады және метафораның маңызды түрі саналады. Адамзат баласы «АДАМ-ӘЛЕМ» үлгісін пайдалану арқылы дүниені (қоршаған орта, қоғам, ондағы заттар мен құбылыстар) таниды. Адамның дене мүшелерінің атаулары сөздік қордың ең ежелгі, негізгі, әрі тұрақты бірліктері болғандықтан, антропоморфты метафоралар да дүниені танудың ең байырғы тәсілі болмақ. Сонымен қатар, метафораның осынау түрі заттар мен құбылыстарды адамға салғастыру, ұқсату арқылы дүниені танып білетін сарқылмас қайнар болақ болып отыр.

2. Қазақ, моңғол тілінің материалдарына қарағанда адам өзінің басына (дене мүшесі) ұқсату негізінде метафора жасағанда 1) дене мүшесінің сыртқы көрінісіне, яғни пішініне, 2) денеде орналасқан орнына, 3) атқаратын міндетіне, 4) құрылымына, 5) ұлттық-мәдени стереотип, т.б.-ға сүйенеді.

3. Қазақ, моңғол тілдеріндегі «бас» метафорасының «түпнұсқа» домені негізінен бір-бірімен ұқсас болуы – екі ұлттың дүниені тануында, тіл, мәдениетінде ортақтық көп екендігін меңзейді.

4. Метафора халықтың ұлттық менталитеті, тұрмыс-тіршілігі, дүниетанымы, салт-дәстүрі, әлеуметтік-мәдени ерекшелігі жайлы деректерді өз бойына жинақтауы – тілдің танымдық зор қабілетін, мүмкіндігін айғақтайды.

5. Қазақ тілінде «бас» сөзінің грамматикалануы моңғол тілімен салыстырғанда анағұрлым көп екендігі байқалады. Бұған қазақ тілінің сөздік қорының мүмкіндіктері, халықтың дүниені тану ерекшелігі, сонымен қатар, уақыт жағынан бертін пайда болған атаулардың жасалуына орыс тілінің белгілі мөлшерде әсері болғаны байқалады.

Пайдаланылган әдебиеттер тізімі:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press, 2003.
2. Fauconnier G., Turner M.B. *Compression and global insight*. *Cognitive Linguistics*, 2000.
3. Монголын хэлний их тайлбар толь. Монгол Улсын Шинжлэх Ухааны академийн Хэл зохиолын хүрээлэн, ШУА. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://www.mongoltoli.mn/search.php?opt=1&word=%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B3%D0%BE%D0%B9#> (қолжетімді: 2015).
4. Қазақ әдеби тілінің сөздігі, III том (ред. Н. Уәли). А. Байтұрсынұлы атындағы Тіл білімі институты. Алматы: Арыс, 2006.
5. Оспарина Е. Концептуальная метафора и ее функции в языке: Автореферат кандидатской диссертации. Москва, 1990.
6. Юсупова Л. Метафора с точки зрения антропоморфной семантики // Вестник Башкирского университета, № 2, 2019.
7. Монголын түүхийн тайлбар толь. Монгол Улсын Шинжлэх Ухааны академийн Түүх, археологийн хүрээлэн. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://mongoltoli.mn/history/h/846> (қолжетімді: 2016).
8. Монголын нууц товчоо. Улаанбаатар: Болор судар хэвлэлийн газар, 2015.

References:

1. Lakoff G., Johnson M. (2003). *Metaphors we live by*. Chicago: University of Chicago Press.
2. Fauconnier G., Turner M.B. (2000). *Compression and global insight*. *Cognitive Linguistics*.
3. *Mongolyn khelnii ikh tailbar tol [Great dictionary of Mongolian language] (2015)*. Mongol Ulsyn Shinjlekh Ukhaany akademiin Khel zokhiolyn khureelen, ShUA. Retrieved from <https://www.mongoltoli.mn/search.php?opt=1&word=%D1%82%D0%BE%D0%BB%D0%B3%D0%BE%D0%B9#> [in Mongolian]
4. *Kazakh adebi tilinin sozdigi, III tom [Dictionary of Kazakh literary language, Vol. III] (N. Uali, Ed.). (2006)*. A. Baitursynuly atyndagy Til bilim instituty. Almaty: Arys. [in Kazakh]
5. Osparina E. (1990). *Kontseptualnaya metafora i ee funktsii v yazyke: Avtoreferat kandidat skoy dissertatsii [Conceptual metaphor and its functions in language: PhD thesis abstract]*. Moscow. [in Russian]
6. Yusupova L. (2019). *Metafora s tochki zreniya antropomorfnoi semantiki [Metaphor from the perspective of anthropomorphic semantics]*. *Vestnik Bashkirskogo universiteta*, (2). [in Russian]
7. *Mongolyn tuukhiin tailbar tol [Mongolian historical dictionary] (2016)*. Mongol Ulsyn Shinjlekh Ukhaany akademiin Tuukh, arkheologiin khureelen. Retrieved from <https://mongoltoli.mn/history/h/846> [in Mongolian]
8. *Mongolyn nuuts tovchoo [Secret history of Mongolia]. (2015)*. Ulaanbaatar: Bolor sudar hevleliin gazar. [in Mongolian]

*Раджапова Н.Б.¹ , Онгарбаева А.Т.²

¹Термезский государственный университет
Термез, Узбекистан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

*e-mail: radjarova2022@mail.ru

e-mail: Aliaongarbaeva5@gmail.com

ОТРАЖЕНИЕ СОЦИОКУЛЬТУРНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ В ГЕНДЕРНОЙ ЛЕКСИКЕ РАЗНОСИСТЕМНЫХ ЯЗЫКОВ

Аннотация

Данная статья посвящена анализу эволюции гендерной лексики в разносистемных языках, отражающей глубокие социокультурные, исторические и языковые трансформации. В работе прослеживается развитие гендерной лексики от древнерусского периода, где она была ограничена биологическими различиями, до современности, характеризующейся активным обсуждением вопросов гендерной идентичности. Рассматриваются ключевые исторические этапы: влияние Петровских реформ на расширение лексики профессий, роль феминистского движения XIX века в появлении гендерно-нейтральных форм, противоречия советского периода между идеологией равенства и сохранением стереотипов, а также воздействие глобализации и цифровых технологий на современный лексикон. Особое внимание уделяется появлению новых терминов, связанных с бизнесом, гендерной идентичностью и феминизмами. В заключение подчеркивается, что гендерная лексика не только отражает, но и активно формирует общественные представления о гендере.

Ключевые слова: гендерная лексика, русский язык, гендерная лингвистика, история языка, социокультурные изменения, феминизм, гендерные роли

*Раджапова Н.Б.¹ , Онгарбаева А.Т.²

¹Термез мемлекеттік университеті
Термез, Өзбекстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Алматы, Қазақстан

*e-mail: radjarova2022@mail.ru

e-mail: Aliaongarbaeva5@gmail.com

ТҮРЛІ ЖҮЙЕЛІ ТІЛДЕРДІҢ ГЕНДЕРЛІК СӨЗДІК ҚҰРАМЫНДАҒЫ ӘЛЕУМЕТТІК-МӘДЕНИ ӨЗГЕРІСТЕРДІҢ КӨРІНІСІ

Аңдатпа

Бұл мақалада терең әлеуметтік-мәдени, тарихи және тілдік өзгерістерді көрсететін әртүрлі жүйедегі тілдердегі гендерлік лексиканың эволюциясы талданады. Жұмыс гендерлік лексиканың дамуын қадағалайды, ол биологиялық ерекшеліктермен шектелген ескі орыс кезеңінен бүгінгі күнге дейін гендерлік сәйкестік мәселелерін белсенді талқылаумен сипатталады. Негізгі тарихи кезеңдері қарастырылады: Ұлы Петр реформаларының кәсіптердің сөздік қорын кеңейтуге әсері, гендерлік бейтарап формалардың пайда болуындағы 19 ғасырдағы феминистік қозғалыстың рөлі, теңдік идеологиясы мен стереотиптерді сақтау арасындағы кеңестік кезеңдегі қайшылықтар, сонымен қатар жаһандану мен цифрлық технологиялардың қазіргі сөздік қорына

эсері.Бизнеске, гендерлік сәйкестікке және феминизмге қатысты жаңа терминдердің пайда болуына ерекше назар аударылады. Қорытындылай келе, гендерлік лексика гендер туралы қоғамдық қабылдауды бейнелеп қана қоймай, сонымен бірге белсенді түрде қалыптастыратыны атап өтіледі.

Түйін сөздер: гендерлік лексика, орыс тілі, гендерлік лингвистика, тіл тарихы, әлеуметтік-мәдени өзгерістер, феминизм, гендерлік рөлдер

*Radzhapova N.B.¹ , Ongarbaeva A.T.²

¹Termez State University
Termez, Uzbekistan

²Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

*e-mail: radjapova2022@mail.ru

e-mail: Aliaongarbaeva5@gmail.com

REFLECTION OF SOCIO-CULTURAL CHANGES IN THE GENDER VOCABULARY OF LANGUAGES WITH DIFFERENT SYSTEMS

Abstract

This article is dedicated to the analysis of the evolution of gender-specific vocabulary in languages of different systems, reflecting deep sociocultural, historical, and linguistic transformations. The work traces the development of gender-specific vocabulary from the Old Russian period, where it was limited to biological differences, to the present day, characterized by an active discussion of gender identity issues. Key historical stages are examined: the influence of Peter the Great's reforms on the expansion of profession-related vocabulary, the role of the 19th-century feminist movement in the emergence of gender-neutral forms, the contradictions of the Soviet period between the ideology of equality and the preservation of stereotypes, and the impact of globalization and digital technologies on the contemporary lexicon. Particular attention is paid to the emergence of new terms related to business, gender identity, and feminisms. In conclusion, it is emphasized that gender-specific vocabulary not only reflects but also actively shapes societal perceptions of gender.

Keywords: gender-specific vocabulary, Russian language, gender linguistics, language history, sociocultural changes, feminism, gender roles

Введение. Гендерная лексика в узбекском языке представляет собой интересный объект исследования, который отражает не только языковые особенности, но и культурные, социальные и исторические аспекты жизни узбекского народа. Влияние культуры и традиций на употребление гендерных терминов в узбекском языке можно проследить через призму различных факторов, таких как семейные ценности, социальные роли, исторические традиции и современные изменения в обществе.

В узбекском языке, как и в многих других языках, гендерная лексика играет важную роль в формировании идентичности и восприятии социальной роли мужчин и женщин. Традиционно узбекское общество было патриархальным, что находило отражение в языке. Мужчинам отводилась роль главных добытчиков и защитников семьи, в то время как женщинам часто приписывались функции по уходу за домом и детьми. Эти социальные роли четко фиксировались в языке, где существовали специфические термины, обозначающие разные аспекты жизни мужчин и женщин. Например, в узбекском языке можно выделить множество слов, связанных с домашними обязанностями женщин, в то время как термины, относящиеся к профессиональной деятельности мужчин, часто имели более широкий спектр значений и использовались в разных контекстах.

Гендерная лексика в русском языке представляет собой важный аспект, отражающий социокультурные, исторические и языковые изменения, происходившие на протяжении веков. Гендерная лексика включает в себя слова и выражения, которые связаны с полом, гендерными ролями и стереотипами, а также с социальной идентичностью. В русском языке, как и в других языках, гендерная лексика формировалась под влиянием различных факторов, включая культурные традиции, социальные изменения и политические события. История развития гендерной лексики в русском языке охватывает несколько ключевых этапов, начиная с древнерусского периода и заканчивая современными тенденциями.

В древнерусском языке гендерная лексика была довольно ограниченной и в основном отражала биологические различия между полами. Слова, обозначающие мужчин и женщин, использовались преимущественно в контексте семьи и общественной жизни. Например, термины «муж» и «жена» имели четкие гендерные обозначения, однако их употребление не всегда было связано с социальными ролями, как это наблюдается в современных языках. В то время гендерные роли были более жестко определены, и лексика, отражающая эти роли, была достаточно статичной [1, 57].

С течением времени, особенно в период Петровских реформ в XVIII веке, произошли значительные изменения в социальной структуре и, соответственно, в языковой практике. Появление новых социальных институтов, таких как образование и государственная служба, способствовало расширению гендерной лексики. В это время начали активно использоваться слова, обозначающие профессии и должности, и, как следствие, стали возникать новые гендерные стереотипы. Например, стали появляться такие термины, как «доктор», «инженер», «учитель», которые в большинстве своем были ассоциированы с мужчинами, однако со временем стали активно использоваться и женщинами.

В XIX веке, с развитием феминистского движения, гендерная лексика в русском языке стала меняться более стремительно. Женщины начали активно участвовать в общественной жизни, и это отразилось на языке. Появление новых терминов, таких как «феминизм», «равноправие», «женское движение», стало символом изменений в восприятии гендерных ролей. В это время также начали использоваться гендерно-нейтральные формы слов, что способствовало более равноправному языковому выражению. Например, термины «врач» и «учитель» стали восприниматься как гендерно нейтральные, что открывало новые возможности для женщин в профессиональной сфере [2, 391].

Советский период стал еще одним важным этапом в развитии гендерной лексики в русском языке. С одной стороны, идеология социализма провозглашала равенство полов, что способствовало увеличению числа женщин в различных сферах деятельности. С другой стороны, существовали определенные стереотипы, которые продолжали влиять на восприятие гендерных ролей. В это время активно использовались термины, подчеркивающие трудовую деятельность женщин, такие как «труженица», «колхозница», однако при этом сохранялись и традиционные представления о роли женщины как хранительницы домашнего очага.

С распадом Советского Союза и переходом к рыночной экономике в 1990-х годах произошли новые изменения в гендерной лексике. В это время наблюдается активное использование англицизмов и заимствованных слов, что привело к появлению новых терминов, связанных с бизнесом и экономикой. Женское присутствие в бизнесе стало более заметным, и это отразилось на языке. Появились такие слова, как «бизнесвумен», «менеджерка», которые стали использоваться для обозначения женщин, занимающихся бизнесом [3, 205]. Однако, несмотря на это, в обществе продолжали существовать традиционные стереотипы, которые ограничивали возможности женщин в профессиональной сфере.

В последние годы наблюдается еще одна волна изменений в гендерной лексике, связанная с глобализацией и развитием технологий. Интернет и социальные сети стали платформами для обсуждения гендерных вопросов, что способствовало распространению новых терминов и понятий. В это время активно обсуждаются темы гендерной идентичности, сексуальной

ориентации и феминизма, что отражается на языке. Появляются новые термины, такие как «гендерная идентичность», «небинарный», «квир», которые становятся частью общественного дискурса.

Первые размышления о равенстве мужчин и женщин появляются в произведениях древних греческих философов, таких как Платон, Аристотель. Если Аристотель считал, что общество не может быть счастливым, когда несчастливы женщины, то Платон выражал мысли о том, что женщины, как и мужчины должны иметь образование. Он единственный мыслитель, который начинает высоко мыслить о женщине как о человеческом существе.

Позднее вопросы гендерного равенства стали развивать западные мыслители – Т. Парсонс, И. Гофман, П. Бергер, Т. Лукман, которые рассматривали гендер как элемент социального конструктивизма и структурного функционализма. Далее М. Шелер и К. Маннхейм дополняют идеи о конструировании реальности обществом посредством социального взаимодействия. И.С. Кон, А. Маслоу, К. Роджерс, Ш. Тобиас, З. Фрейд в разногласии провозглашали признание права каждого человека быть самим собой [4, 14].

Гендерная лексика в русском языке прошла долгий путь развития, отражая изменения в социальном и культурном контексте. От древнерусских обозначений полов до современных терминов, связанных с гендерной идентичностью, язык стал более разнообразным и гибким. Гендерная лексика продолжает эволюционировать, отражая изменения в обществе и новые вызовы, с которыми сталкиваются люди в современном мире. Важно отметить, что язык не только отражает, но и формирует общественные представления о гендере, поэтому изучение гендерной лексики является важной задачей для лингвистов, социологов и культурологов.

В узбекском языке, как и в многих других языках, гендерная лексика играет важную роль в формировании идентичности и восприятии социальной роли мужчин и женщин. Традиционно узбекское общество было патриархальным, что находило отражение в языке. Мужчинам отводилась роль главных добытчиков и защитников семьи, в то время как женщинам часто приписывались функции по уходу за домом и детьми. Эти социальные роли четко фиксировались в языке, где существовали специфические термины, обозначающие разные аспекты жизни мужчин и женщин [5, 421]. Например, в узбекском языке можно выделить множество слов, связанных с домашними обязанностями женщин, в то время как термины, относящиеся к профессиональной деятельности мужчин, часто имели более широкий спектр значений и использовались в разных контекстах.

Методы и материалы. Методология исследования семантики гендерной лексики в узбекском языке должна учитывать уникальное сочетание грамматической нейтральности языка и социокультурной маркированности гендерных ролей. Для достижения всестороннего анализа был применен анализ языковых единиц, семантический анализ, метод контекстуального и дистрибутивного анализа.

Результаты и обсуждения. Семейные ценности, которые играют ключевую роль в узбекской культуре, находят отражение и в гендерной лексике. Например, слова, связанные с родством и семейными отношениями, имеют свои гендерные оттенки. В узбекском языке существует множество терминов, обозначающих родственников, и для каждого из них есть своя гендерная специфика. Это подчеркивает важность семейных связей и гендерной идентичности в узбекском обществе. Слова «ота» (отец) и «она» (мать) не только обозначают родительские роли, но и отражают культурные ожидания от каждого из родителей. Отец традиционно воспринимается как глава семьи, а мать – как хранительница домашнего очага, что также находит отражение в языке.

Однако с течением времени и под влиянием глобализации, современных тенденций и изменений в обществе, гендерная лексика в узбекском языке начала претерпевать изменения. Женщины стали занимать более активные позиции в обществе, включая профессиональную сферу, что отразилось на языке. Появление новых терминов, связанных с женской карьерой и профессиональными достижениями, стало важным шагом к изменению восприятия гендера в

языке. Например, такие слова, как «xizmatkor» (работник) и «muallim» (учитель) начали использоваться в гендерно нейтральном контексте, что свидетельствует о постепенном уходе от традиционных ролей [6, 79].

Культурные традиции узбекского народа также играют важную роль в формировании гендерной лексики. Например, в узбекской культуре существует множество обрядов и ритуалов, связанных с браком и семьей, которые имеют свои гендерные особенности. Слова, связанные с этими традициями, часто имеют четкую гендерную привязку. Например, термины, обозначающие свадьбу, такие как «qizko'chirish» (девичник) или «to'y» (свадьба, празднование), имеют свои гендерные аспекты, которые отражают ожидания от мужчин и женщин в рамках этих обрядов. Мужчины часто воспринимаются как инициаторы брака и ответственные за организацию свадьбы, в то время как женщины рассматриваются как объект традиционного выбора, что также находит отражение в языке.

Влияние религии на гендерную лексику в узбекском языке также нельзя игнорировать. Ислам, как основная религия в Узбекистане, накладывает определенные ограничения и ожидания на роли мужчин и женщин в обществе. Это находит отражение в языке, где существуют специальные термины, связанные с религиозными обязанностями и ролями. Например, слова «mullo» (религиозное лицо) и «xotin» (жена) имеют свои гендерные коннотации, которые подчеркивают традиционные роли в религиозной жизни общества.

Таким образом, гендерная лексика в узбекском языке является сложным и многогранным явлением, которое отражает влияние культуры, традиций и социальных изменений. Изучение этого аспекта языка позволяет лучше понять, как гендерные роли и ожидания формируются и воспринимаются в узбекском обществе. Важно отметить, что, несмотря на изменения, происходящие в языке и обществе, традиционные ценности и культурные особенности по-прежнему играют значительную роль в формировании гендерной лексики, что делает ее важным объектом для дальнейших исследований и анализа [7, 145].

История таджикского языка и его литературы неразрывно связана с развитием общества, его ценностей и норм. Пословицы, как часть устной традиции, передавались из поколения в поколение, обогащая язык и культуру новыми смыслами и оттенками. Они служат не только инструментом передачи мудрости, но и средством формирования общественного мнения, воспитания молодежи и укрепления социальных связей. В этой связи изучение пословиц в контексте гендерных стереотипов становится особенно актуальным, поскольку они могут являться индикатором изменений в восприятии гендерных ролей и отношений в таджикском обществе.

Гендерные стереотипы, в свою очередь, представляют собой обобщенные представления о том, какими должны быть мужчины и женщины, что они должны делать и как вести себя. Эти стереотипы формируются под влиянием различных факторов, включая культуру, религию, традиции и социальные условия. В таджикском языке пословицы, содержащие гендерные компоненты, могут не только подтверждать существующие стереотипы, но и оспаривать их, отражая динамику изменений в обществе. Например, пословицы «Мард дар сафар, зан дар хона» (Муж в дороге (во внешнем мире), жена в дом), «Зан зевари хона» (Женщина – украшение дома), «Чаннати човидон зери қадами модарон аст» (Вечный рай находится под ногами матерей), «Занихуб аз 70-сол азоббехтар» (Хорошая жена лучше, чем 70 лет мучений), «Мардромардмекунад, зан» (Мужчину делает мужчиной женщина), «Дар хама кор маслиҳати занро пурсидан шарт» (По любому делу обязательно нужно спросить совета у жены) указывают как на признание высшей моральной и духовной ценности женщины-матери, её женственности и права на почитание так и на качества жены, её мудрость и доброту которые могут определить счастье всей жизни мужчины, давая ей огромное влияние на судьбу семьи [8, 214]. Иногда пословицы оспаривают исключительную самостоятельность мужчины, признавая, что его успех, статус и даже характер зависят от мудрости и поддержки его жены, а иногда прямо призывают мужчину прислушиваться к мнению женщины, тем самым повышая её статус как равноправного

советчика, а не просто исполнителя. Таким образом, анализ пословиц с гендерным оттенком позволяет нам глубже понять, каким образом таджикское общество воспринимает и оценивает роли мужчин и женщин, а также какие изменения происходят в этих восприятиях.

Заключение. Сравнительное исследование гендерной лексики в разносистемных языках, таких как русский, узбекский, английский, туркменский и таджикский, позволяет глубже понять, как различные культуры и языковые системы отражают и формируют гендерные идентичности. Каждый из этих языков имеет свои особенности и традиции, которые влияют на гендерную лексическую практику. Например, в узбекском языке также наблюдаются изменения в гендерной лексике, связанные с историческими и культурными факторами, в то время как английский язык, благодаря своей глобальной распространенности, стал ареной для активных дискуссий о гендере и идентичности.

Таким образом, изучение гендерной лексики в различных языках не только обогащает наше понимание языковых явлений, но и помогает осознать, как язык может быть инструментом социальной справедливости и равенства. Важно продолжать исследовать гендерную лексическую практику, чтобы выявить существующие стереотипы и предвзятости, а также способствовать развитию более инклюзивного и равноправного языка.

Список использованной литературы:

1. Раджапова Н.Б. Синтаксис гендерной лексики в русском языке // *Philological research: language, literature, education*. – 2024. – Т. 5. – №. 5. – С. 58-60.
2. Горошко Е.И. Гендерные аспекты коммуникаций на примере образовательных практик Интернета // *Образовательные технологии и общество*. – 2008. – Т. 11. – №. 2. – С. 388-411.
3. Аламишов Ш.М. Адъективные фразеологические единицы шугнанского языка // *Культура и цивилизация*. – 2017. – Т. 7. – №. 2А. – С. 204-213.
4. Кирилина А.В. Обозначения гендерно значимой лексики в свете противопоставления глобального и отечественного (по материалам национального корпуса русского языка) // *Вопросы психолингвистики*. – 2019. – №. 2 (40). – С. 12-29.
5. Зиёдова С.Б., Раджапова Н.Б. Гендерная проблематика в языкознании // *Tanqidiynazar, tahliliy tafakkur va innovatsion g'oyalar*. – 2025. – Т. 1. – №. 1. – С. 419-423.
6. Иценко И.Г., Филонова О.С. Семантический аспект английских неологизмов с гендерным компонентом значения // *Теоретическая и прикладная лингвистика*. – 2020. – Т. 6. – №. 4. – С. 74-83.
7. Ахмадов М. Функционально-семантическая нагрузка гендерной лексики в рекламном дискурсе русского и узбекского языков // *Инновационные исследования в науке*. – 2024. – Т. 3. – №. 5. – С. 145-147.
8. Раджапова Н.Б. Гендерные особенности в речи // *Традиции и инновации в исследовании и преподавании языков*. – 2023. – Т. 1. – №. 1. – С. 213-217.

References:

1. Radzhapova N.B. (2024). *Sintaksis gendernoi leksiki v russkom yazyke* [Syntax of gender-related vocabulary in the Russian language]. *Philological Research: Language, Literature, Education*, 5(5), 58–60. [in Russian]
2. Goroshko E.I. (2008). *Gendernye aspekty kommunikatsii na primere obrazovatel'nykh praktik Interneta* [Gender aspects of communication using the example of educational Internet practices]. *Educational Technology & Society*, 11(2), 388–411. [in Russian]
3. Alamshoev Sh.M. (2017). *Ad"ektivnye frazeologicheskie edinitsey shugnanskogo yazyka* [Adjectival phraseological units of the Shugnan language]. *Culture and Civilization*, 7(2A), 204–213. [in Russian]
4. Kirilina A.V. (2019). *Oboznacheniya genderno znachimoi leksiki v svete protivopostavleniya global'nogo i otechestvennogo (po materialam Natsional'nogo korpusa russkogo yazyka)* [Designations

of gender-significant vocabulary in the context of the global vs. national opposition (based on the Russian National Corpus)]. Journal of Psycholinguistics, 2(40), 12–29. [in Russian]

5. Ziyodova S.B., Radzhapova N.B. (2025). *Gendernaya problematika v yazykoznanii [Gender issues in linguistics]. Tanqidiy Nazar, Tahliliy Tafakkurva Innovatsion G'oyalar, 1(1), 419–423. [in Russian]*

6. Ishchenko I.G., Filonova O.S. (2020). *Semanticheskii aspect angliiskikh neologizmov s gendernym komponentom znacheniya [Semantic aspects of English neologisms with a gender component of meaning]. Theoretical and Applied Linguistics, 6(4), 74–83. [in Russian]*

7. Akhmadov M. (2024). *Funktsional'no-semanticheskaya nagruzka gendernoi leksiki v reklamnom diskurse russkogo i uzbekskogo yazykov [Functional and semantic load of gender vocabulary in the advertising discourse of the Russian and Uzbek languages]. Innovative Research in Science, 3(5), 145–147. [in Russian]*

8. Radzhapova N. (2023). *Gendernye osobennosti v rechi [Gender characteristics in speech]. Traditions and Innovations in Language Research and Teaching, 1(1), 213–217. [in Russian]*

IRSTI 16.01.09

10.51889/2959-5657.2025.94.4.005

Saurbayev R.Zh.¹ , *Yerekhanova F.T.²

¹Toraighyrov University
Pavlodar, Kazakhstan

²Central Asian Innovation University
Shymkent, Kazakhstan

e-mail: rishat_1062@mail.ru

*e-mail: siliconoasis702@gmail.com

STRUCTURAL EXPANSION OF A SIMPLE SENTENCE THROUGH THE PARALLEL CONSTRUCTIONS IN MODERN ENGLISH

Abstract

This article examines the issue of using parallel constructions to expand the structure of a simple sentence in modern English. Effectively conveying the core structure of a sentence is a compelling subject that greatly influences the clarity and readability of a document. By adopting this method, comprehension can be improved, and an efficient tactic for this is the integration of parallel elements throughout the text.

To present the sentence in a structured and parallel format, the authors identify three stages that outline the progression of ideas. We will carefully craft the arrangement of sentence structures using parallel constructs that will be shaped by various elements, including extralinguistic factors such as the communication requirements of the target audience and linguistic elements that are significant within the suggested parallel structures. This dual influence ensures that the sentence remains coherent and effectively engages readers, fostering a deeper understanding of the material presented.

Keywords: extralinguistic factors, Modern English, parallel construction, simple sentence, subordination, syntactic patterns, verbal signs

Саурбаев Р.Ж.¹ , *Ереханова Ф.Т.²

¹Торайгыров университеті
Павлодар, Қазақстан

²Орталық Азия инновациялық университеті
Шымкент, Қазақстан

e-mail: rishat_1062@mail.ru

*e-mail: siliconoasis702@gmail.com

ҚАЗІРГІ АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ПАРАЛЛЕЛЬДІ ҚОНСТРУКЦИЯЛАРДЫ ҚОЛДАНУДАҒЫ ЖӘЙ СӨЙЛЕМНІҢ ҚҰРЫЛЫМДЫҚ КЕҢЕЙУІ

Аңдатпа

Бұл мақалада қазіргі ағылшын тіліндегі жәй сөйлемнің құрылымын кеңейту үшін параллельді конструкцияларды қолдану мәселесі қарастырылады. Сөйлемнің негізгі құрылымын тиімді жеткізу – бұл құжаттың анықтығы мен оқылуына үлкен әсер ететін тартымды тақырып. Бұл әдісті қолдану арқылы түсінуді жақсартуға болады және бұл үшін тиімді тактика – мәтін бойынша параллель элементтерді біріктіру.

Сөйлемді құрылымдық және параллельді форматта ұсыну үшін авторлар идеялардың дамуын көрсететін үш кезеңді анықтайды. Біз сөйлем құрылымдарының орналасуын әртүрлі элементтермен, соның ішінде мақсатты аудиторияның коммуникациялық талаптары және ұсынылған параллель құрылымдарда маңызды болып табылатын тілдік элементтер сияқты экстралингвистикалық факторлармен қалыптастырылатын параллельді құрылымдарды пайдалана отырып мұқият жасаймыз. Бұл қосарлы әсер сөйлемнің бірізді болып қалуын қамтамасыз етеді және ұсынылған материалды тереңірек түсінуге ықпал ете отырып, оқырмандарды тиімді тартады.

Түйін сөздер: экстралингвистикалық факторлар, қазіргі ағылшын тілі, параллельді конструкциялар, жәй сөйлем, бағыныңқы, синтаксистік үлгілер, сөздік белгілер

Саурбаев Р.Ж.¹ , *Ереханова Ф.Т.²

¹Торайгыров университет
Павлодар, Қазақстан

²Центрально-Азиатский Инновационный университет
Шымкент, Қазақстан

e-mail: rishat_1062@mail.ru

*e-mail: siliconoasis702@gmail.com

СТРУКТУРНОЕ РАСШИРЕНИЕ ПРОСТОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ С ПОМОЩЬЮ ПАРАЛЛЕЛЬНЫХ КОНСТРУКЦИЙ В СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация

В данной статье рассматривается вопрос использования параллельных конструкций для расширения структуры простого предложения в современном английском языке. Эффективная передача основной структуры предложения – важная задача, существенно влияющая на ясность и читабельность документа. Применение этого метода позволяет улучшить понимание, и эффективной тактикой для этого является интеграция параллельных элементов по всему тексту.

Для представления предложения в структурированном и параллельном формате авторы выделяют три этапа, описывающих развитие идей. Мы тщательно проработаем структуру предложения, используя параллельные конструкции, которые будут сформированы различными элементами, включая экстралингвистические факторы, такие как коммуникационные потребности целевой аудитории, и лингвистические элементы, значимые в предлагаемых параллель-

ных структурах. Это двойное влияние гарантирует, что предложение остается связным и эффективно вовлекает читателей, способствуя более глубокому пониманию представленного материала.

Ключевые слова: экстралингвистические факторы, современный английский язык, параллельная конструкция, простое предложение, подчинение, синтаксические модели, вербальные знаки

Introduction. A sentence constitutes a basic unit of language, composed of various interconnected elements. It establishes the structure through which language functions and communicates meaning. Sentences may be simple or complex in structure, with the former often exhibiting intricate syntactic patterns. In simple sentences, we can observe specific constructions that adhere to their own set of syntactic rules, such as parallelism.

The complexity of reality invites diverse perspectives, which may be reflected in the linguistic expressions that depict different aspects. Verbal signs that represent these aspects often share similar syntactic features, forming a compositional pattern known as parallelism in language.

It has been well established that all human languages are based on a particular logical framework. To understand the relationship between a linguistic system and its underlying logical structure, it is essential to identify and analyse the so-called "deep structures" of language.

The issue of "deep structures", which form the core of a sentence, is one of the most significant aspects of syntax in contemporary linguistics. A deep structure aims to represent elementary semantic situations. Therefore, there is a correspondence between the sentence's structure and the situation it represents. In other words, deep structures reflect the structure of events and directly refer to the naming of events, as opposed to superficial or indirect references.

Equally significant is the study of the transformation process from deep structure to surface structure. Sentences generated from deep structures, which are predetermined by the linguistic system, form real language sequences through various syntactic processes. These deep structures not only develop such sequences but also account for all their features.

Each language has its own method of converting a deep sentence structure into a surface sentence. This process is accomplished through a variety of modifications and transformations to the underlying sentence structure. The distribution of these modifications relies not only on the communicative and informational but also on the structural demands of the language. Consequently, to comprehend the meaning of an English sentence, one must identify deep structures and how they are organized. This matter holds significant importance in understanding the development and evolution of sentence structure in a language.

Literature review. According to the definition provided by G.G. Pocheptsov, syntactic processes refer to a phenomenon of syntactic derivation that allows for the creation of derived units based on original structures. G.G. Pocheptsov [1] identifies several types of syntactic processes, including:

- Expansion: This process involves the formation of new units through the addition of compositional or explanatory elements to existing structures.

- Complication: This transformation converts simple structures into more complex ones, involving various original and derived syntactic elements.

- Deployment: This occurs through the combination of traditional objective, attributive, and adverbial elements.

- Attachment: This involves modifying original structures using particles and other syntactic techniques.

L.L. Iofik [2], Saubayev et al [3], and N.Gupta [4] emphasize the importance of not only identifying the initial components in English sentence structures but also analyzing how these components are distributed and transformed. The authors highlight various strategies for deploying and transforming sentence structures, including isolation, duplication, clarification, substitution, and representation. These syntactic processes are closely connected to the use of subordination in sentence structure, and further

investigation is required to understand the interaction between these phenomena and the methods of expression in syntax. Additionally, it is significant to clarify the dynamic nature of how the nucleus of a sentence is arranged [5].

In light of the above-mentioned authors' recognition of the need to investigate the various syntactic processes involved in modifying the basic structure of a sentence, our research will be limited to examining one method of transforming a deep structure into a surface structure: its implementation through the use of certain parallel constructions [6;7;8].

As mentioned earlier, similar non-linguistic phenomena often have identical syntactic structures in language [9;10]. However, the structure of a sentence is determined not only by extralinguistic factors but also by the needs of deep linguistic constructs, which not only generate actual language chains but also explain them. The structure of any common sentence is linked to the valence of a verb. It is through a verb that several elements are added to a sentence, playing an essential role in its structure and determining its pattern.

Methods and materials

Research design

The study aims to investigate the use of parallel constructions to expand the structure of simple sentences in modern English.

Method

We employ a transformational approach to language processing, which is a technique for representing the grammatical structure of sentences by creating more complex sentences from simpler ones through the application of a set of predetermined rules. This method, known as transformational grammar, enables us to generate grammatically correct sentences in contemporary English, including intricate constructions such as parallelisms.

Materials

The study is grounded in exemplars from contemporary English literature.

Results and discussion. As you are aware, the syntactic structure of a verb within a sentence differs from that of other grammatical elements. A verb may include certain components of the sentence that are structurally essential for the completeness and coherence of the sentence. The presence of a verb may simply enhance other parts of the sentence. The semantic characteristics of the verb determine the necessity for a verbal context, thus making the sentence both structurally and semantically complete.

This accounts for the localization of critical sentence components primarily within the verbal predicate sphere. The predicate-verb sphere constitutes the most significant part of a sentence, as both the verb and its surroundings contribute to the linguistic expression of existence and the dynamic nature of substance. In the absence of these elements, substance would cease to exist, as it manifests itself through diverse forms.

The structure of a simple sentence can be made more complex through the application of parallel constructions to extend the main verb. This involves repeating a grammatical pattern within the sentence, such as the object or adverbial modifier. For instance, the sentence: "*The deceased was the topic of conversation throughout the town and the source of envy for all the young.*" Here, the verb "*were*" is expanded by two parallel clauses: the topic of conversation and "*the source of envy*," which are derived from separate sentences.

"The departed were the talk of the whole town. The departed were the envy of all the boys".

In this instance, the subject and verb from the second clause have been omitted, and the predicative structure has been repeated, with constituents that have the same grammatical form but different semantic content, which is dictated by the objective of providing information about the same extralinguistic phenomenon from various perspectives.

Instances of parallel structures in the role of a complement, concluding a verbal action, comprise:

"She could not resist the glow of his temperament, the light of his eye". (Th. Dreiser). "They would leave no stone unturned, no sacrifice unattempted, no treachery untried, to discover the place in which their victim was concealed". (W. Collins).

The verb "resist" in the first sentence realizes its valency through a series of parallel noun phrases and prepositional phrases, which are indicative of the noun's syntactic compatibility.

T + N + of + pron. + N

T + N + of + pron. + N

In the second sentence, a similar phenomenon can be observed. This sentence is a result of a process of transformation, which combines three simple sentences into one.

They would leave no stone unturned.

They would leave no sacrifice unattempted.

They would leave no treachery untried.

After eliminating the subject and predicate, a peculiar construction is created with several parallel additions having the same morphological expression and identical structure.:

no + N + A

no + N + A

In the first instance, the parallel construction consists of two components, whereas in the second instance, it comprises three elements, which are contingent upon the communicative objectives.

These are some instances of parallel structures that elaborate on a basic sentence and substitute for the placement of adverbial phrases:

"Tom gave up the brush, with reluctance in his face, but alacrity in his heart". (M. Twain).

"The alarm swept from lip to lip, from group to group, from street to street". (M. Twain).

The presentation of a series of parallel additions and circumstances that are constant companions to the verb depends on the syntactic behaviour of the verb within the syntagmatic sequence and on the various communicative roles played by these elements within the sentence.

Based on the placement of the formation of these parallel sequences within the sentence structure, three stages can be identified in the distribution of these sequences. The first stage involves the introduction of several similar subjects, which is accounted for by their shared categorical valency. Isosynthesis of structures establishes syntactic symmetry.

To demonstrate this, let us consider some examples:

wonderful power of memory, the accurate observation of character, the easy grace of style, the charming outbursts of womanly feeling, have inexpressibly increased my admiration of this creature, of this magnificent Marian. (W. Collins).

Sentence structure is established through the recurrent use of a, the subject, a grammatical framework. The category of nouns such as "power," "grace," "outbursts," and "observation" determines the application of adjectives like "wonder," "accurate," "warming," and others, alongside prepositional phrases that express characteristics, styles, emotions, and memories relevant to the context. A pattern of interconnected, subordinated components arises, and the syntactic properties of the words dictate the arrangement of each phrase.

Furthermore, a second stage in the distribution of sentences involves introducing a series of verbs.

The second stage of the sentence structure involves the introduction of several verbs. For example: *"She walked to the store."*

"He would not run with the hare and hunt with the hounds". (G. Galws.). "It is not merely that I paint from him, draw from him, sketch from him". (O. Wilde).

In this example, the verbs "run", "hunt", "paint", "draw" and "sketch" are used similarly. Additionally, the final group of verbs form a series of synonyms. These verbs utilize their optional valences in the same type of subordinate terms, creating an isosynthetic structure: *"painting from him", "drawing from him", and "sketches from him".*

Thus, the categorical and syntactico-functional generalities of elements in parallel structures play a significant role in the development of sentence structures.

The third stage of the distribution process involves the incorporation of additional components, such as contextual elements, definitions, and supplementary materials, which function in parallel with the main clause. At the same time, the primary constituents of the clause maintain their typical grammatical

and semantic dependencies. However, a novel subordinate relationship emerges that combines both subordinate and compound relationships. This new subordinate link brings together parallel constructions and subordinate components into closely integrated structural and semantic entities. For instance:

“Nowadays people know the price of everything, and the value of nothing”. (O. Wilde). In this sentence, the verb "to know" requires its semantic and structural realization through a series of parallel adverbial phrases, with dependent words – the price of all things and the worth of nothing. These adverbial phrases have the same syntactic structure, which the following word classes can represent:

T + N + of + pron.

T + N + of + pron.

The parallelism of the structures can be explained by the categorical valence of the words that form this construction. The categorical valence of a noun is determined by the article preceding it and the prepositional phrase following it. Each addition has a semantic and grammatical relationship to the verb that introduces it into the sentence, and, due to the valence characteristics of these additions, a more abstract, subordinate relationship emerges in the sentence.

This relationship is a combination of coordination and subordination, in which a series of additions are coordinated (formally subordinate) and subordinate to the same verb. A subordinate relationship unites parallel structures and organizes them into a unified semantic and structural unit – the sentence.

The context, location and manner of an action are significant factors in the construction of sentences that use parallel structures. Such sentences may be based on a comparison between at least two different contexts, locations or other elements.

For example: *“I mourn his loss-inwardly in my soul, outwardly on my head”*. (W. Collins).

“They were wide apart in the woods, both very pale, both fast asleep”. (M. Twain).

Other examples of parallel constructions that expand on the basic structure of a sentence include:

“April came – the month of spring, the month of change”. (W. Collins).

“I confess he frightened me – the mean impostor! the cowardly blackguard”. (W. Collins).

Some parallel structures are presented in this paper. The analysis of the material reveals that the creation of syntactical parallelism in the distribution of a sentence's grammatical structure is explained not only by extra-linguistic factors, such as the reflection of the same phenomenon of extra-textual reality from different perspectives or diverse extra-textual realities that manifest themselves in the same grammatical design within a linguistic structure. It is also due to the inherent need for the construction itself, in particular, the categorical valency of its constituents.

Conclusion. The challenge of effectively representing the nuclear structure within a sentence is an intriguing subject that greatly influences the document's clarity and accessibility. Employing an approach can be understanding, and one efficient strategy for accomplishing this is the integration of parallel components throughout the text.

To present the sentence in an articulated and parallel format, we will identify three distinct stages that outline the progression of ideas. The arrangement of sentence structures will be carefully crafted using these parallel constructs, which various elements will shape. This encompasses extralinguistic factors, such as the distinct communication requirements of the target audience, alongside linguistic elements on the categorical significance components within the suggested parallel structures. Dual influence guarantees that the sentence remains coherent while being precisely crafted to engage its readers effectively, thereby fostering a deeper comprehension of the presented material.

References:

1. Pocheptsov G.G. (1971). *Konstruktivnyi analiz stroeniia predlozheniia [Constructive analysis of sentence structure]*. Kiev, Ukraine. [in Russian]
2. Iofik L.L. (1972). *The structural syntax of the English language*. Leningrad, USSR.
3. Saurbayev R., Zhumasheva A., Yerekhanova F., Omarov N., Tekzhanov K., Abdyrova A., Pogozheva E. (2024). *The problem of translatability of texts of the sublanguage of mathematical logic*

in English-Kazakh translations. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 10(2), 203–214. <http://dx.doi.org/10.32601/ejal.10217>

4. Gupta N. (2023). English language policy in multilingual societies: Challenges and opportunities. *Journal of International English Research Studies (JIERS)*, 1(2), 46–53.

5. Rakhmetova A.T., Jumadildinova J.S., Bogdanova A.A. (2023). Linguistic identity: Essence and originality in the modern socio-cultural context. *Vestnik Karagandinskogo universiteta*, 112(4). <https://doi.org/10.31489/2023ph4/108-116>

6. Simamora E.Z., Simamora N.J., & Tarigan K.J. (2025). Sentence types and sentence structure in Brad Bird's *The Incredibles*. *Metholangue: Language Teaching and Literature, Linguistics and Literature*, 9(2). Retrieved from <https://ejournal.methodist.ac.id/index.php/metholangue/article/view/3937>

7. Jose L.S. (2024). Semantic evolution in the Psalms: A diachronic analysis of linguistic transformations. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 10(3), 206–215. <http://dx.doi.org/10.32601/ejal.10319>

8. Vorobyeva E.N. (2023). Syntaksicheskiy parallelizm v angliyskoy dialogicheskoy rechi [Syntactic parallelism in English dialogic speech]. *Filologicheskiy aspekt: mezhdunarodnyy nauchno-prakticheskiy zhurnal*, 8(100). Retrieved August 31, 2023, from <https://scipress.ru/philology/articles/sintaksicheskiy-parallelizm-v-anglijskoj-dialogicheskoy-rechi.html> [in Russian]

9. Xefteri V., Vieira T., Cotterell R., Amini A. (2025). Syntactic control of language models by posterior inference. In *Findings of the Association for Computational Linguistics: ACL* (pp. 25350–25365). Vienna, Austria: Association for Computational Linguistics.

10. Startari Agustin V. (2025). *Grammars of Power: How Syntactic Structures Shape Authority*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.5337803>

FTAMP 16.21.21.

10.51889/2959-5657.2025.94.4.006

*Токсанбаева Т.Ж.¹ , Тлеулесова А.Ш.² , Ахметова Б.З.³
^{1,2,3}С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті
Астана, Қазақстан
*e-mail: tlesha66@mail.ru
e-mail: tleulesova.ardak@mail.ru
e-mail: bigaisha@mail.ru

ҚАЗАҚ ТІЛІНІҢ ДАМУЫ КОНТЕКСІНДЕГІ ҮШТІЛДІЛІК: ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ МЕН ТРАНСФОРМАЦИЯСЫ

Аңдатпа

Мақалада үштілділік тұжырымдамасын іске асыруға бағытталған Қазақстан Республикасының Қазіргі тіл саясаты контекстінде қазақ тілінің дамуы қарастырылады. Қазақ тілінің функционалдық мүмкіндіктерін кеңейтуге ықпал ететін және сонымен бірге оның жүйесіндегі трансформациялық процестерді тудыратын социолінгвистикалық құбылыс ретінде үштілділік құбылысы талданады. Тілдің лингвистикалық құрылымындағы өзгерістерге, терминологиялық базаны қалыптастыруға және жаңартуға, тілдік нормаларды тұрақтандыруға, сондай-ақ көптілді орта жағдайында жастардың тілдік санасының қалыптасуына ерекше назар аударылады. Мақалада жаһандану жағдайында қазақ тілінің бәсекеге қабілеттілігін арттыру факторы ретіндегі үштілділіктің рөлі ғылыми негізделеді. Тәуелсіздіктің алғашқы жылдарынан бастап жүргізіліп келе жатқан мемлекеттік тілдің мәртебесін нығайтуға, ұлтаралық қарым-қатынас құралы ретінде орыс тілінің функцияларын сақтауға және халықаралық коммуникация тілі

ретінде ағылшын тілін дамытуға бағытталған тіл саясаты Қазақстанның әлемдік білім беру және ғылыми кеңістікке интеграциялануына ықпал ететіні атап өтілді.

Түйін сөздер: қазақ тілі, үштілділік, жаһандану, тілдік трансформация, лингвистикалық ерекшеліктер, тілдік сана, терминология

*Токсанбаева Т.Ж.¹ , Тлеулесова А.Ш.² , Ахметова Б.З.³

^{1,2,3}Каззахский агротехнический исследовательский университет имени Сакена Сейфуллина
Астана, Казахстан

*e-mail: tlesha66@mail.ru

e-mail: tleulesova.ardak@mail.ru

e-mail: bigaisha@mail.ru

ТРЕХЪЯЗЫЧИЕ В КОНТЕКСТЕ РАЗВИТИЯ КАЗАХСКОГО ЯЗЫКА: ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ И ТРАНСФОРМАЦИЯ

Аннотация

В статье рассматривается развитие казахского языка в контексте современной языковой политики Республики Казахстан, ориентированной на реализацию концепции трехъязычия. Анализируется феномен трехъязычия как социолингвистическое явление, способствующее расширению функциональных возможностей казахского языка и одновременно порождающее трансформационные процессы в его системе. Особое внимание уделяется изменениям в лингвистической структуре языка, формированию и обновлению терминологической базы, стабилизации языковых норм, а также становлению языкового сознания молодежи в условиях многоязычной среды. В статье научно обосновывается роль трехъязычия как фактора повышения конкурентоспособности казахского языка в условиях глобализации. Подчеркивается, что проводимая с первых лет независимости языковая политика, направленная на укрепление статуса государственного языка, сохранение функций русского языка как средства межнационального общения и развитие английского языка как языка международной коммуникации, способствует интеграции Казахстана в мировое образовательное и научное пространство.

Ключевые слова: казахский язык, трехъязычие, глобализация, языковая трансформация, лингвистические особенности, языковое сознание, терминология

*Toxanbayeva T.Zh.¹ , Tleulesova A.Sh.² , Akhmetova B.Z.³

^{1,2,3}S.Seifullin Kazakh Agro Technical Research University
Astana, Kazakhstan

*e-mail: tlesha66@mail.ru

e-mail: tleulesova.ardak@mail.ru

e-mail: bigaisha@mail.ru

TRILINGUALISM IN THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF THE KAZAKH LANGUAGE: LINGUISTIC FEATURES AND TRANSFORMATION

Abstract

The article examines the development of the Kazakh language in the context of the modern language policy of the Republic of Kazakhstan, focused on the implementation of the concept of trilingualism. The phenomenon of trilingualism is analyzed as a sociolinguistic phenomenon that contributes to the expansion of the functional capabilities of the Kazakh language and at the same time generates transformational processes in its system. Special attention is paid to changes in the linguistic structure of the language, the formation and updating of the terminological base, the stabilization of linguistic

norms, as well as the formation of linguistic consciousness of young people in a multilingual environment. The article scientifically substantiates the role of trilingualism as a factor in increasing the competitiveness of the Kazakh language in the context of globalization. It is emphasized that the language policy pursued since the first years of independence, aimed at strengthening the status of the state language, preserving the functions of the Russian language as a means of international communication and developing English as a language of international communication, contributes to the integration of Kazakhstan into the global educational and scientific space.

Keywords: Kazakh language, trilingualism, globalization, linguistic transformation, linguistic features, linguistic consciousness, terminology

Кіріспе. ХХІ ғасыр – жаһандану дәуірі. Әлем халықтарының экономикалық, саяси, мәдени және ғылыми байланыстары кеңейіп, жаңа деңгейге көтерілді. Бұл үдерісте тілдер арасындағы өзара ықпал ерекше маңызға ие. Әсіресе, Қазақстан жағдайында көпұлтты қоғамдағы тіл саясатының дұрыс бағытта жүргізілуі мемлекеттің бірлігі мен болашағына тікелей әсер ететіні белгілі.

Қазақстан Республикасында тәуелсіздік алған алғашқы жылдардан бастап мемлекеттік тілдің мәртебесін арттыруға, сонымен қатар ұлтаралық қатынастағы орыс тілінің және халықаралық қарым-қатынастағы ағылшын тілінің орнын айқындауға бағытталған тіл саясаты жүргізіліп келеді. Соның айқын көрінісі – үштілділік саясаты. Бұл бастама Қазақстанның жаһандық бәсекеге қабілетті елге айналуына, жас ұрпақтың әлемдік деңгейде білім мен ғылымды игеруіне жол ашады.

Алайда үштілділік мәселесі тек әлеуметтік немесе саяси құбылыс қана емес, сонымен бірге лингвистикалық тұрғыдан да терең зерттеуді қажет етеді. Қазақ тілі – мемлекеттік тіл ретінде ұлттық бірегейліктің тірегі, қоғамдық қатынастың басты құралы. Сондықтан үштілділік жағдайында қазақ тілінің дамуы, оның лексикалық, морфологиялық, синтаксистік, стильдік ерекшеліктері мен трансформациясы өзекті ғылыми тақырып болып отыр.

Қазақстан тәуелсіздік алғаннан кейін тіл саясаты мемлекеттің ең өзекті бағыттарының біріне айналды. 1997 жылы қабылданған «Қазақстан Республикасындағы тіл туралы» Заңда қазақ тілі мемлекеттік тіл мәртебесін иеленді, орыс тілі ұлтаралық қарым-қатынас тілі ретінде танылды, ал кейінгі кезеңде ағылшын тілін дамытуға ерекше мән берілді [1].

Үштілділік саясатының жүзеге асырылуы қоғамда көптеген пікірталастар туындатты. Бір жағынан, бұл үрдіс Қазақстанды халықаралық деңгейде бәсекеге қабілетті етуге ықпал етеді. Екінші жағынан, қазақ тілінің болашағына қатысты аландаушылық та жоқ емес. Осыған байланысты үштілділіктің қазақ тіліне тигізетін әсерін, лингвистикалық тұрғыдан ерекшеліктерін талдау – қазіргі тіл білімінің өзекті мәселелерінің бірі.

Қазақ тілі өзінің даму барысында бірнеше тарихи кезеңдерді бастан кешірді: көне түркі жазба дәстүрі, орта ғасырлардағы әдеби тіл, Абай мен Ыбырай кезеңіндегі ұлттық жаңғыру дәуірі, кеңестік кезеңдегі орыс тілімен ықпалдасу, ал тәуелсіздік жылдарында жаһандану мен көптілділік жағдайында жаңаша даму бағыты. Үштілділік саясаты осы даму процесінің жаңа бір белесі болып саналады [2].

Қазақстан – көпэтносты мемлекет. Ел халқының құрамында жүзден астам этнос өкілдері бар. Осындай жағдайда тілдік саясаттың үйлесімді жүргізілуі қоғамдағы тұрақтылық пен бірліктің кепілі болып табылады.

Кезінде «Тілдердің үштұғырлылығы» жобасы ретінде кеңінен жүзеге асырылған тұжырымдамалық бағыттың негізгі мақсаты – қазақ тілінің мемлекеттік тіл ретіндегі рөлін нығайту, орыс тілінің қызметін сақтау, ағылшын тілін игеру арқылы қазақстандықтардың әлемдік өркениетке еркін енуіне жол ашу болды.

Үштілділік саясатында қазақ тілі басымдыққа ие. Себебі ол – мемлекеттің ресми тілі әрі ұлттық бірегейліктің басты көрсеткіші. Соңғы жылдары мемлекеттік тілдің қолданылу аясы кеңейді: білім беру жүйесінде, мемлекеттік басқаруда, бұқаралық ақпарат құралдарында қазақ тілінің үлесі артып келеді.

Дегенмен, қазіргі кезеңде қазақ тілінің толыққанды мемлекеттік тіл ретінде қызмет етуі үшін шешімін таппаған мәселелер де бар. Бірқатар салаларда ресми құжат айналымы әлі де орыс тілінде жүргізіледі, ғылыми еңбектердің едәуір бөлігі орысша жазылады. Бұл қазақ тілінің дамуын тежейтін факторлардың бірі.

Қазақстанда үштілділік саясаты ең алдымен білім беру жүйесінде жүзеге асырылуда. Мектептерде қазақ, орыс және ағылшын тілдері қатар оқытылады. Жоғары оқу орындарында кейбір мамандықтар бойынша пәндер ағылшын тілінде жүргізіледі. Бұл үрдіс жастардың бәсекеге қабілеттілігін арттыруға бағытталғанымен, қазақ тілінің ғылым тілі ретіндегі қызметін жетілдіруді қажет етеді.

Қоғамдық өмірде үш тілдің қатар қолданылуы адамдардың тілдік санасына әсер етуде. Қалалық ортада қазақ, орыс және ағылшын тілдері араласқан сөйлеу үлгілері жиі кездеседі. Мұндай құбылысты кейбір зерттеушілер тілдердің өзара ықпалы ретінде қарастырса, енді бір ғалымдар мемлекеттік тілдің басымдығына нұқсан келтірмеуі тиіс деп санайды.

Бұл жерде айтпағымыз, үштілділік саясаты Қазақстан қоғамының тілдік кеңістігіне елеулі өзгерістер енгізді. Бұл өзгерістер қазақ тілінің дамуына да, оның мәртебесін нығайтуға да ықпал етуде. Дегенмен, үштілділіктің тиімді жүзеге асуы қазақ тілінің жетекші рөлін қамтамасыз еткен жағдайда ғана мүмкін болмақ.

Тақырыптың өзектілігі. Қазақстандағы тілдік саясаттың басты бағыты – мемлекеттік тілдің қоғамдағы қызмет аясын кеңейту және үштілділікті үйлесімді дамыту. Бұл тұрғыдан алғанда, үштілділік тек білім беру саласына ғана емес, сонымен қатар әлеуметтік-коммуникативтік кеңістікке де ықпал етуде. Қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің өзара қарым-қатынасы бүгінгі таңда қоғамның барлық саласында көрініс табады [3].

Үштілділік саясатының өзектілігі бірнеше факторлармен айқындалады:

Біріншіден, жаһандану дәуірінде көптілділік – әлемдік ғылым мен инновацияға қол жеткізудің басты құралы. Ағылшын тілін меңгеру жастарға халықаралық білім мен ақпаратқа ашық болуға мүмкіндік береді.

Екіншіден, Қазақстандағы көпұлтты қоғамда орыс тілінің орны әлі де зор. Ол – ұлтаралық қатынас пен ресми коммуникацияның маңызды құралы.

Үшіншіден, мемлекеттік тіл ретінде қазақ тілі – ұлттық бірегейліктің негізі, мемлекеттіліктің басты нышаны. Сондықтан үштілділікті дамыту барысында қазақ тілінің басымдығын сақтау ерекше маңызға ие [4].

Лингвистикалық тұрғыдан алғанда, үштілділік қазақ тіліне жаңа сипаттар әкелуде. Мәселен, код-ауысым (code-switching) құбылысы жастардың сөйлеу тілінде жиі байқалады. Қазақ тіліндегі жаңа лексикалық бірліктер ағылшын тілінен тікелей енуде (мысалы: «онлайн сабақ», «чат», «маркетинг»). Сондай-ақ орыс тілінен бұрыннан орныққан кірме сөздер жаңа мазмұнмен толықтырылуда. Бұл жағдай қазақ тілінің сөздік қорын байыта отырып, сонымен бірге тілдік норманың тұрақтылығына қатысты сұрақтар туындатады [5].

Үштілділік саясатының ғылыми өзектілігі – қазақ тілінің жаңа әлеуметтік-лингвистикалық жағдайда трансформациялануын зерделеу. Бұл зерттеу қазақ тілінің болашақ даму үрдісін болжауға, жаңа лексикалық және грамматикалық құрылымдардың қалыптасуын түсіндіруге мүмкіндік береді.

Қазақ тілінің үштілділік жағдайындағы ерекшеліктерін зерттеу тек теориялық қана емес, практикалық тұрғыдан да маңызды. Себебі ол мемлекеттік тілдің білім беру жүйесіндегі, бұқаралық ақпарат құралдарындағы, ресми құжат айналымындағы және күнделікті қарым-қатынастағы орны мен рөлін нақтылауға септігін тигізеді.

Әдістер мен материалдар. Бұл зерттеудің материалы ретінде қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарық көрген жазба мәтіндер, ресми құжаттар, мерзімді баспасөз беттері, ғалам-тордағы ақпараттық ресурстар, сондай-ақ жастарымыздың ауызекі сөйлеу үлгілері негізге алынып отыр. Әсіресе, үштілділік жағдайында қалыптасқан жаңа лексикалық бірліктер мен код-ауысым құбылыстарын айқындау үшін әлеуметтік желілер мен оқу орындарындағы тілдік тәжірибелік деректер пайдаланылды.

Зерттеудің әдістемелік негізін қазіргі тіл біліміндегі салыстырмалы-талдау, құрылымдық-лингвистикалық, әлеуметтік-лингвистикалық, когнитивтік және статистикалық әдістер құрайды.

Салыстырмалы-талдау әдісі қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің лексикалық және грамматикалық ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік берді.

Құрылымдық әдіс үштілділік жағдайында қазақ тілінде пайда болған жаңа сөздер мен сөз тіркестерінің құрылымын сипаттау үшін қолданылды.

Әлеуметтік-лингвистикалық әдіс жастардың сөйлеуіндегі код-ауысым мен тілдік интерференция құбылыстарын анықтауда тиімді болды.

Когнитивтік әдіс үштілді ортадағы тілдік сананың ерекшеліктерін түсіндіруге бағытталды.

Статистикалық әдіс жиналған деректерді сандық тұрғыдан талдау үшін пайдаланылды.

Зерттеу барысында халықаралық тәжірибелер де ескерілді. Көптілділік құбылысы Еуропа елдерінде, Канада мен Сингапур сияқты мемлекеттерде жан-жақты зерттелген. Бұл елдердің тәжірибесін Қазақстан жағдайымен салыстыру отандық үштілділік саясатының ерекшеліктерін айқындауға мүмкіндік береді [6].

Сонымен қатар, қазақ тіліндегі жаңа лексикалық қабаттарды зерттеу үшін қазіргі электрондық корпустар мен сөздіктер, орыс және ағылшын тілдеріндегі заманауи терминологиялық базалар пайдаланылды. Бұл деректер қазақ тіліне еніп жатқан кірме сөздердің құрылымын, мағынасы мен қолданылу аясын нақты талдауға мүмкіндік берді.

Осылайша, зерттеу әдістемесі кешенді сипатта болып, тілдік материалдарды көпқырлы тұрғыдан қарастыруға негізделді. Бұл қазақ тілінің үштілділік жағдайындағы трансформациясын толыққанды сипаттауға мүмкіндік береді.

Нәтижелер және талқылау. Зерттеу барысында үштілділік саясатының қазақ тіліне тигізген әсері мен оның лингвистикалық ерекшеліктері айқындалды.

Үштілділік контекстінде қазақ тілінің ең айқын өзгеріске ұшырап отырған саласы – лексика. Жаһандану дәуірінде жаңа ұғымдар, жаңа технологиялар мен мәдениеттердің енуі қазақ тілінің сөздік қорына елеулі ықпал жасады. Әсіресе ағылшын тілі арқылы келген халықаралық терминдер мен орыс тілі арқылы орныққан кірме сөздер қазақ қоғамында кеңінен қолданысқа түсті.

Соңғы онжылдықта қазақ тілінің сөздік қорына ағылшын тілінен енген терминдер ерекше қарқынмен көбейіп отыр. Ақпараттық технологиялар, экономика, бизнес, ғылым салаларында ағылшын тіліндегі атаулар жиі қолданылады: онлайн, офлайн, сайт, блог, пост, маркетинг, менеджмент, инновация, презентация т.б.

Бұл сөздер бастапқыда сол күйінде қолданылғанымен, уақыт өте келе қазақ тілінің фонетикалық және морфологиялық заңдылықтарына бейімделіп келеді. Мысалы: чаттасу, посттау, лайктау, стористеу, сканерлеу. Мұндай бейімделу қазақ тілінің икемділігін көрсетеді.

Қазақстандағы көпұлтты қоғам жағдайында орыс тілінің ықпалы да айқын сезіледі. Көптеген халықаралық терминдер қазақ тіліне орыс тілі арқылы енді: компьютер, интернет, институт, факультет, аудитория, документ. Бұл сөздердің бір бөлігі сіңісіп, қазақ тілінің төл лексикасына айналды десе болады.

Сонымен қатар, кейбір сөздер баламасы бола тұра орысша нұсқасында жиі қолданылады. Мысалы: мероприятие орнына «іс-шара», должность орнына «қызмет», учеба орнына «оқу» сөздері бар. Мұндай жағдайда қазақша баламаларды насихаттау және ресми айналымға енгізу маңызды.

Қазақ тілінің сөздік қоры үштілді ортада жаңа элементтермен толығып отыр. Ағылшын тілінен тікелей енген сөздер («онлайн», «челлендж», «маркетинг», «коучинг») қазақ тілінің белсенді қолданысына еніп, жастар тілінде жиі кездеседі. Бұған қоса, орыс тілінен енген кірме сөздер бұрынғыдан да кеңейіп, ресми және бейресми қарым-қатынаста орныққан. Бұл құбылыс қазақ тілінің сөздік құрамының дамуына ықпал етіп қана қоймай, сонымен бірге жаңа терминологиялық жүйелердің қалыптасуына негіз болып отыр [7].

Жаңа кірме сөздер қазақ тілінің сөздік қорын байытып, оны халықаралық деңгейде дамуға бейімдеуде. Бұл – тілдің табиғи дамуының заңды құбылысы. Дегенмен, кірме сөздердің шектен тыс қолданылуы қазақ тілінің өзіндік болмысына қауіп төндіреді. Әсіресе жастар арасында үш тілдің аралас қолданылуы (code-mixing) тілді нормадан ауытқуға итермелеуі мүмкін.

Сондықтан тіл саясатының басты міндеті – кірме сөздерді ғылыми тұрғыда жүйелеп, олардың қазақша баламаларын қалыптастыру. Бұл бағытта Қазақстанда көптеген терминологиялық комиссиялар жұмыс істеп келеді. Мәселен, соңғы жылдары жүздеген жаңа термин қазақша бекітілді: қолжетімділік (доступ), ұшақжай (аэропорт), атқарушы орган (исполнительный орган).

Қазіргі қазақ тіліндегі жаңа сөздер көбіне жастар тілі арқылы тез таралады. Әлеуметтік желілерде лайқтау, стористеу, коммент жазу сияқты қолданыстар жиі кездеседі. Бұлар қазақ тілінің сөзжасам мүмкіндіктерін кеңейтіп, жаңа ұрпаққа жақын сөйлеу үлгісін қалыптастыруда.

Сондай-ақ, кәсіби ортада тимбилдинг, нетворкинг, стартап, креатив секілді сөздер жиі ұшырасады. Олардың кейбірі қазақша баламаға ие болса да (шығармашылық – креатив, жаңа бастама – стартап), түпнұсқалық нұсқасы әлі де басым қолданылады.

Үштілділік жағдайында қазақ тілінің лексикалық деңгейдегі өзгерістері – табиғи әрі заңды құбылыс. Бұл үрдіс қазақ тілінің жаңа әлеуметтік-мәдени жағдайға бейімделуін көрсетеді. Дегенмен, тілдің ұлттық болмысын сақтап қалу үшін ғылыми негізделген терминологиялық жұмыстарды күшейту қажет.

Зерттеушілер пікірінше, кірме сөздердің көптеп енуі қазақ тілін әлсіретпейді, керісінше, оны жаңа мәдени-әлеуметтік жағдайға бейімдеуге мүмкіндік береді [8]. Бұл үрдіс – қазақ тілінің жаһандану дәуіріндегі табиғи даму жолының көрінісі.

Қазақ тілінің негізгі грамматикалық жүйесі үштілділік жағдайында тұрақты сақталуда. Лексикалық деңгейде өзгерістер байқалғанымен, морфологиялық және синтаксистік құрылымдарда елеулі трансформация болған жоқ. Бұл қазақ тілінің ішкі заңдылықтарының мықтылығын көрсетеді. Алайда кейбір сөйлемдерде орыс тілінің синтаксистік моделін қайталау («Мен бардым магазинге», «Ол звондады маған») жиі кездеседі [9].

Қазақ тілінің морфологиялық жүйесі – сөздерді түрлендіру мен жаңа сөздер жасауға өте икемді. Үштілділік жағдайында орыс және ағылшын тілдерінен енген кірме сөздер қазақ тілінің заңдылықтарына бейімделіп, жаңа тұлғаларға ие болып отыр. Бұл құбылыс қазақ тілінің икемділігін ғана емес, сонымен қатар оның табиғи даму қабілетін де көрсетеді.

Ағылшын тілінен енген чат, пост, лайк, сканер сияқты сөздер қазақ тілінде етістік жасау жұрнақтары арқылы жаңа тұлғада қолданылады: чаттасу, посттау, лайқтау, сканерлеу. Мұндай бейімделу қазақ тілінің сөзжасам мүмкіндіктерін айқын көрсетеді.

Сонымен қатар, қазақ тілінің көптік, септік, жіктік жалғаулары кірме сөздерге еркін жалғана береді: чаттар, посттарың, лайқтадық, сканерледім. Бұл – морфологиялық жүйенің ашықтығы мен икемділігінің дәлелі.

Сөзжасамдағы икемділік, қазақ тілінде кірме түбірлерден жаңа туынды сөздер жасалуда:

Менеджер – менеджерлік;

Маркетинг – маркетингтік;

Файл – файлдау, файлдық;

Онлайн – онлайндық, онлайндау.

Бұл құбылыс қазақ тілінің сөзжасам жүйесінің өнімді екенін дәлелдейді. Яғни, тіл өзге тілден енген элементтерді бейімдеу арқылы өзіндік ұлттық сипатқа икемдеп отырады.

Орыс тілінен енген сөздер қазақ тілінде бұрыннан орнығып, морфологиялық жағынан толық сіңіскен. Мысалы: заводтар, институттар, документтер, газетім, кітапханасы. Бұл сөздер бүгінде қазақ тілінің төл сөздерінен еш айырылмайды. Дегенмен, орыс тілінен калька жолымен енген кейбір тіркестер қазақ тілінің заңдылығына сай келмейді. Мысалы: құжат айналымы орнына «құжат айналысы», жылыту сезоны орнына «жылыту маусымы» деген дұрыс нұсқалар ұсынылады.

Морфологиялық трансформацияның әлеуметтік әсері негізінде жастардың тілінде жаңа тұлғалар ерекше белсенді қолданылады. Әлеуметтік желілерде посттадым, стористедім, лайктап қойдым деген тіркестер жиі кездеседі. Бұл құбылыс ресми тіл нормасына толық ене қоймағанымен, бейресми сөйлеуде қалыпты жағдайға айналып үлгерді.

Сонымен бірге қазақ тілінде бұрыннан бар сөзжасам үлгілері арқылы баламалар жасалып жатыр: жүктеу (скачать), көшіріп алу (копировать), бейнежазба (видеоролик). Мұндай тәсіл тілдің өз табиғатын сақтауға септігін тигізеді.

Морфологиялық бейімделу – қазақ тілінің өміршендігін көрсететін маңызды фактор. Шетелдік сөздер қазақ тілінің заңдылықтарына икемделе отырып, жаңа сөздер жасауға мүмкіндік береді. Бұл үдеріс қазақ тілінің табиғи дамуын қамтамасыз етеді. Дегенмен, ғылыми негізде қалыптасқан нормаларды сақтау маңызды.

Зерттеулер көрсеткендей, қазақ тілі морфологиялық тұрғыда жаңа сөздерді өзіне сіңіре алады, бірақ синтаксистік кальканың артықшылығы жоқ. Сондықтан тіл мамандары қазақ тіліндегі сөйлем құрылымының ұлттық ерекшеліктерін сақтап, жаңа сөздерді игеру жолдарын ғылыми негізде реттеуді маңызды деп есептейді [10].

Келесі кезекте қазақ тілінің синтаксистік трансформациялануына тоқталсақ, қазақ тілінің құрылымдық жүйесінде үштілділік саясатының әсерінен синтаксистік деңгейде де өзгерістер байқалады. Бұл өзгерістер негізінен орыс және ағылшын тілдерінің ықпалымен байланысты. Қазақ тілі өз табиғаты бойынша жалғамалы тіл болса, орыс және ағылшын тілдері флективті тілдер қатарына жатады. Осы айырмашылық тілдердің өзара ықпалында ерекше көрініс табады.

Орыс тілінің ықпалы қазақ тіліндегі сөйлем құрау тәсілінде жиі байқалады. Калька тәсілі арқылы орысша құрылымдар қазақша сөйлемге тікелей көшіріледі:

Шешу керек бұл мәселені (орыс тіліндегі «Решить нужно эту проблему»); Маған бару керек магазинге (орыс тіліндегі «Мне нужно идти в магазин»); Сен звонда оған (орыс тіліндегі «Ты позвони ему»).

Мұндай сөйлемдер қазақ тілінің табиғи синтаксисіне жат болғанымен, күнделікті сөйлеу тілінде жиі кездесіп жүр. Бұл құбылыс әсіресе, қала тұрғындарының сөйлеу мәдениетінде айқын байқалады.

Ал ағылшын тілінің ықпалы хақында айтар болсақ, ағылшын тілінің ықпалы көбінесе қысқа, ықшам құрылымдар арқылы білінеді. Мысалы, ағылшын тілінде сөйлемдердің жиі қолданылатын түрі – қысқа бұйрық рай: Go! Stop! Relax! Қазақ тілінде мұндай ықшамдық «Жүр! Токта! Тыңда!» түрінде қолданыла бастағанымен, ағылшын тілі әсерімен кейде қасаң, контекстен ажырап кеткен үлгілер байқалады.

Сонымен қатар, ағылшын тіліндегі сөз тіркестерінің қазақша сөйлемдерге енуі де кездеседі: Бұл жақсы идея! Бізде жаңа проект бар. Біз оны бірге стартап етеміз. Мұндай сөйлемдер қазақ тіліндегі синтаксистік құрылымға ағылшын сөз қолданысының ықпалын көрсетеді.

Жастардың сөйлеу тілінде қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің аралас қолданылуы жиі байқалады. Мысалы: «Мен бүгін лекцияға барып, кейін online meeting-ке қатысамын» немесе «Ол assignment-ін уақытында submit етпейті». Мұндай аралас сөйлеу формалары ресми емес қарым-қатынаста табиғи құбылысқа айналып отыр.

Осы жерде код араластыру (code-switching) құбылысы бойынша жастардың сөйлеу тілінде қазақ, орыс және ағылшын тілдерінің аралас қолданылуы кеңінен таралған. Бұл құбылысты лингвистикада code-switching деп атайды. Мысалы:

«Мен бүгін meeting-ке бардым».

«Сабақтан кейін assignment-ымды жазамын».

«Бұл project-ті бірге discuss етеміз» және т.б.

Көптілді ортада мұндай аралас сөйлемдер табиғи көрінгенімен, мемлекеттік тілдің нормалары тұрғысынан қарағанда бұл тіл мәдениетінің төмендеуіне алып келуі мүмкін.

Қазақ тілі өзінің ішкі заңдылықтары бойынша сөздердің орын тәртібін икемді құрастыра алады. Негізгі синтаксистік құрылым – бастауыш, баяндауыш және толықтауыштың табиғи реті. Сондықтан қазақ тілінің синтаксисін сақтау – тілдік норманың басты шарты.

Ғалым Н.Уәлидің пікірінше, қазіргі қазақ тілінің дамуында орысша-калькалық құрылымдарды шектеп, сөйлемдерді қазақ тілінің табиғи заңдылықтарына сәйкес қалыптастыру қажет [11].

Синтаксистік трансформация – үштілділік жағдайында тілдердің өзара ықпалының заңды нәтижесі. Дегенмен, қазақ тілінің табиғи синтаксистік жүйесін сақтау тіл мәдениетінің негізгі талаптарының бірі болып қала береді.

Қазақ тілі қоғамдық өмірдің барлық саласында қолданыс тауып келе жатқанымен, үштілділік саясаты жағдайында жаңа бағыттарға бейімделу үстінде. Соның нәтижесінде қазақ тілінің функционалдық-стильдік өрісі кеңейіп, бұрын болмаған жаңа қолданыс түрлері қалыптасуда.

XXI ғасырда ғылым саласында ағылшын тілінің үстемдігі байқалады. Дегенмен, қазақ тілінде ғылыми еңбектер, диссертациялар мен оқулықтар бұрынғыға қарағанда жиі жазылып жүр. Бұл үрдіс қазақ тілінің ғылыми стильде қызмет ету мүмкіндігін арттырып отыр. Мысалы, «гипотеза», «методология», «эксперимент» сияқты халықаралық терминдер қазақша еңбектерде табиғи қолданысқа еніп, ғылыми стильдің даму бағытын кеңейтуде [12].

Мемлекеттік тіл мәртебесі ресми-іскери стильдің кеңеюіне мүмкіндік берді. Бұған дейін ресми құжаттардың басым бөлігі орыс тілінде жүргізілсе, қазіргі таңда қазақ тілінде дайындалатын ісқағаздардың үлесі артып келеді.

Мысалы:

Бұйрықтар: «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің бұйрығы...»

Хаттамалар: «Отырыстың күн тәртібі...»

Ресми хаттар: «Құрметті әріптес!»

Алайда ресми құжаттарда калька жолымен аударылған сөздер де жиі кездеседі: «қол қою үшін берілді», «қызмет бабында пайдалану үшін». Мұндай үлгілердің орнына қазақ тілінің табиғи стильдік мүмкіндіктерін пайдалану қажет.

Одан әрі көркем стильдегі жаңа ізденістер, қазіргі қазақ әдебиеті де үштілділік жағдайында жаңа сипатқа ие болып келеді. Жазушылар кейіпкерлердің сөйлеу тілін шынайы беру мақсатында орысша немесе ағылшынша сөздерді әдейі араластырады. Бұл құбылыс көркем шығарманың стильдік ерекшелігін арттырғанымен, қазақ әдеби тілінің тазалығы тұрғысынан даулы мәселе болып отыр.

Мысалы: жастарға арналған шығармаларда: «Сен бүгін online болдың ба?», «Мен chat-та отырдым» сияқты сөйлемдер кездесе береді. Бұл – өмір шындығының көркем әдебиетке әсері.

Публицистикалық стильдің кеңеюі. Бұқаралық ақпарат құралдары – тілдің дамуына ықпал ететін басты сала. Бүгінде қазақ тілінде шығатын газет-журналдар, интернет порталдар және телебағдарламалар саны артып келеді. Публицистикалық стильде ағылшын және орыс сөздерінің бейімделіп қолданылуы жиі байқалады: лайфстайл, тренд, рейтинг, онлайн-жоба.

Журналистикада мұндай терминдердің қолданысы тілді байытқанымен, артық қолданыс тіл тазалығына кері әсерін тигізуі мүмкін. Сондықтан публицистикалық стильде қазақша баламаларды көбірек қолдану ұсынылады: өмір салты (лайфстайл), үрдіс (тренд), бағалау кестесі (рейтинг).

Ғалымдардың пікірінше, көптілді орта қазақ тілінің ресми, ғылыми және тұрмыстық стильдердегі орнығуына жаңа серпін беруде. Дегенмен, мемлекеттік тілдің нормаларын сақтау басты талап болып қала береді [13].

Ауызекі сөйлеу стиліндегі өзгерістерге назар аударма кетейік, жаһандану дәуірінде жастардың ауызекі сөйлеуінде үштілділік табиғи құбылысқа айналды. Бұл стильде код араластыру кеңінен қолданылады. Сонымен бірге, жаңа қысқарған сөздер де пайда болды: универ, общага, комп, инста, видос. Мұндай қолданыстар ауызекі стильдің бейресми сипатын айқындайды.

Олай болса, қазақ тілінің функционалдық-стильдік кеңеюі – оның дамуындағы заңды құбылыс. Ғылыми, ресми, көркем, публицистикалық және ауызекі сөйлеу стильдерінде жаңа қолданыстардың пайда болуы – тілдің өміршендігін, қоғам талабына бейімделуін көрсетеді. Дегенмен, әр стильде қазақ тілінің табиғи мүмкіндіктерін сақтау – басты міндет болып қала береді.

Қазақ тілінің сөздік құрамы үштілділік жағдайында жаңа лексикалық қабаттармен толығып отыр. Әсіресе, ғылым, техника, ақпараттық технология, экономика салаларында жаңа сөздердің молынан енуі байқалады. Бұл үрдіс тілдің даму заңдылығы ретінде қарастырылса да, оның терминологиялық жүйесін қалыптастыруда арнайы саясат қажет.

Осы орайда қазіргі қазақ тілінде ағылшын және орыс тілдерінен тікелей енген сөздер белсенді қолданысқа түсуде:

Ақпараттық технология саласында: смартфон, ноутбук, чип, блогер, контент;

Экономика саласында: инвестиция, менеджмент, маркетинг, стартап, франшиза;

Күнделікті тұрмыста: онлайн, офлайн, лайк, чат, сторис.

Бұл сөздердің көбі бастапқыда бейресми ортада қолданыла бастаса, кейіннен ресми мәтіндерге де еніп келеді.

Қазақ тілінде жаңа ұғымдарға балама жасау үрдісі де белсенді жүріп жатыр. Терминком қабылдаған кейбір баламалар: құжат айналымы – документооборот, есептегіш – счѐтчик, бейнежазба – видеоролик, ғаламтор – интернет.

Алайда қоғамда бұл баламалардың барлығы бірдей кеңінен қолданыс таппай отыр. Мысалы, ғаламтор сөзінің орнына көпшілік әлі күнге дейін «интернет» деп қолданады. Бұл тілдік сана мен қоғамдық дағдының қалыптасуына байланысты.

Қазіргі кезеңде қазақ тілінде шет тілінен енген сөз бен оның қазақша баламасы қатар қолданылып жүр: интернет – ғаламтор, телефон – қоңырау соғатын құрылғы, файл – құжат, презентация – баяндама. Мұндай параллель қолданыстар уақыт өте келе сұрыпталып, бір нұсқасы тұрақталады.

Қазақстанда мемлекеттік тілдің терминологиялық қорын дамыту мақсатында арнайы комиссия жұмыс істейді. Оның негізгі міндеттері:

- жаңа терминдерге қазақша балама ұсыну;
- халықаралық терминдерді реттеп енгізу;
- көпшілікке түсінікті, қолайлы нұсқаларды бекіту.

Ғалым Ш.Құрманбайұлының пікірінше, терминологиялық саясаттың басты қағидасы – «қазақ тілінің ішкі мүмкіндіктерін барынша пайдалану» [14].

Жаңа сөздердің пайда болуы жастардың тілінен ерекше байқалады. Олар ағылшын тілінен енген сөздерді жиі қолдану арқылы өзін «заманауи» көрсеткісі келеді. Мысалы: лайк басты, сторис салды, челендж жасады. Мұндай қолданыстар бейресми стильде қалыпты болып көрінгенімен, ресми тіл мәдениетінде шектелуі тиіс.

Қазақ тіліндегі лексикалық өзгерістер – үштілділік жағдайындағы табиғи құбылыс. Жаңа сөздер қазақ тілін байытып, жаңа ұғымдарды танытса да, оларды реттеу үшін ғылыми негізделген терминологиялық саясат қажет. Тек сонда ғана қазақ тілі әлемдік ғылыми-техникалық прогреске ілесе алады.

Үштілділік жағдайында тілдік интерференция айқын байқалады. Мәселен, орыс тіліндегі сөз тәртібі қазақ тіліне әсер етіп, сөйлем құрылымын өзгертеді. Ағылшын тілінен енген калька үлгілері («Уақытым жоқ жасауға», «Маған керек көмектесу») да кездеседі. Бұл құбылыс қазақ тілінің нормаларына белгілі бір деңгейде ықпал етуде [15].

Үштілділік саясаты қазақ тілін жаңа деңгейге көтеруге мүмкіндік беруде. Жаңа терминдер мен ұғымдарды қабылдау, халықаралық ғылыми дискурста қолданылу аясының кеңеюі қазақ тілінің әлеуетін күшейтеді. Сонымен бірге, қазақ тілінің қоғамдағы басты қызметін сақтап қалу үшін мемлекеттік қолдау мен ғылыми негізделген тіл саясаты қажет екендігі анықталды.

Қазақстанда үштілділік саясаты ең алдымен білім беру жүйесінде жүзеге асырылуда. Бұл бағытта мемлекеттік тіл – қазақ тілі, ұлтаралық қатынас тілі – орыс тілі және халықаралық

ғылым мен бизнес тілі – ағылшын тілі қатар меңгертілуі көзделген. Үштілділік білім беру саласында жаңа әдістемелік тәсілдер мен мазмұндық өзгерістерді әкелді.

Қазіргі уақыт еншісінде Орта мектептерде үш тілде білім беру бағдарламалары енгізілуде.

Қазақ тілінде – тарих, әдебиет, география пәндері.

Орыс тілінде – кейбір жаратылыстану пәндері.

Ағылшын тілінде – математика, химия, биология, информатика пәндері оқытыла бастады.

Бұл тәжірибе оқушылардың көптілді құзыреттілігін арттырып, олардың шетелдік жоғары оқу орындарына түсуіне мүмкіндік береді. Дегенмен, мұғалімдердің тілдік дайындығы мен оқу-әдістемелік базаның жеткіліксіздігі белгілі бір қиындықтар туғызуда.

Университеттерде ағылшын тілінде жүргізілетін бағдарламалар саны жыл сайын артып келеді. Мысалы, техникалық мамандықтар бойынша лекциялар ағылшын тілінде оқылады, бұл студенттердің халықаралық еңбектерді түпнұсқадан игеруіне жол ашады.

Сонымен қатар, қазақ тіліндегі оқу құралдарының көлемі де артып, ұлттық ғылымның дамуына ықпал етуде. Университеттерде үш тілде конференциялар, ғылыми мақалалар жинақтары жарияланып жүр. Бұл – қазақ тілінің ғылыми айналымдағы беделін арттыруға мүмкіндік беретін маңызды қадам.

Көптілді білім беру жастардың тілдік санасында жаңа құндылықтар қалыптастырады. Студенттер ресми ортада қазақ тілін қолданса, ғылыми мәтіндерді көбіне ағылшын тілінде жазуға бейімделеді. Күнделікті тұрмыста қазақша, орысша және ағылшынша сөздерді араластырып қолдану кең тараған. Бұл құбылыс олардың икемділігін арттырғанымен, кейде қазақ тілінің әдеби нормаларына қайшы келеді.

Осы тұста үштілділіктің артықшылықтарына келсек, айтарымыз:

- Жастардың жаһандық ақпарат кеңістігіне шығуына жол ашады;
- Ғылым мен технологияны түпнұсқада игеруге мүмкіндік береді;
- Халықаралық еңбек нарығында бәсекеге қабілеттілікті арттырады.

Үштілділіктің қиындықтары дегенде:

Қазақ тілінің ғылыми және техникалық стильдегі қолданысы жеткіліксіз;

Кейбір пәндерді ағылшын тілінде оқыту сапаға әсер етуде;

Мұғалімдер мен оқытушылардың тілдік біліктілігі әр деңгейде.

Үштілділік білім беру жүйесінде жастардың көптілді құзыреттілігін қалыптастыруға ықпал етуде. Дегенмен, қазақ тілінің ғылыми тіл ретіндегі әлеуетін арттыру – мемлекеттік тіл саясатының басты міндеті болып қала береді.

Жастардың тілдік санасы және үштілділік феномені жөнінде пікірімізді жалғасақ, үштілділік саясаты ең алдымен жас буынға бағытталғандықтан, оның нәтижесі жастардың тілдік санасынан айқын байқалады. Жаһандану дәуірінде жастардың тілге деген көзқарасы, оны пайдалану дағдысы ерекше сипатқа ие болып отыр.

Жас ұрпақ күнделікті өмірде қазақ, орыс және ағылшын тілдерін табиғи түрде қатар қолдана алады. Бұл құбылыс олардың тілдік икемділігін арттырып, коммуникативтік мүмкіндіктерін кеңейтеді. Мәселен, жастар ресми жағдайда қазақ тілінде сөйлесе, достық ортада орысша араластырады, ал интернет пен білім саласында ағылшынша жиі қолданады.

Жастардың сөйлеу тілінде үш тілдің элементтері араласқан сөйлемдер жиі кездеседі. Мысалы: «Бүгін assignment-ымды тапсыруым керек», «Кешке meeting болады, соған баруымыз тиіс», «Бұл challenge-ті міндетті түрде орындау керек».

Бұл құбылыс жастардың тілдік санасында үш тілдің қатар орныққанын көрсетеді. Бір жағынан, бұл – коммуникативтік бейімделудің артықшылығы болса, екінші жағынан қазақ тілінің әдеби нормаларын бұзуға әкелуі мүмкін.

Жастардың қазақ тіліне көзқарасына пайымдау жасайтын болсақ, әлеуметтік зерттеулер көрсеткендей, жастар қазақ тілін ұлттық бірегейліктің символы ретінде қабылдайды. Көпшілігі қазақ тілін міндетті түрде меңгеруі тиіс тіл деп санайды. Дегенмен, ғылым мен техника саласында ағылшын тілін басым көріп, кәсіби ортада соған арқа сүйеуге бейім.

Ал оларға интернет пен әлеуметтік желілердің ықпалы қаншалықты деген сұраққа жауап іздеген болсақ, интернет – жастар тілдік санасының қалыптасуында ерекше рөл атқарады. Әлеуметтік желілерде үш тіл қатар қолданылады:

- қазақша – ұлттық мазмұндағы парақшаларда;
- орысша – бейресми қарым-қатынаста;
- ағылшынша – халықаралық контентті тұтытуда.

Сондықтан әлеуметтік желідегі тілдік тәжірибе жастардың күнделікті сөйлеуіне де ықпал етіп отыр.

Үштілділіктің жастарға әсері жайында ой түйіндесек, алдымен оның артықшылықтарына тоқталайық. Бұл жерде айтпағымыз:

Жаңа ақпаратқа қол жеткізу мүмкіндігі кеңейеді;

- жаһандық білім кеңістігіне бейімделеді;
- кәсіби ортада бәсекеге қабілеттілігі артады.

Ал қиындықтары:

- қазақ тілінің әдеби нормалары әлсірейді;
- сөйлеу тілінде калька мен бөтен құрылымдар көбейеді;
- ұлттық тілдік санада ала-құлалық пайда болуы мүмкін.

Осы орайда қорытынды ойымыз, жастардың тілдік санасы – үштілділік феноменінің ең айқын көрсеткіші. Олар үшін көптілділік – табиғи құбылыс, заманауи өмірдің талабы. Дегенмен, жастар арасында қазақ тілінің мәртебесін сақтап, оның рухани-мәдени құндылығын насихаттау – маңызды міндет болып қала береді.

Қазақ тілінің даму келешегі – мемлекеттік тіл саясатының, қоғамдағы әлеуметтік сұраныстың және жаһандану дәуіріндегі тілдік бәсекелестіктің нәтижесінде айқындалмақ. Үштілділік жағдайында қазақ тілінің болашағына қатысты бірнеше бағытты ерекше атап өтуге болады.

Мемлекеттік тіл мәртебесін нығайту

Қазақ тілінің болашағы ең алдымен оның мемлекеттік тіл ретіндегі қызметін толыққанды атқаруына байланысты. Бұл үшін:

- ресми құжат айналымын толық қазақшаға көшіру;
- мемлекеттік мекемелерде қазақ тілін қолдануды қатаң қадағалау;
- азаматтардың тілдік жауапкершілігін арттыру қажет.

Мемлекеттік тілдің беделі тек заңдық негізде емес, қоғамның шынайы сұранысымен де күшейеді.

Ал қазақ тілінің цифрлық кеңістіктегі орны туралы мынадай пайым жасауға болады. Цифрлық дәуірде тілдің дамуы интернет пен ақпараттық технологиялардағы қолданысына тікелей байланысты. Қазақ тілінің болашағы үшін:

- қазақша мобильді қосымшалар мен бағдарламаларды көбейту;
- әлеуметтік желілерде қазақтілді контентті арттыру;
- жасанды интеллект пен аударма жүйелерін қазақ тіліне бейімдеу маңызды.

Қазіргі таңда қазақша сайттар, онлайн-кітапханалар, цифрлық оқулықтар пайда бола бастады. Бұл үрдіс алдағы уақытта кеңейе түсуі тиіс.

Еліміздің ғылым мен білім саласындағы болашағына тоқталар болсақ, айтарымыз, қазақ тілінің ғылыми тіл ретіндегі әлеуетін арттыру – басты стратегиялық міндет. Ол үшін:

- ғылыми еңбектерді қазақша жазу дәстүрін дамыту;
- халықаралық терминдерді қазақша бейімдеу;
- жоғары оқу орындарында қазақша оқулықтар санын арттыру қажет.

Ғылым тілі ретінде орнықпаған тілдің болашағы әлсіз болатыны белгілі. Сондықтан қазақ тілін ғылым мен техника саласында қолдану – ұзақмерзімді мақсат.

Қазақ тілінің болашағы жастардың қолында дей отырып, бүгінгі және болашақ жас ұрпақтың мемлекеттік тілді тек тұрмыстық деңгейде емес, кәсіби және ғылыми ортада да қолдануға

бейімделуі тиіс деп білеміз. Ол үшін жастарға арналған қазақша контент, инновациялық білім беру құралдары, мультимедиялық жобалар көбірек жасалуы қажет.

Қазақ тілі түркі тілдерінің ішінде кең тарағандардың бірі. Болашақта түркі халықтарының интеграциясы арта түскен сайын, қазақ тілінің де халықаралық маңызы өседі. Түркі кеңесі, Түркі академиясы сияқты ұйымдардың жұмысы осыған дәлел.

Болашақтағы қауіптер мен мүмкіндіктер:

Қауіптер: ағылшын және орыс тілдерінің басым ықпалы, жастардың код араластыруға бейімділігі, тілдің нормаларының әлсіреуі.

Мүмкіндіктер: мемлекеттік қолдау, цифрлық технологиядағы даму, түркі интеграциясы, жастардың ұлттық санадағы белсенділігі.

Олай болса, қазақ тілінің болашағы – үштілділік жағдайында да айқын. Мемлекеттік тіл саясаты, білім мен ғылымдағы орны, цифрлық кеңістіктегі беделі және жастардың қолдауы қазақ тілін жаңа биіктерге көтереді. Тек тіл мәдениетін сақтау мен дамытуға қоғам болып үлес қосу қажет.

Үштілділік саясатының жүзеге асуы қазақ тілінің бүгінгі даму динамикасында екіжақты әсер ететін отырғандығы байыпталды. Бір жағынан, бұл саясат қазақ тілінің халықаралық деңгейде қолданылу аясын кеңейтуге, жаңа ұғымдар мен терминдерді игеруіне ықпал етсе, екінші жағынан, орыс және ағылшын тілдерінің ықпалы күшейіп, қазақ тілінің ішкі нормаларына қауіп төндіруі де анықталды.

Қазақ тілінің тұрақтылығы мен бейімделуі

Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, қазақ тілінің грамматикалық құрылымы салыстырмалы түрде тұрақты сақталғанымен, лексикалық деңгейде өзгерістер айқын көрінуде. Бұл – табиғи құбылыс, себебі кез келген тіл жаһандану жағдайында жаңа сөздерді қабылдайды. Лингвистикалық тұрғыдан алғанда, қазақ тілінің жаңа терминдерді игеру қабілеті жоғары, яғни бейімделу әлеуеті күшті екендігін аңғаруға болады.

Код-ауысым және тілдік сана

Жастардың сөйлеу тілінде байқалған код-ауысым құбылысы тілдік сананың ерекшелігін көрсетеді. Қазіргі жастар көптілді ортаны табиғи қабылдап, қазақ, орыс және ағылшын тілдерін еркін араластыра қолдануда. Бұл жағдайдың жағымды тұсы – көптілді меңгерген тұлғаның қалыптасуы болса, жағымсыз жағы – қазақ тілінің өзіндік тазалығы мен нормаларының әлсіреу қаупі.

Интерференция және норманың өзгеруі

Тілдік интерференция қазақ тілінің сөйлем құрылымына әсер етіп, кейбір жаңа үлгілердің пайда болуына әкелді. Мысалы орыс тілінің сөз тәртібі немесе ағылшын тіліндегі калька үлгілері қазақ тілінің сөйлеу нормасында кездесіп жүр. Бұл құбылыс уақытша ма, әлде тұрақты нормаға айнала ма – ол тілдік саясат пен қоғамдағы тілдік ортаның дамуына байланысты болмақ.

Қазақ тілінің болашағы

Талқылау барысында айқындалғандай, қазақ тілінің үштілділік жағдайдағы болашағы, оның мемлекеттік мәртебесінің нақты жүзеге асуына тікелей байланысты. Егер мемлекеттік тіл білім беру, ғылым, ақпарат және технология салаларында кеңінен қолданылса, онда қазақ тілі үштілділік жағдайында жетекші рөлін сақтап қалады. Ал егер қазақ тілінің қолданылу аясы тарылса, онда интерференция мен код-ауысым құбылыстары күшейіп, тілдің табиғи дамуына теріс әсер етуі мүмкін.

Сонымен, үштілділік саясаты қазақ тілінің жаңа даму кезеңін айқындап отыр. Бұл үдерістің оң және теріс жақтарын тең дәрежеде ескеру – қазіргі қазақ тіл білімінің басты міндеті.

Қорытынды. Үштілділік саясаты Қазақстан қоғамындағы тілдік қатынастарға жаңа серпін берді. Қазақ тілі мемлекеттік тіл ретінде өзінің әлеуметтік қызметін кеңейтіп қана қоймай, ғылыми, ресми, публицистикалық және цифрлық кеңістікте жаңа мүмкіндіктерге ие болып отыр. Дегенмен, үштілділік жағдайында қазақ тілінің дамуы бірқатар қиындықтармен де ұштасады.

Лексикалық, морфологиялық және синтаксистік трансформациялар тілдің ішкі заңдылықтарын сынақтан өткізуде. Жастардың тілдік санасында код араластыру, калька тәсілдері жиі кездескенімен, қазақ тілі ұлттық бірегейліктің негізгі тірегі болып қала береді.

Қазақ тілінің болашағы мемлекеттік қолдау, ғылым мен білімдегі орны, цифрлық кеңістіктегі беделі және жастардың ұлттық құндылықтарға адалдығына байланысты. Егер тілдік саясат жүйелі түрде жалғаса берсе, қазақ тілі үштілділік жағдайында да өзінің табиғи болмысын сақтап, жаңа заман талабына бейімделген қуатты тіл бола алады.

Жүргізілген зерттеу нәтижесінде үштілділік саясаты қазақ тілінің даму бағытына айтарлықтай ықпал ететіні анықталды. Қазақ тілі үштілді ортада өз грамматикалық жүйесінің тұрақтылығын сақтай отырып, жаңа лексикалық бірліктерді қабылдауда белсенділік танытуда. Бұл қазақ тілінің бейімделу қабілетінің жоғары екенін көрсетеді.

Негізгі қорытындылар төмендегідей:

1. Қазақ тілінің сөздік қоры үштілділік жағдайында едәуір жаңарып, ағылшын тілінен тікелей енген терминдер мен ұғымдар арқылы байып отыр. Бұл – тілдің дамуының заңды үдерісі.

2. Грамматикалық құрылымдар тұрақты сақталғанымен, сөйлеу тілінде орыс және ағылшын тілдерінің ықпалымен интерференция мен калька үлгілері кездеседі.

3. Код-ауысым құбылысы жастар тілінде жиі байқалып, көптілді тұлғаның қалыптасуына ықпал етуде. Дегенмен, бұл құбылыс қазақ тілінің әдеби нормасына теріс әсер ету қаупін де тудырады.

4. Қазақ тілінің болашағы мемлекеттік тіл ретіндегі мәртебесінің жүзеге асу деңгейіне байланысты. Егер қазақ тілі ғылымда, білімде, ақпараттық кеңістікте кеңінен қолданылса, онда ол үштілділік жағдайында да жетекші орынға ие болады.

Жалпы алғанда, үштілділік саясаты қазақ тілінің жаңа даму кезеңін белгілеп отыр. Бұл үдерістің нәтижесі қазақ тілінің тек ұлттық бірегейліктің белгісі ғана емес, сонымен бірге жаһандық ғылыми-коммуникативтік кеңістіктің толыққанды тіліне айналуына ықпал етуі мүмкін.

Осы тұрғыдан алғанда, қазақ тілі білімінің басты міндеті – үштілділік жағдайында қазақ тілінің табиғи дамуын ғылыми тұрғыдан бақылау, жаңа терминологиялық жүйені қалыптастыру және тілдік норманы сақтау арқылы мемлекеттік тілдің әлеуетін арттыру.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Қазақстан Республикасының «Тіл туралы» заңы. – Астана, 1997.
2. Айтбаев Ө. Қазақ тілі білімінің мәселелері. – Алматы: Ғылым, 2010.
3. Қайдар Ә. Қазақ тілінің өзекті мәселелері. – Алматы: Рауан, 1998.
4. Жұбанов Қ. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. – Алматы: Ғылым, 2010.
5. Crystal D. *Language and the Internet*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2006.
6. Смағұлова Г. Тілдік бірліктердің прагматикалық әлеуеті. – Алматы: Қазақ университеті, 2012.
7. Baker C. *Foundations of Bilingual Education and Bilingualism*. – Bristol: Multilingual Matters, 2011.
8. Til.gov.kz – Қазақстан Республикасы Тіл саясаты комитетінің ресми порталы [Электрондық ресурс]. – URL: <https://til.gov.kz> (қолжетімді: 2023).
9. Махамбетова А. Қазақ тіліндегі кірме сөздер: лингвистикалық талдау. – Алматы: Қазақ университеті, 2015.
10. Termincom.kz – Қазақстан Республикасының ұлттық терминология базасы [Электрондық ресурс]. – URL: <https://termincom.kz> (қолжетімді: 2024).
11. Уәли Н. Қазақ сөз мәдениетінің теориялық негіздері. – Алматы: Паритет, 2007.
12. Жұбанова М. Қазақ тілінің ғылыми стильдегі даму ерекшеліктері. – Алматы: Қазақ университеті, 2019.
13. Adebiportal.kz – Әдебиет порталы [Электрондық ресурс]. – URL: <https://adebiportal.kz> (қолжетімді: 2022).

14. Құрманбайұлы Ш. Қазақ терминологиясы: қалыптасуы мен дамуы. – Алматы: Арыс, 2005.
15. Weinreich U. *Languages in Contact*. – New York: Linguistic Circle of New York, 1953.
16. Grosjean F. *Bilingual: Life and Reality*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010.

References:

1. Kazakhstan Republic. (1997). *Til turaly zany [Law of the Republic of Kazakhstan “On Languages”]*. Astana. [in Kazakh]
2. Aitbaev O. (2010). *Kazakh til biliminin maseleleri [Issues of Kazakh linguistics]*. Almaty: Gylym. [in Kazakh]
3. Kaidar A. (1998). *Kazakh tilinin ozekti maseleleri [Topical issues of the Kazakh language]*. Almaty: Rauan. [in Kazakh]
4. Zhubanov K. (2010). *Kazakh tili zhonindegi zertteuler [Studies on the Kazakh language]*. Almaty: Gylym. [in Kazakh]
5. Crystal D. (2006). *Language and the Internet*. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Smagulova G. (2012). *Tildik birlikterdin pragmatikalik aleueti [Pragmatic potential of linguistic units]*. Almaty: Kazakh universiteti. [in Kazakh]
7. Baker C. (2011). *Foundations of bilingual education and bilingualism*. Bristol: Multilingual Matters.
8. *Til.gov.kz*. (n.d.). *Kazakhstan Respublikasy Til sayasaty komitetinin resmi portaly [Official portal of the Language Policy Committee of the Republic of Kazakhstan]*. Retrieved from <https://til.gov.kz> [in Kazakh]
9. Makhambetova A. (2015). *Kazakh tilindegi kirme sozder: lingvistikalik taldau [Loanwords in the Kazakh language: A linguistic analysis]*. Almaty: Kazakh universiteti. [in Kazakh]
10. *Termincom.kz*. (n.d.). *Kazakhstan Respublikasy Ultyk terminologii bazasy [National terminology database of the Republic of Kazakhstan]*. Retrieved from <https://termincom.kz> [in Kazakh]
11. Uali N. (2007). *Kazakh soz madenietinin teoriyalik negizderi [Theoretical foundations of Kazakh speech culture]*. Almaty: Raritet. [in Kazakh]
12. Zhubanova M. (2019). *Kazakh tilinin gylymi stildegі damu erekshelikteri [Features of the development of the Kazakh language in scientific style]*. Almaty: Kazakh universiteti. [In Kazakh]
13. *Adebiportal.kz*. (n.d.). *Adebiportal [Literature portal]*. Retrieved from <https://adebiportal.kz> [in Kazakh]
14. Kurmanbaiuly Sh. (2005). *Kazakh terminologiiasy: kalyptasuy men damuy [Kazakh terminology: Formation and development]*. Almaty: Arys. [in Kazakh]
15. Weinreich U. (1953). *Languages in contact*. New York: Linguistic Circle of New York.
16. Grosjean F. (2010). *Bilingual: Life and reality*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

ӘДЕБИЕТТАНУ
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ
LITERARY STUDIES

МРНТИ 13.91.

10.51889/2959-5657.2025.94.4.007

Алламуратова А.Ж.¹ , *Алламуратова Г.Ж.²

¹Profi University

Ташкент, Узбекистан

²Университет Мамуна

Хорезм, Узбекистан

e-mail: aysanem69@mail.ru

*e-mail: gulsanem69@mail.ru

СИМВОЛИКА ВИЗУАЛЬНОГО КОМПОНЕНТА СОЗДАНИЯ ОБРАЗА В
ПРОИЗВЕДЕНИЯХ «АТАКА ТИТАНОВ» ХАДЗИМЭ ИСАЯМЫ,
«ПОДНЯТИЕ УРОВНЯ В ОДИНОЧКУ» ЧУ-ГОНГА, «ОСНОВАТЕЛЬ
ТЕМНОГО ПУТИ» МОСЯН ТУНСЮ

Аннотация

Визуальный ряд восточноазиатских комиксов (манга, манхва, маньхуа) представляет собой сложную семиотическую систему, где символика играет ключевую роль в создании образов и передаче нарратива. Исследование посвящено компаративному анализу визуальных компонентов в произведениях «Атака титанов» Хадзимэ Исаемы, «Поднятие уровня в одиночку» Чу-Гонга и «Основатель тёмного пути» Мосян Тунсю.

В результате анализа выявлены и классифицированы три группы символов: 1) Специфические символы, уникальные для формата комиксов (форма и цвет баллонов, графика хвостов, визуальные эффекты для передачи состояний, акцент на рисовке глаз и зрачков); 2) Символы, заимствованные из традиционной культуры (принцип организации пространства «Май»); 3) Универсальные символы мирового искусства (цветовая символика, жесты, метафоры, приём зеркальных персонажей). Показано, что визуальный язык манги, манхвы и маньхуа является синтетической системой, объединяющей национальные традиции, жанровые приёмы и общечеловеческие коды. Делается вывод о том, что многоуровневая символика визуального ряда служит мощным инструментом для создания глубоких психологических портретов персонажей, передачи сложных тем и обеспечения интернациональной воспринимаемости произведений.

Ключевые слова: визуальная символика, манга, манхва, маньхуа, семиотика комикса, образ персонажа, баллоны (облака речи)

Алламуратова А.Ж.¹ , *Алламуратова Г.Ж.²

¹ProfiUniversity

Ташкент, Өзбекстан

²Мамун университети

Хорезм, Өзбекстан

e-mail: aysanem69@mail.ru

*e-mail: gulsanem69@mail.ru

ХАДЗИМЭ ИСАЯМАНЫҢ «ТИТАНДАР ШАБУЫЛЫ», ЧУ-ГОНГТЫҢ «ДЕНГЕЙДИ ЖАЛҒЫЗ КӨТЕРУ», МОСЯН ТУНСЮДЫҢ «ҚАРАҢҒЫ ЖОЛ НЕГІЗІН САЛУШЫ» ШЫҒАРМАЛАРЫНДА БЕЙНЕНІ ЖАСАУДЫҢ КӨРНЕКІ КОМПОНЕНТІНІҢ СИМВОЛИКАСЫ

Аңдатпа

Шығыс Азия комикстерінің (манга, манхва, маньхуа) көрнекі қатары бейнелерді құруда және әңгімені беруде символизмінің шешуші рөл атқаратын күрделі семиотикалық жүйені көрсетеді. Зерттеу Хадзимэ Исаяманың «Титандар шабуылы», Чу-Гонгтың «Денгейді жалғыз көтеру» және Мосян Тунсюдың «Қараңғы жол негізін салушы» шығармаларындағы көрнекі компоненттерді салыстырмалы талдауға арналған.

Талдау нәтижесінде үш таңбалы топ анықталды және жіктелді: 1) комикс пішіміне өзіндік ерекше таңбалар (сөйлеу қапшықтарының пішіні мен түсі, құйрық графикасы, күйлерді беру үшін көрнекі әсерлер, көздер мен қарашықтарды салуға ерекше назар); 2) дәстүрлі мәдениеттен алынған таңбалар («Май» кеңістіктік ұйымдастыру принципі); 3) әлемдік өнердің әмбебап таңбалары (түс символизмі, ишараттар, метафоралар, айналы бейнелер тәсілі). Манга, манхва және маньхуаның көрнекі тілі ұлттық дәстүрлер, жанрлық тәсілдер мен жалпыадамзаттық кодтарды біріктіретін синтетикалық жүйе екендігі көрсетілген. Көрнекі қатардың көп деңгейлі символизі персонаждардың терең психологиялық портреттерін құруға, күрделі тақырыптарды беруге және шығармалардың халықаралық деңгейде түсінүшілігін қамтамасыз етуге қуатты құрал ретінде қызмет ететіндігі туралы қорытынды жасалды.

Түйін сөздер: көрнекі символизм, манга, манхва, маньхуа, комикс семиотикасы, кейіпкер бейнесі, сөйлеу қапшықтары

Allamuratova A.J.¹ , *Allamuratova G.J.²

¹Profi University

Tashkent, Uzbekistan

²Mamun University

Khorezm, Uzbekistan

e-mail: aysanem69@mail.ru

*e-mail: gulsanem69@mail.ru

THE SYMBOLISM OF THE VISUAL COMPONENT OF IMAGE CREATION IN THE WORKS "ATTACK ON TITAN" BY HAJIME ISAYAMA, "RAISING THE LEVEL ALONE" BY CHUGONG, "THE FOUNDER OF THE DARK PATH" BY MOXIANG TONGXIU.

Abstract

The visual component of East Asian comics (manga, manhwa, manhua) constitutes a complex semiotic system in which symbolism plays a key role in image-building and narrative transmission. This research is dedicated to a comparative analysis of the visual components in the works "Attack on Titan" by Hajime Isayama, "Raising The Level Alone" by Chugong, and "The Founder Of The Dark Path" by Moxiang Tongxiu.

As a result of the analysis, three groups of symbols were identified and classified: 1) Specific symbols unique to the comic book format (the shape and color of speech balloons, tail graphics, visual effects for conveying states, emphasis on the depiction of eyes and pupils); 2) Symbols borrowed from traditional culture (the principle of spatial organization "May"; 3) Universal symbols of world art (color symbolism, gestures, metaphors, the technique of mirror characters). It is demonstrated that the visual language of manga, manhwa, and manhua is a synthetic system that combines national traditions, genre techniques, and universal human codes. The conclusion is made that the multi-level symbolism of the visual series serves as a powerful tool for creating profound psychological portraits of characters, conveying complex themes, and ensuring the international perceptibility of the works.

Keywords: visual symbolism, manga, manhwa, manhua, comics semiotics, character image, speech balloons

Введение. Графическое искусство Юго-Восточной Азии представляет собой многогранный культурный феномен, охватывающий широкий спектр традиционных и современных форм – от каллиграфии и живописи до комиксов (манга, манхва, маньхуа) [1]. Данные произведения являются не только средством развлечения, но и важным инструментом репрезентации многовековой истории, культурных ценностей и социальных трансформаций региона.

Актуальность исследования обусловлена необходимостью компаративного анализа уникальных стилистических, технических и символических особенностей графических произведений Азии, что способствует более глубокому пониманию их культурной специфики и механизмов взаимовлияния.

Целью работы является изучение художественных техник, символики и образов в графических произведениях Юго-Восточной Азии в их культурно-историческом контексте.

Методы и материалы. В графических произведениях процесс создания образов требует гармоничного сочетания визуальных и вербальных компонентов. Вербальный компонент в графической литературе играет ключевую роль в формировании и передаче смыслов, эмоциональных состояний и сюжетных линий. Он включает в себя диалоги, монологи, звуковые эффекты и текстовые вставки, которые вместе создают многослойное повествование [2, 53]. Вербальный компонент взаимодействует с визуальными элементами, усиливая их и представляя дополнительный контекст, который помогает читателю глубже понять и интерпретировать происходящее.

Визуальный компонент является основополагающим элементом, который формирует восприятие и интерпретацию повествования. Визуальные элементы, такие как композиция кадров, использование цвета, символика и стиль рисования, играют ключевую роль в передаче эмоциональных состояний, построении атмосферы и раскрытии сюжетных линий.

Символ в изобразительном искусстве является средством визуального воплощения абстрактных идей и понятий. Выступая в качестве скрытого послания, он интегрирован в основной образный ряд и требует от зрителя расшифровки, выполняя, таким образом, функцию культурного или авторского кода. «Эти коды являются составной частью структуры произведения, и, не зная их, зритель не в состоянии узнать, о чём говорит изображение, и какое послание в нём заложено» [3, 6]. В. Леонов делит их на три группы. Первая – специфические символы, присущие манга и аниме, – рассматривает способы передачи эмоций, характера персонажа при помощи символично-графических знаков. Вторая – символы, заимствованные из традиционной японской культуры, – передает эмоциональный настрой персонажа или атмосферу композиции при помощи элементов, присущих японской культуре. Третья – символы, используемые в мировом искусстве, – несет в себе пояснительную функцию для лучшего понимания сюжета. Необходимо заметить, что трактовка символов не всегда однозначна: их значение может изменяться в зависимости от сочетаний или иных обстоятельств [4].

Результаты и обсуждение. Визуальные компоненты являются важным инструментом для передачи символики и создания образа. Символы, используемые в изображениях, могут нести

глубокий смысл и вызывать эмоциональные реакции у читателей. Цвета, используемые в изображениях, могут быть символическими и отражать настроение, характеры персонажей или ключевые моменты сюжета [5, 52]. Например, красный часто ассоциируется с яростью или страстью, а синий – с покоем или меланхолией. Визуальное использование цвета помогает усилить эмоциональную окраску произведения и подчеркнуть его ключевые моменты.

Манга «Атака Титанов» демонстрирует организацию кадров, схожую с распределением элементов на страницах книги. Японская манга характеризуется тщательным заполнением страниц рисунками, придавая особое внимание деталям и выразительности изображений [6, 38]. Манга, как правило, рисуется как книга, где каждый кадр представляет собой отдельный момент сюжета. Кадры располагаются последовательно друг за другом, формируя линейную структуру повествования.

Особенностью японской манги является стремление заполнить всю страницу рисунками. В отличие от манги, корейская манхва и китайская маньхуа представляют собой одну сплошную картинку, идущую в длину. Этот формат создает ощущение непрерывного потока событий и позволяет авторам более свободно экспериментировать с композицией и визуальным представлением истории. То есть, в корейских и китайских графических произведениях нет тенденции заполнения всей страницы кадрами. На одной странице может быть даже один кадр на пустом фоне, что создает эффект минимализма и акцентирует внимание читателя на главных событиях.

Так, можно выделить момент, где главный герой «Основателя темного пути», который был уже мертв на протяжении 13 лет, просыпается в теле неизвестного ему человека. Рисуя данную сцену, автор вместил всего 2 кадра, которые были на сплошном сером фоне, постепенно прибавляя все больше и больше кадров, тем самым через иллюстрацию пытаясь передать то, как постепенно главный герой просыпается ото сна [7]. В манге же подобный момент был бы либо полностью в одном сплошном кадре, заполняющем всю страницу, ибо фон в манге является частью кадра, но не находится вне его.

Некоторые изображения могут содержать символы или мотивы, которые имеют глубокий символический смысл. Например, изображение цветка в моменте расцвета может символизировать возрождение или новое начало. Выразительность поз и жестов персонажей также является важным аспектом визуальной символики, например, поднятый кулак может символизировать борьбу или решимость, а опущенная голова – печаль или утрату. Эти жесты помогают читателям лучше понять эмоциональное состояние персонажей и их внутренний мир.

Баллоны же (облака речи) как символический инструмент, помогают раскрыть выразить эмоции персонажей, в зависимости от своей формы и цвета.

Баллоны сами по себе являются белыми областями, заполненными текстом, которые выглядят как белые пятна на фоне и в то же время являются визуальными значимыми объектами. Они играют важную роль в композиции кадра, поскольку могут быть использованы для создания баланса и направления взгляда читателя. Баллоны без границ или с прозрачными границами уделяют больше внимания графическим аспектам, подчеркивая их важность в кадре, в то время как изменение или усиление границ баллона (например, через отрисовку виньеток) акцентирует внимание на самом баллоне как объекте композиции, придавая ему дополнительное значение и вес.

Самая распространенная форма баллона – эллипс. Он адаптируется к практически любому стилю рисунка и обеспечивает удобное размещение текста. Другая часто встречаемая форма баллона – прямоугольник, его чаще всего используют для авторской речи. Баллоны в виде световых эффектов с лучами или белые эллипсы, окруженные линиями, расходящимися в разные стороны, часто применяются в случаях, когда персонаж испытывает шокирующие мысли или когда говорит телепатически (голос с неба, слова призрака, таинственный голос в темноте и т. д.) [8].

Здесь также большую роль играют цвета: белый, ассоциирующийся с чистотой, светом, добром и черный, связанный с тьмой и злом. По этой причине белый баллон часто используется для передачи позитивной или нейтральной информации, в то время как черный для негативной. Так, например, в 1 главе маньхуа «Основателя темного пути», размышления главного героя находятся в белом баллоне: «Выходит, это...», однако они прерываются печальной репликой другого персонажа, находящейся уже в черном баллоне: «Мадам Мо уже мертва», далее мысли Вей Ина также продолжают в белом [7].

В манхве «Поднятие уровня в одиночку» негативное выражается вдобавок и через градиент, так фраза «Тот, кто не соблюдает заповеди...» начинается, находясь в бело-сером баллоне и написана черными буквами, обведенными красным, а продолжение фразы «...никогда не сможет вернуться живым» уже полностью меняется на красные буквы в серо-черном баллоне, тем самым показывая накаляющуюся атмосферу предложения [9].

Хвост баллона выполняет несколько функций: он прежде всего определяет источник реплики, указывая на персонажа, издавшего звуковые воздействия. Основным правилом в создании хвоста является его направление в сторону рта говорящего персонажа, с небольшим отступом от его головы. Это особенно важно в случаях, когда на странице присутствует множество персонажей или когда на фоне присутствует обширная детализация. Если направление хвоста будет указывать на тыл головы персонажа, в большинстве случаев это будет интерпретироваться как выражение его мыслей.

Формы хвостов также могут варьироваться, аналогично формам баллонов. Наиболее распространенным вариантом является изгиб, завершающийся острым углом. Изгиб самого хвоста может изменяться в зависимости от контекста сцены или стиля художника, что позволяет усилить визуальное воздействие и передать необходимую эмоциональную окраску [8].

При живом или агрессивном выражении персонажа, криках, повышении тона, дуга хвоста заменяется острой, угловатой линией. Степень изломанности хвоста также подчиняется индивидуальному стилю конкретного художника. Когда персонаж размышляет или думает, хвост часто изображается в виде кружков или окружностей, подчеркивая внутренние мысли и процессы рефлексии [10].

В манге «Атака Титанов» мангака Хадзимэ Исаема создал уникальный и запоминающийся мир, который характеризуется высоким уровнем изоляции и угрозой извне: «мир за высокими-высокими стенами». Ключевую роль в этом произведении играет государство на острове Парадиз и три концентрические стены, окружавшие его. То, как нарисованы эти сцены прибавляют чувство безысходности у читателей, в связи тем, что стены представляют собой окольцованную «тюрьму», из которой будто бы нет выхода кроме как бесконечного хождения по кругу.

Основой для этого мира послужил изолированный родной городок автора в префектуре Оита, который окружен горами, создавая ощущение замкнутого пространства. Вдохновением для создания гигантских стен также послужил вулкан Асо, внешний вид которого побудил Исаему изобразить монументальные стены, с которых можно наблюдать окружающий мир сверху вниз, подчеркивая их значимость и мощь в борьбе с Титанами.

Сюжет манги «Атака титанов» отличается высокой степенью продуманности и детализированности, что позволяет находить многочисленные «Чеховские ружья», скрытые намеки на будущие события, а также на финал всей истории уже в первых страницах. Например, момент, где Эрен, поступивший в кадетское училище, сразу же столкнулся с серьезной проблемой в освоении устройства пространственного маневрирования (УПМ). Особое устройство, придуманное Исаемой, которое помогало персонажам перемещаться в воздухе и тем самым противостоять гигантам [11].

Эрен испытывал значительные трудности с удержанием равновесия в воздухе, что привело к множеству неудачных попыток, одна из которых завершилась сильным ударом головой о землю. Кадет, который накануне хвастался перед товарищами своими намерениями уничтожить всех титанов до единого, оказался в крайне унижительном положении. Его самоуверенность была

подорвана, и теперь он был вынужден выслушивать перешептывания. В этот момент можно заметить, что от головы Эрена буквально исходит пар, что символизирует его внутреннее напряжение и эмоциональное состояние [12].

При первом прочтении может показаться, что это классический приём манги, используемый для визуализации эмоций и мрачных мыслей героя. Однако, зная дальнейшие события сюжета, связанные с Эреном, эту сцену можно рассматривать с новым пониманием. Пар, исходящий от головы персонажа, выглядит идентично регенерации титанов и, скорее всего, является её проявлением.

Этот момент оказывается первым намёком на скрытые способности Эрена, которые в дальнейшем будут раскрыты. На первый взгляд незначительная деталь, такая как пар, могла остаться незамеченной, но при повторном чтении она приобретает новое значение и служит важным указанием на истинную природу героя. Таким образом, Исаема хитро интегрировал этот символический элемент, заранее подготавливая читателей к будущим раскрытиям сюжета, что подчёркивает его мастерство в создании многослойного повествования.

Огромное внимание в визуальных компонентах в создании образов персонажей уделяется рисовке глаз. Особая структура, цвет, полностью выделяется и отличается в зависимости от натуры и характера персонажей. Скорее всего, это связано с тем, что глаза, принято считать «зеркалом души». Манга как уникальный визуальный жанр отличается специфическим подходом к изображению глаз, что играет важную роль в передаче эмоций и характеристик персонажей. Глаза в манге зачастую представляют собой основное средство выражения внутреннего мира и настроения героев. Они могут значительно различаться по форме, размеру и деталям, что позволяет авторам передавать широкий спектр эмоций и психологических состояний [13].

В манге глаза персонажей часто увеличены и акцентированы, что позволяет лучше передавать их эмоции. Например, глаза Эрена Йегера в «Атаке титанов» часто изображаются большими и выразительными, особенно в моменты сильных эмоциональных переживаний, таких как гнев или отчаяние. В сценах, где Эрен испытывает сильные эмоции, его глаза часто детализируются, чтобы подчеркнуть его внутреннюю борьбу и решимость.

Большие и округлые глаза часто используются для выражения удивления, невинности или чистоты. В «Атаке титанов» такие глаза часто можно увидеть у младших персонажей, таких как Армин Арлерт. Армин, обладая добрым и мягким характером, изображается с большими, светлыми глазами, которые подчёркивают его наивность и добродушие. Эти глаза помогают зрителю почувствовать его уязвимость и искренность, а также его стремление к знаниям и правде.

Узкие и острые глаза обычно используются для передачи хитрости, агрессии или целеустремленности. [8]. Персонажи с такими глазами часто выглядят более сурово и решительно. В «Атаке титанов» Леви Аккерман изображается с узкими, острыми глазами, которые подчеркивают его хладнокровие и боевые навыки. Эти глаза делают его образ более серьёзным и устрашающим, что соответствует его роли капитана разведкорпуса. Узкими глазами в основном наделяются персонажи, в которых преобладает хитрость над другими качествами, они по большей части, могут быть даже прикрыты, чем более закрытыми рисуются глаза, тем больше этого качества в персонаже, тем самым эти прикрытые глаза показывают, как много на самом деле персонаж о себе не рассказывает, и какое большое количество информации о себе скрывает.

Глаза с вытянутыми зрачками используются для передачи необычных или нечеловеческих характеристик [8]. В «Атаке титанов» Титаны имеют глаза с вытянутыми зрачками, что подчеркивает их монструозную природу и отличие от обычных людей. Например, глаза Звероподобного Титана, одного из самых устрашающих антагонистов, изображаются с такими зрачками, что усиливает его животное и дикое начало.

Маленькие глаза могут передавать сосредоточенность и серьёзность. В «Атаке титанов» у таких персонажей, как Леви и Эрвин Смит, глаза изображаются меньше и более узкими, что

подчёркивает их профессионализм и лидерские качества. Эти глаза делают их образы более строгими и внушительными, что важно для их ролей в истории.

Средние по размеру глаза часто используются для создания сбалансированных образов персонажей, которые сочетают в себе элементы эмоциональности и рассудительности. В «Атаке титанов» у Ханджи Зоэ глаза средней величины, что подчеркивает её интеллектуальность и одновременно страстный интерес к исследованию Титанов. Эти глаза помогают зрителю понять её двойственную природу – учёного и бойца.

В сцене, где Эрен впервые трансформируется в Титана, его глаза изображены максимально яркими и наполненными эмоциями, что помогает зрителю ощутить всю силу и страсть, охватывающие героя

Глаза Микасы обычно изображаются узкими и сосредоточенными, что подчеркивает её решимость и боевые навыки. В моменты опасности или боя, её глаза становятся еще более острыми и пристальными, что усиливает её образ как защитника Эрена и талантливого воина.

Закрытые же глаза или вовсе их отсутствие являются мощным визуальным символом в манге и аниме, часто используемым для передачи сложных эмоциональных и психологических состояний персонажей. В «Атаке титанов» примером такого символизма служит персонаж Имир, которая долгое время изображалась с закрытыми глазами и только в финальных эпизодах открыла их. Этот момент играет ключевую роль в развитии сюжета и раскрытии внутреннего мира персонажа.

Закрытые глаза могут указывать на нежелание персонажа видеть или принимать окружающую действительность. Это может быть следствием травмы, страха или глубокого внутреннего конфликта.

Они также могут свидетельствовать о сосредоточенности на внутренних мыслях и переживаниях. Персонаж может быть погружён в собственный мир, размышляя о своих действиях, мотивациях или будущем.

Иногда закрытые глаза указывают на наличие скрытой силы или особых знаний, которые персонаж раскроет в нужный момент. Это может быть символом ожидания или подготовки к важному событию.

Имир, один из важных персонажей «Атаки титанов», долгое время изображалась без глаз. Её образ символизировал множество вышеупомянутых аспектов, которые постепенно раскрывались по мере развития сюжета. Имир пережила множество трагических событий, которые наложили отпечаток на её психологическое состояние. Закрытые глаза могут символизировать её желание укрыться от реальности, наполненной болью и страданиями. Которые, однако, случались только из-за ее безвольности, отсутствия духа и можно сказать, в целом, личности.

В «Атаке титанов» образ Имир и её взаимоотношения с королем Фрицем являются ярким примером использования визуальных компонентов для передачи глубоких психологических состояний и динамики власти. Имир, будучи пленённой и подчинённой воле Фрица, по собственному же желанию, долгое время изображалась без глаз, можно сказать без души, что символизировало её безвольность и полное подчинение. В то же время, сам Фриц тоже изображался без глаз, что подчеркивало его отрицательную природу и деспотическую власть.

Закрытые глаза Имир символизировали её безвольность и отказ от самостоятельного принятия решений. Она была пленницей не только физически, но и психологически, лишённая права на собственные желания и стремления. Этот визуальный приём подчёркивал её состояние постоянного подчинения.

Фриц, несмотря на своё жестокое обращение с Имир, продолжал использовать её силу для достижения своих целей. Хотя она изображалась без глаз, она всегда смотрела в сторону влюбленных людей, семей, что давало понять, что все-таки свои желания у нее и присутствовали. Однако, несмотря на наличие желаний, она была лишена собственной воли и потому, когда Фриц собрал народ дабы наказать провинившегося, все указали на нее, заранее зная, что она не

сможет сказать нет, не сможет поспорить и просто примет чужое наказание. И когда, будучи раненой, впоследствии своего наказания Имир внезапно обрела силу титана, будучи безвольной и зная, что сама не сможет принять решение, что ей делать с этой силой, она вернулась к тирану королю. Имир исполняла все его приказы, несмотря на личные страдания и боль. Её подчинение отражало её глубокую травму и неспособность освободиться от оков деспотической власти [12].

Глаза Фрица часто изображались тенями, в которых их не было видно, что подчеркивало его бесчеловечность и жестокость. В визуальной культуре глаза часто служат «окнами в душу», и отсутствие их выраженности у Фрица символизировало его бездушие и беспринципность.

Фриц использовал Имир исключительно как инструмент для достижения своих амбиций. Его жестокое обращение и попытки убийства Имир подчеркивали его деспотическую природу и полное пренебрежение к человеческой жизни и чувствам. Этот образ тирана был воплощением зла и произвола, с которым она и не пыталась бороться.

Имир, обладая невероятной силой титана, тем не менее, демонстрирует абсолютную покорность Фрицу. Её состояние можно охарактеризовать как полное подчинение без малейшего проявления собственной воли или стремления к освобождению. Её психическое состояние обусловлено долгими годами рабства и жестокого обращения, что окончательно сломало самосознание.

Имир никогда не проявляет инициативы или желания изменить своё положение. Вся её жизнь проходит в подчинении и выполнении приказов, что визуально выражается в её покорной позе и отсутствии самостоятельных действий. Её образ создан так, чтобы подчеркнуть её зависимость от Фрица и его полной власти над ней.

В «Атаке титанов» противопоставление характеров Имир и Эренайегера служит важным аспектом в раскрытии центральных тем произведения. Имир олицетворяет крайнюю степень подчинения и безвольности, тогда как Эрен является воплощением стремления к свободе и решимости бороться за свои идеалы.

Имир, обладая силой первого титана, на протяжении многих лет находилась в состоянии полной покорности и безвольности. Её жизнь под властью короля Фрица была отмечена постоянным подчинением и отсутствием личной воли. Имир не только исполняла все приказы короля, но и была готова пожертвовать собой ради его благополучия. Когда Фриц решил использовать её силу для укрепления своей власти, она подчинилась, не проявив никакого сопротивления. В конечном итоге, она даже умирает, защитив его своим телом [12].

Эрен Йегер, напротив, с самого начала истории демонстрирует непреодолимое стремление к свободе. Его характер отличается решимостью, волей к борьбе и готовностью идти на любые жертвы ради достижения своей цели. Визуально его свободолюбие подчёркивается активными действиями, решительными высказываниями и ярко выраженными эмоциями. Эрен стремится разрушить стены, которые ограничивают его мир, и освободить человечество от угрозы титанов. Его желание свободы пронизывает все его действия и становится основным мотивом его поступков.

Эрен никогда не терпел несправедливость и всегда сражался за свои идеалы. Его слова и действия всегда были направлены на достижение свободы для себя и своих близких. В отличие от Имир, он не готов был подчиняться чужой воле и стремился самостоятельно формировать свою судьбу. Эта черта его характера делает его ярким контрастом по отношению к Имир, подчёркивая различия в их подходах к жизни и борьбе за свои цели.

Кульминация различий между Имир и Эреном происходит в момент их взаимодействия с Зиком Йегером. Зик, стремясь воспользоваться безвольностью Имир, пытается манипулировать её действиями для реализации своих планов. Он рассчитывает на её полное подчинение, как это было с Фрицем, и намеревается использовать её силы в своих интересах.

Однако Эрен, понимая глубинные переживания Имир и осознавая её страдания, обращается к ней с призывом к свободе. Он говорит с ней, как с равной, признавая её боль и страдания, которые она пережила. Эрен апеллирует к её внутреннему чувству справедливости и желанию

освободиться от вековых оков подчинения. Этот момент становится переломным в её судьбе, так как Имир впервые обретает внутреннюю силу и решимость действовать по своей воле.

Когда Зик пытается заставить Имир выполнить его план, Эрен обращается к ней с призывом прекратить подчиняться и обрести свободу. Его слова пробуждают в ней давно утраченные чувства и стремления. В этот момент её глаза наконец показываются «открываются», символизируя пробуждение её воли и решимости. Имир, впервые за многие годы, решает действовать по своему усмотрению, отвергая приказы и манипуляции со стороны Зика [12].

Таким образом, это противостояние подчёркивает ключевые различия между двумя персонажами. Имир, долгое время находившаяся в состоянии безвольности и подчинения, обретает свободу благодаря влиянию Эрена, который с самого начала истории продемонстрировал стремление к независимости и борьбе за свои идеалы. Этот момент становится символическим, подчёркивающим важность воли и самостоятельности в жизни каждого человека.

В мангах «Основатель тёмного пути» и «Поднятие уровня в одиночку» визуальные компоненты также играют важную роль в создании образов персонажей и передачи их эмоций. Однако, в отличие от многих других манг, в этих произведениях акцент делается не столько на форме и размере глаз, сколько на размере зрачков. Этот аспект визуального стиля служит для более тонкого и глубинного выражения внутреннего состояния персонажей, делая их эмоции и реакции более выраженными и понятными для читателя [14].

В «Основателе тёмного пути» зрачки персонажей часто меняются в размерах в зависимости от их эмоционального состояния. Например, Вэй Усянь, главный герой, нередко изображается с резко расширенными зрачками в моменты сильного гнева или ужаса, что подчёркивает его внутренние переживания и драматические моменты. Этот прием позволяет читателю глубже проникнуть в эмоциональный мир героя, добавляя слои к его образу. Аналогично, сузившиеся зрачки могут символизировать настороженность, подозрительность или концентрацию, подчёркивая моменты, когда персонаж находится на грани принятия важного решения или действия [14].

Подобное внимание к зрачкам проявляется и в «Поднятии уровня в одиночку». Джин-Ву, главный герой, часто изображается с изменяющимися зрачками в зависимости от ситуации. В моменты, когда он активизирует свои способности или сталкивается с мощными врагами, его зрачки расширяются, что символизирует его готовность к бою и концентрацию на цели. В других ситуациях, когда он чувствует себя уверенно или расслабленно, его зрачки остаются нормального размера, что подчёркивает его спокойствие и контроль над ситуацией. Этот визуальный прием помогает читателю лучше понимать внутреннее состояние героя без необходимости в дополнительных словах или пояснениях [15].

Важно отметить, что акцент на зрачках, а не на общем размере глаз, является уникальным стилевым решением, которое выделяет эти произведения среди манги. В традиционных мангах глаза часто играют ключевую роль в выражении эмоций персонажей [15]. Большие, широко раскрытые глаза обычно ассоциируются с удивлением, испугом или восторгом, в то время как узкие глаза могут передавать злость или подозрительность. Однако в «Основателе тёмного пути» и «Поднятии уровня в одиночку» фокус на зрачках позволяет достичь более тонкого и нюансированного выражения эмоций, что добавляет глубину и реализм изображениям персонажей.

В «Поднятии уровня в одиночку» визуальные элементы играют важную роль в создании напряженной и мрачной атмосферы, а один из ключевых аспектов этой визуализации – использование суженных зрачков для передачи негативных эмоций и зловещих предчувствий. Этот метод художественной выразительности помогает не только углубить эмоциональное воздействие на читателя, но и усилить восприятие опасности и угрозы, исходящей от определенных персонажей или ситуаций [16].

Примером такого визуального приёма служит сцена с улыбающейся статуей, которая сопровождается суженными зрачками. В данном эпизоде, где главный герой сталкивается с

таинственной статуей в темном подземелье, художник использует суженные зрачки, чтобы подчеркнуть зловещую природу этой фигуры. Статуя, обладающая широкой и устрашающей улыбкой, уже сама по себе вызывает у читателя чувство беспокойства, однако именно суженные зрачки, контрастирующие с остальными элементами изображения, добавляют этой сцене особую атмосферу угрозы.

Темно-синий цвет, доминирующий в палитре этой сцены, также играет значимую роль в создании мрачного настроения. В сочетании с узкими зрачками, этот цветовой выбор усиливает чувство холода и напряжения, передавая зрителю ощущение надвигающейся опасности. Такой подход к визуализации позволяет автору не только создать сильный эмоциональный отклик, но и предвосхитить грядущие события, подготавливая читателя к неожиданным и, возможно, трагическим поворотам сюжета.

Визуальные элементы играют ключевую роль в «Атаке титанов», добавляя глубину и многозначность к повествованию. Среди таких элементов особенно важны тени, которые часто используются для подчеркивания эмоциональных и сюжетных аспектов. Важно отметить, что использование теней в манге не ограничивается созданием атмосферности или иллюзии объема, но также служит мощным инструментом для передачи символических значений и предзнаменований [10].

Одним из ключевых моментов в «Атаке титанов» является сцена, где Зик и Эрен договариваются о совместном плане. В этой сцене отсутствуют тени их голов на стене, что становится заметным лишь после финала, когда раскрывается судьба этих персонажей. Отсутствие теней символизирует отсутствие будущего для них, как будто они уже не принадлежат к миру живых. Этот тонкий визуальный прием подчеркивает их обреченность и неотвратимость трагического исхода. Такой подход создает у внимательного зрителя ощущение предопределенности и усиливает драматический эффект сцены.

Кроме того, в той же сцене Эрен не ловит мяч, который бросает ему Зик, что служит визуальным маркером его внутреннего протеста и несогласия с планом Зика. Этот жест символизирует нежелание Эрена следовать за братом и его планом, несмотря на видимое сотрудничество. Эрен, решительный и свободолюбивый по своей природе, не готов подчиняться чужой воле, даже если это кажется единственным выходом. Этот момент становится ключевым для понимания истинных намерений Эрена и его непреклонной воли к свободе.

Сравнение образов еще одного персонажа, Габи Браун и Эрена Йегера в манге «Атака титанов» представляет собой интересный пример параллелизма в характерах и внешности персонажей, который служит для углубления понимания тематики и послания произведения. Оба персонажа демонстрируют сильные сходства, как в своем развитии, так и в своем визуальном образе, что позволяет читателям видеть «Эрена» с другой стороны и более полно осознать сложность конфликтов, лежащих в основе сюжета [12].

Габи Браун и Эрен Йегер изначально изображаются как молодые люди, обладающие непреклонной волей и сильным чувством справедливости. Их стремление к борьбе и преодолению врагов вытекает из глубокого чувства несправедливости и боли, которую они пережили в своем детстве. Эрен, потерявший свою мать при нападении титанов на Стену Мария, и Габи, выросшая в жестоких условиях военного обучения в Марли, оба имеют четко сформированное представление о своих врагах и готовы на все, чтобы защитить своих близких и свою родину. Это сходство в их мотивации подчеркивает общечеловеческие аспекты их борьбы, делая их более понятными и близкими для читателей.

Внешность Габи и Эрена также имеет значительные сходства. Оба персонажа имеют темные волосы и ярко выраженные черты лица, которые выделяют их на фоне других персонажей и схожесть в форме глаз, даже прическе. Эти визуальные параллели служат для усиления восприятия их внутренней схожести и подчеркивают их роль как зеркальных отражений друг друга. Внешняя схожесть помогает читателям интуитивно связывать эти образы, даже если они принадлежат к разным сторонам конфликта.

Тем не менее, основное сходство между Габи и Эреном заключается в их внутренней трансформации и развитии. Оба персонажа проходят через этапы наивного патриотизма, слепого следования идеалам и готовности жертвовать всем ради своих целей. Эрен, с возрастом и накоплением опыта, осознает сложность и амбивалентность мира, в котором он живет. Его первоначальное стремление уничтожить всех титанов трансформируется в более глубокое понимание необходимости изменить саму природу конфликта. Подобно этому, Габи, после встреч с людьми, которых она считала врагами, начинает сомневаться в своей правоте и постепенно переосмысливает свои убеждения.

Таким образом, через образы Габи и Эренамангака Хадзиме Исаеяма демонстрирует многослойность и сложность войны, конфликта, лежащего в основе «Атаки титанов». Габи представляет собой молодого Эрена, показывая, как глубоко укорененные предрассудки и личные трагедии могут сформировать мировоззрение человека. В то время как Эрен, в свою очередь, иллюстрирует путь от ненависти и жажды мести к более сложному и зрелому пониманию мира. Это сравнение подчеркивает, что противостоящие стороны конфликта могут быть удивительно схожи, и что путь к примирению и пониманию лежит через признание этих схожестей.

Сравнение образов Габи Браун и Эрена Йегера не только обогащает повествование «Атаки титанов», но и служит мощным инструментом для исследования тематики ненависти, предрассудков и пути к пониманию. Через параллели в характерах и внешности этих персонажей читатели могут лучше осознать сложность и многослойность представленных в манге конфликтов, а также увидеть, что корни борьбы часто лежат в одинаковых человеческих чувствах и стремлениях, вне зависимости от того, по какую сторону баррикад находятся герои.

В «Основателе темного пути», образы отрицательных персонажей Цзинь Гуаньяо и Сюэ Яна визуально соответствуют общему стилю персонажей в произведении. Их глаза изображены с теми же характерными чертами, что и у других персонажей, что включает в себя нормальный размер зрачков. Однако, в моменты, когда персонажи погружаются в состояние «безумия» или испытывают сильные эмоции, наблюдается изменение размера зрачков.

Изображение суженных зрачков в этих моментах служит для подчеркивания внутреннего состояния персонажей и усиления атмосферы. Этот визуальный прием помогает передать их эмоциональное напряжение, например, гнев или безумие, что делает их образы более выразительными и загадочными. Это также может создавать ощущение напряжения и неопределенности у читателя, усиливая драматизм сцен и делая персонажей более привлекательными и запоминающимися [9].

В произведении «Основатель темного пути», визуальное оформление персонажей играет значительную роль в восприятии и понимании сюжета. Особое внимание привлекает образ Вей Усяня, который, несмотря на вселение в другое тело, (персонажа под именем Мо Сюань Юй) сохраняет визуальное сходство с ним. Этот художественный приём используется для того, чтобы не запутать читателей и обеспечить их легкость в следовании за повествованием.

С точки зрения теории, Вей Усянь и Мо Сюань Юй должны обладать различными внешними характеристиками, поскольку они являются разными личностями. Однако, на практике, авторы манхуа решают сохранить идентичное изображение лица для обоих персонажей. Такой подход продиктован необходимостью поддержания визуальной идентичности и последовательности, что важно для понимания и восприятия истории читателями. Таким образом, черты лица Вей Усяня, даже после его переселения в тело Мо Сюань Юя, остаются неизменными. Единственное различие заключается в форме и размере тела, что отражает различие в их физических параметрах, но не затрагивает их лицевые черты. Несмотря на теоретическую необходимость различий в их внешности, на практике этот подход обеспечивает легкость и избавляет от путаницы, что является ключевым для успешного восприятия сложного сюжета и глубоких персонажей произведения.

Заключение. Таким образом, проанализировав символику визуального ряда можно выделить следующие группы:

Группа 1: Специфические символы, присущие манге и аниме

Эти приемы уникальны для визуального языка манги, манхвы и маньхуа и используются для прямого и гиперболизированного выражения эмоций и внутреннего состояния персонажей:

- баллоны (облака речи): их форма, цвет и границы напрямую передают эмоциональную окраску речи и мысли);

- форма: эллипс (нейтральная речь), прямоугольник (авторская речь), баллоны со «вспышками» или лучами (шок, телепатия, громкий крик);

- цвет: белый (позитивная/нейтральная информация), черный (негативная информация), градиент от белого к черному/красному (нарастание негатива, угрозы);

- границы: отсутствие границ (акцент на графике), усиленные границы или виньетки (акцент на самой реплике);

- хвосты баллонов: указывают на источник речи и ее характер (плавный изгиб с острым концом: обычная речь; острые, угловатые линии: крик, агрессия, гнев; цепочка кружков или пузырьков: внутренние мысли, размышления);

- визуальные эффекты для передачи состояния: пар, исходящий от головы персонажа: символизирует внутреннее напряжение, стресс, гнев, а также может быть намёком на скрытые способности (например, регенерацию титана у Эрена).

Акцент на рисовке глаз и зрачков – это главный инструмент для передачи эмоций.

Изменение размера зрачков: расширенные зрачки (гнев, ужас, удивление), суженные зрачки (настороженность, подозрительность, концентрация, зловещее предчувствие).

Форма глаз: Большие и округлые (невинность, удивление), узкие и острые (хитрость, агрессия, решительность), закрытые глаза (внутренние переживания, скрытность, отсутствие воли).

Группа 2: Символы, заимствованные из традиционной японской культуры

Можно выделить общий принцип, глубоко укорененный в японской культуре:

Концепция «Май» (пауза, промежуток, пространство): принцип организации кадров в манге демонстрирует особое отношение к пустому пространству. Тщательное заполнение всей страницы кадрами в японской манге отражает эстетику насыщенности и детализации, где даже фон является частью композиции. Использование пустого (серого) фона для создания акцента и ощущения минимализма также перекликается с японскими концепциями пустоты (как в дзен-буддизме), где незаполненное пространство несет смысловую нагрузку.

Группа 3: Символы, используемые в мировом искусстве

Эти символы универсальны и понятны международной аудитории, их значение выходит далеко за рамки японской культуры.

Цветовая символика: красный цвет: ассоциируется со страстью, яростью, гневом, опасностью. синий цвет: ассоциируется со спокойствием, меланхолией, грустью, черный и белый: классическая дуальность добра и зла, света и тьмы, темно-синий/холодные тона: создают мрачную, напряженную, тревожную атмосферу.

Символика жестов и поз: поднятый кулак: борьба, решимость, протест, опущенная голова: печаль, утрата, покорность.

Общепринятые визуальные метафоры: цветок в моменте расцвета: символ возрождения, новой жизни, красоты и ее кратковременности, тени и их отсутствие: используются как символ обреченности, отсутствия будущего, предзнаменования (отсутствие теней у Эрена и Зика).

Зеркальные персонажи (Габи и Эрен): прием параллелизма, показывающий, что противоборствующие стороны часто зеркально отражают друг друга, имея схожие травмы и мотивацию. Подчеркивает универсальную идею о том, что «враг» – это такой же человек.

Анализ символики визуального ряда позволяет выделить три уровня знаковости, формирующих многослойную художественную систему манги и аниме. На первом уровне проявляются специфические приемы, свойственные только восточноазиатскому комиксу, – они обеспечивают мгновенную и гиперболизированную передачу эмоций и внутреннего состояния персонажей (баллоны, графические эффекты, акцент на глазах). На втором уровне просле-

живается связь с традиционной японской культурой, где особое значение имеют категории «пустоты» и пространственной организации («Май»), что придает визуальному ряду философскую и эстетическую глубину. На третьем уровне используются универсальные художественные коды, общепонятные мировой аудитории (цветовая символика, жесты, метафоры, параллельные персонажи), которые обеспечивают доступность произведения за пределами японской культурной среды.

Таким образом, визуальный язык манги и аниме можно рассматривать как синтетическую систему, соединяющую уникальные национальные традиции, специфические жанровые приемы и универсальные символы мирового искусства, что и обуславливает их широкую интернациональную восприимчивость.

Список использованной литературы

1. Катасонова Е.Л. Японские комиксы-манга: возвращение к первоисточкам. Часть 1 // *Российский японоведческий журнал*. 2010. № 1. – С. 87–96.
2. Анисимова Е.Е. Паралингвистика и текст (к проблеме креолизованных и гибридных текстов) // *Вопросы языкознания*. 1992. № 1. – С. 71–78.
3. Баттистини М. Символы и аллегории / пер. с итал. В. Ю. Траскина. – М.: Омега, 2008. – 384 с.
4. Леонов В.Ю. Основные особенности символично-графической системы манга и аниме // *Исторические, философские, политические и юридические науки, культурология и искусствоведение. Вопросы теории и практики*. Тамбов: Грамота, 2013. № 2 (28): в 2 ч. Ч. 1. – С. 115–118.
5. Анисимова Е.Е. О целостности и связности креолизованного текста: к постановке проблемы // *Филологические науки*. 1996. № 5. – С. 74–84.
6. Катасонова Е.Л. Модернизация и проблемы формирования массовой культуры в Японии // *Япония: опыт модернизации*. М., 2011.
7. Мосян Тунсю. Основатель тёмного пути [Электронный ресурс]. – URL: https://2.mintmanga.one/magistr_diavolskogo_kulta (дата обращения: 04.01.2026).
8. Ивасаки Акира. История японского кино [Электронный ресурс]. – URL: https://www.koob.ru/iwasaki_akira/history_japanese_cinema (дата обращения: 04.01.2026).
9. Чу-Гонг. Поднятие уровня в одиночку [Электронный ресурс]. – URL: https://librebook.me/podniatie_urovnia_v_odinochku (дата обращения: 04.01.2026).
10. Сорокин Ю.А., Тарасов Е.Ф. Креолизованные тексты и их коммуникативная функция // *Оптимизация речевого воздействия*. – М., 1990. С. 180–186.
11. Катасонова Е.Л. Массовая культура – японское прочтение // *Азия и Африка сегодня*. 2007. – № 7–8.
12. Исаёма Хадзимэ. Атака титанов [Электронный ресурс]. – URL: https://readmanga.live/ataka_titanov_antologiiia_A5327 (дата обращения: 04.01.2026).
13. Иэнага Сабуро. История японской культуры [Электронный ресурс]. – URL: https://books.totalarch.com/history_of_japanese_culture_ienaga_saburo (дата обращения: 04.01.2026).
14. Ивасаки Акира. Современное японское кино [Электронный ресурс]. – URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01006215342> (дата обращения: 04.01.2026).
15. Понимание манхвы [Электронный ресурс]. – URL: <https://capcold.net/eng/blog/understanding-manhwa/> (дата обращения: 04.01.2026).

References

1. Katasonova E.L. (2010). *Yaponskie komiksy-manga: vozvrashchenie k pervoistokam. Chast 1* [Japanese manga comics: A return to the origins. Part 1]. *Rossiyskii yaponovedcheskii zhurnal*, 1, 87–96. [in Russian]

2. Anisimova E.E. (1992). *Paralingvistika i tekst (k probleme kreolizovannykh i gibridnykh tekstov)* [Paralinguistics and text: On the problem of creolized and hybrid texts]. *Voprosy yazykoznanii*, 1, 71–78. [in Russian]
3. Battistini M. (2008). *Simvoly i allegorii* [Symbols and allegories]. Moscow: Omega. [in Russian]
4. Leonov V.Yu. (2013). *Osnovnye osobennosti simboliko-graficheskoi sistemy manga i anime* [Key features of the symbolic and graphic system of manga and anime]. *Historical, Philosophical, Political and Legal Sciences, Cultural Studies and Art History. Issues of Theory and Practice*, 2(28), Part 1, 115–118. [in Russian]
5. Anisimova E.E. (1996). *O tselosti i svyaznosti kreolizovannogo teksta: k postanovke problemy* [On the integrity and coherence of the creolized text: Problem statement]. *Filologicheskie nauki*, 5, 74–84. [in Russian]
6. Katasonova E.L. (2011). *Modernizatsiya i problemy formirovaniya massovoi kultury v Yaponii* [Modernization and problems of mass culture formation in Japan]. In *Yaponiya: opyt modernizatsii* [Japan: The experience of modernization]. Moscow. [in Russian]
7. Mosyantongxiu. (n.d.). *Osnovatel temnogo puti* [The founder of the dark path]. Retrieved from https://2.mintmanga.one/magistr_diavolskogo_kulta [in Russian]
8. Iwasaki Akira. (n.d.). *Istoriya yaponskogo kino* [History of Japanese cinema]. Retrieved from https://www.koob.ru/iwasaki_akira/history_japanese_cinema [in Russian]
9. Chu-Gong. (n.d.). *Podnyatie urovnya v odinochku* [Solo leveling]. Retrieved from https://librebook.me/podnyatie_urovnia_v_odinochku [in Russian]
10. Sorokin Yu.A., Tarasov E.F. (1990). *Kreolizovannye teksty i ikh kommunikativnaya funktsiya* [Creolized texts and their communicative function]. In *Optimizatsiya rechevogo vozdeistviya* [Optimization of speech influence] (pp. 180–186). Moscow. [in Russian]
11. Katasonova E.L. (2007). *Massovaya kultura – yaponskoe prochtenie* [Mass culture: A Japanese interpretation]. *Asia and Africa Today*, 7–8. [in Russian]
12. Isayama Hajime. (n.d.). *Ataka titanov* [Attack on Titan]. Retrieved from https://readmanga.live/ataka_titanov_antologiya_A5327 [in Russian]
13. Ienaga Saburo. (n.d.). *Istoriya yaponskoi kultury* [History of Japanese culture]. Retrieved from https://books.totalarch.com/history_of_japanese_culture_ienaga_saburo [in Russian]
14. Iwasaki Akira. (n.d.). *Sovremennoe yaponskoe kino* [Contemporary Japanese cinema]. Retrieved from <https://search.rsl.ru/ru/record/01006215342> [in Russian]
15. *Understanding manhwa*. (n.d.). Retrieved from <https://capcold.net/eng/blog/understanding-manhwa/> [in Russian]

*Аралтай М.А.¹ , Жұмақаева Б.Д.²
^{1,2}Сүлеймен Демирел атындағы университет
Қаскелең, Қазақстан
*e-mail: araltay01@mail.ru
e-mail: d.bereke2009@mail.ru

ҚАЗАҚ ФЭНТЕЗИІНІҢ ӘДЕБИ ПРОЦЕСТЕГІ ОРНЫ МЕН БОЛАШАҒЫ

Аңдатпа

Бұл мақалада қазақ әдебиетіндегі фэнтези жанрының қалыптасуы мен дамуының негізгі кезеңдері, оның қазіргі әдеби процестегі алатын орны және болашақ даму перспективалары жан-жақты қарастырылады. Мақалада фэнтези жанрының ерекшеліктері, ұлттық мифология мен тарихтың фэнтезилік шығармаларда көркемдік көрініс табу жолдары, жанрдың оқырмандар, әсіресе жастар арасындағы танымалдылығы және әлемдік әдебиеттегі орны терең талданады. Сонымен қатар, қазақ фэнтезиінің дамуына ықпал ететін негізгі факторлар, авторлардың шығармашылық ізденістері, оқырмандар сұранысының артуы, ұлттық идеялардың жаңаша интерпретациялануы мен басқа өнер салаларымен ықпалдасу мүмкіндіктері айқындалады. Бұған қоса, жанрдың даму жолындағы сын-қатерлер, атап айтқанда, сапалы аудармалардың жетіспеушілігі, баспалардың қолдауының шектеулігі, әдеби сынның назарының төмендігі және авторлардың кәсіби біліктілігін арттыру қажеттілігі сияқты мәселелер де қарастырылады.

Түйін сөздер: қазақ фэнтезиі, әдеби процесс, ұлттық мифология, тарихи фэнтези, әлемдік әдебиет

*Аралтай М.А.¹ , Жұмақаева Б.Д.²
^{1,2}Университет имени Сулеймана Демиреля
Қаскелен, Қазақстан
*e-mail: araltay01@mail.ru
e-mail: d.bereke2009@mail.ru

МЕСТО И ПЕРСПЕКТИВЫ КАЗАХСКОГО ФЭНТЕЗИ В ЛИТЕРАТУРНОМ ПРОЦЕССЕ

Аннотация

В данной статье всесторонне рассматриваются основные этапы становления и развития жанра фэнтези в казахской литературе, его место в современном литературном процессе и перспективы дальнейшего развития. В статье глубоко анализируются особенности жанра фэнтези, способы художественного отражения национальной мифологии и истории в произведениях фэнтези, популярность жанра среди читателей, особенно молодежи, и его место в мировой литературе. Наряду с этим определяются основные факторы, влияющие на развитие казахского фэнтези, творческие поиски авторов, растущий спрос читателей, новая интерпретация национальных идей и возможности взаимодействия с другими видами искусства. Кроме того, рассматриваются вызовы на пути развития жанра, такие как недостаток качественных переводов, ограниченная поддержка издательств, низкое внимание литературной критики и необходимость повышения профессиональной квалификации авторов.

Ключевые слова: казахское фэнтези, литературный процесс, национальная мифология, историческое фэнтези, мировая литература

*Araltay M.A.¹ , Zhumakayeva B.D.²

^{1,2}SDU University

Kaskelen, Kazakhstan

*e-mail: araltay01@mail.ru

e-mail: d.bereke2009@mail.ru

THE PLACE AND FUTURE OF KAZAKH FANTASY IN THE LITERARY PROCESS

Abstract

This article comprehensively examines the main stages of the formation and development of the fantasy genre in Kazakh literature, its place in the contemporary literary process, and prospects for future development. The article provides an in-depth analysis of the specific characteristics of the fantasy genre, the ways in which national mythology and history find artistic expression in fantasy works, the genre's popularity among readers, especially young adults, and its position in world literature. Furthermore, it identifies the key factors influencing the development of Kazakh fantasy, including the creative explorations of authors, increasing reader demand, the novel interpretation of national ideas, and opportunities for interaction with other art forms. Additionally, the challenges in the genre's development are considered, such as the lack of high-quality translations, limited support from publishing houses, low attention from literary criticism, and the need to enhance the professional skills of authors.

Keywords: Kazakh fantasy, literary process, national mythology, historical fantasy, world literature

Кіріспе. Әдебиет – халықтың тарихи жады мен рухани әлемінің көркем бейнесі іспетті. Ол ұлттың болмысын, дүниетанымын, мәдени құндылықтарын айшықтап қана қоймай, заман лебімен жаңарып, өсіп-өркендейтін тірі организмге ұқсайды. ХХІ ғасырдағы жаһандану үрдісі мен цифрлық мәдениеттің қанат жаюы әдебиеттегі жанрлық ауқымды кеңейтіп, тың бағыттардың дүниеге келуіне жол ашты. Солардың бірі – фэнтези жанры. Әлем әдебиетінде кеңінен танымал болғанымен, қазақ әдебиетінде бұл жанр әлі де зерттеуді қажет ететін жаңа арна. Фэнтезидің негізгі сипаты – қиял мен мифологияға таянып, сиқырлы, құпияға толы әлемдерді сомдау. Қазақ әдебиетінде фэнтези элементтері бұрыннан кездескенімен (мысалы, ертегілер мен батырлық жырларда), ол соңғы кездері дербес жанр ретінде таныла бастады. Фэнтези – тек жастардың қызығушылығын тудыратын ойын-сауық емес, сонымен бірге философиялық ойларға жетелейтін, ұлттық мәдени кодын сақтауға үлес қосатын, рухани ізденістерге жол ашатын маңызды әдеби кеңістік. Қазіргі әлем әдебиетінде фэнтези жанры ерекше орын алады. Ол оқырмандарды тылсымға, ғажайыпқа толы әлемдерге саяхат жасатып, адамзаттың мәңгілік құндылықтары мен көкейкесті мәселелерін қозғайды. Қазақ әдебиетінде фэнтези жанры салыстырмалы түрде жаңа болса да, соңғы жылдары қарқынды дамып келеді. Ұлттық тарих пен мәдениетке деген қызығушылықтың артуы, жаңа буын жазушылардың ізденістері қазақ фэнтезиінің әдеби процестегі орнын айқындап, оның келешегіне үлкен сенім ұялатады.

Әдістер мен материалдар. Фэнтези (ағылш. *fantasy*) – шынайы өмір заңдылықтарынан тыс, мифологиялық, қиял-ғажайып, сиқырлы элементтерге негізделген көркем әдеби жанр. Бұл жанрда жиі кездесетін сипаттар – тылсым күштер, ерекше кейіпкерлер, сиқырлы әлемдер, болмыстың шындықтан тыс формалары. Фэнтези шындықты тікелей бейнелемейді, керісінше, қиял арқылы шынайы өмір мәселелерін астарлап көрсетеді. Фэнтези әдебиетінің дамуы Батыста ХХ ғасырдың бірінші жартысынан бастау алады. Дж.Р.Р. Толкиннің “Сақиналар әміршісі” трилогиясы мен К.С. Льюистің “Нарния шежіресі” туындылары жанрдың классикалық үлгілеріне айналды. Бұл шығармаларда авторлар мифологиялық сюжеттер мен христиандық символиканы біріктіріп, тың көркем әлемдер құрды. Фэнтези жанрының бұл үлгілері кейін әлемдік әдеби процесте жаңа бағыттардың қалыптасуына ықпал етті. Фэнтези мен ертегі жанрларының ұқсастықтары болғанымен, фэнтези өзіндік жүйесі, ішкі логикасы және тұтас

әлем құрылымымен ерекшеленеді. Яғни, фэнтези әлемі шынайы заңдылықтарға бағынбайтын, бірақ өз ішінде логикалық жүйеге ие кеңістік ретінде сипатталады. А.А. Демесинованың айтуынша, “фэнтези жанрына тән таңғажайыптар – бұл сол әлемнің заңдылығы бойынша қалыпты әрі заңды құбылыстар” [1]. Қазақ әдебиетіндегі фэнтези де осындай заңдылықтар негізінде дамуда. Ежелгі түркі мифтері, ертегілер мен аңыз-әңгімелер бұл жанрдың тамырын тереңдетіп, оған ұлттық реңк береді. Мысалы, “Ер Төстік” эпосында жер астындағы патшалық, сиқырлы кейіпкерлер (Желаяқ, Таусоғар, Көлтаусар) – фэнтези элементтерінің айқын көрінісі. Бұл жырлардағы кейіпкерлердің сипаттары мен әрекеттері фэнтези әдебиетінің қаһармандық құрылымына (hero’s journey) сай келеді. Галкинаның айтуынша, фэнтези жанры белгілі бір құрылымдық ерекшеліктер мен ішкі әлем заңдылықтарына бағынады, сондықтан да бұл жанрдағы туындылардың көпшілігі шынайы өмірден оқшау, бірақ логикасы өз ішінде тұтас бір жүйе құрайтын әлемге негізделеді [2]. Сол сияқты, қазіргі қазақ жазушылар шығармаларында да фэнтези элементтері жиі ұшырасады. Мысалы, авторлық қиялға құрылған баламалы әлемдер, сиқырлы заттар немесе ерекше қабілеттерге ие кейіпкерлер жиі кездеседі. Бұл – қазақ әдебиетінде фэнтези жанрының дамып келе жатқандығының дәлелі. Осындай шығармаларда ұлттық дүниетаным мен мифологиялық бейнелер заманауи контексте қайта жаңғырып, оқырманға жаңа қырынан ұсынылады. Мысалы, Қ. Түменбайдың немесе А. Ақбергеннің шығармаларында ұлттық фольклорға негізделген сиқырлы бейнелер мен мифтік элементтер арқылы авторлар қазіргі заман мен көне аңыз арасындағы үндестікті орнатады. Бұл тәсіл арқылы олар оқырманды танымдық деңгейде тереңірек ойлануға итермелейді.

Нәтижелер және талқылау. Фэнтези мен фантастика – қиялға негізделген әдеби жанрлар болғанымен, олардың мазмұны мен әдістері бір-бірінен өзгешеленеді. Фантастика ғылыми жорамалдар мен техникалық жетістіктерге құрылса, фэнтези мифологиялық, сиқырлы, тылсым әлемдерге арқа сүйейді. Фантастика жазушысы келешекте болуы мүмкін технологияларды, жасанды интеллект, ғарыш сапарлары немесе ғылыми жаңалықтардың негізінде әлем жасайды және логикалық байланыстар мен себеп-салдар заңдылықтарына көбірек мән береді. Ал фэнтези жанрында мұндай шектеулер жоқ – автор шексіз қиялының күшімен кез келген заңдылықты бұза алады, ең бастысы – ішкі үйлесімділік пен сенімділік сақталуы тиіс. Мысалға, Айзек Азимовтың "Роботтар" топтамасы ғылыми фантастикаға жатады, себебі ол нақты техникалық және ғылыми процестерге негізделген. Ал Толкиннің "Сақиналар әміршісі" классикалық фэнтези болып табылады, онда эльфтер, гномдар мен сиқыршылар өмір сүретін ойдан шығарылған әлем бейнеленеді.

Кесте 1. *Фэнтези мен фантастиканың айырмашылығы*

Сипаттамасы	Фэнтези	Фантастика
Негізгі	Миф, сиқыр, аңыз	Ғылым, технология, болашақ
Кеңістігі	Қиял-ғажайып, сиқырлы	Ғарыш, болашақ қоғам, техникалық әлем
Кейіпкерлері	Сиқыршылар, рухтар, жын-перілер	Ғалымдар, роботтар, жасанды интеллект
Уақыты	Белгісіз, қиялға құралған	Әдетте болашақ
Мақсаты	Рухани ізденіс, символикалық мән	Ғылыми болжам, әлеуметтік модельдеу

Қазақ фэнтезиінің бастауы халықтың ауыз әдебиетінен бастау алады. Ертегілер, батырлық жырлар, аңыздар мен мифтер – бүгінгі фэнтези әдебиетінің негізгі тамыры. Мәселен, "Ер Төстік" жырындағы ғажайып оқиғалар мен кейіпкерлер қазіргі фэнтези элементтерімен толықтай үйлеседі. Қазақ ертегілерінде жиі кездесетін алыптар, жын-шайтандар, сиқыршылар, шексіз күшке ие батырлар – бұл бейнелер тек қызықты оқиғалар құру үшін ғана емес, сонымен қатар халықтың дүниетанымы мен рухани ұстанымдарын көрсету үшін де қолданылады. Бұл

элементтер түркі мифологиясымен тығыз байланыста. Мысалға: өмір мен өлімнің аражігін зерттеген, күйімен жындарды бағындырған Қорқыт ата; ерекше күш пен ерліктің иесі, ертегілердегі батырдың жарқын образы – Кендебай батыр; қазақ мифологиясындағы тылсым бейнелер – Самұрық құс, Тәңір, Көк бөрі. Ал XX ғасырдың екінші жартысы мен ХХІ ғасырдың басында қазақ әдебиетінде фэнтези жанрының тікелей әсерімен жазылған шығармалар пайда бола бастады. Әсіресе тәуелсіздік алғаннан кейін ұлттық тарих пен мәдениетке деген қызығушылықтың қайта жандануы фэнтези жанрының дамуына жаңа күш берді. Бұл кезеңдегі шығармаларда көбінесе ұлттық мифологиялық бейнелер мен оқиғалар қайта жаңғыртылып, қазіргі заманғы әдеби формада ұсынылды. Бұған Дулат Исабековтің "Гауһартас" романы мен Тыныштықбек Әбдікәкімовтің "Тозақ шеңбері" трилогиясы мысал бола алады.

Фэнтези жанрының Батыста да, қазақ әдебиетінде де өзіндік ерекшеліктері бар. Батыс фэнтезиі көбінесе Еуропа тарихы мен христиандық мифологияға сүйенсе, қазақ фэнтезиі түркілік дүниетаным мен көшпенді өркениеттің ізімен дамиды.

Кесте 2. Батыс фэнтэзиі мен Қазақ фэнтэзиінің айырмашылығы

Салыстыру өлшемі	Батыс фэнтэзиі	Қазақ фэнтэзиі
Мәдени негізі	Ортағасырлық Еуропа, христиан діні	Түркі мифологиясы, шамандық дәстүр
Басты кейіпкерлер	Рыцарлар, эльфтер, гномдар	Батырлар, жындар, киелі құстар
Кеңістік бейнесі	Қамалдар, ормандар, патшалықтар	Киіз үй, дала, өзен, тау
Құндылық жүйесі	Рыцарлық мораль, ерлік, құрбандық	Тектілік, ерлік, қорғау
Рухани-мифологиялық әлем	Кельт-скандинав аңыздары	Тәңір, Ұмай ана, самұрық, шамандық таным

Қазақ фэнтэзиінде табиғат пен адам арасында терең байланыс бар. Бұл – көшпенді халықтың өмір салтынан туған дүние. Табиғат киелі, ал рухани әлем – күнделікті тіршіліктің бір бөлігі. Батыс фэнтэзиі көбінесе дуализмге – жақсылық пен жамандықтың күресіне негізделсе, қазақ фэнтэзиінде тепе-теңдік, үйлесім идеясы маңызды. Қазіргі қазақ әдебиетінде фэнтези жанры өзіндік маңызды рөл атқаруда. Оның әдеби процеске әкелген бірнеше елеулі ықпалы бар.

1. Ұлттық бірегейліктің айшықталуы: Қазақ фэнтэзиінің ең басты құндылықтарының бірі – ұлттық мифологияны, тарихты, салт-дәстүрлерді және ана тілін көркем шығармалар арқылы кеңінен насихаттауы. Бүгінгі таңда жарық көріп жатқан көптеген фэнтэзилік романдарда қазақ халқының көне наным-сенімдері, табиғат пен рухтарға табыну дәстүрлері, батырлардың ерліктері мен даналыққа толы сөздері шығарманың өзегіне айналууда. Бұл әсіресе жас ұрпақтың өз тарихы мен мәдениетіне деген қызығушылығын оятуда, ұлттық рухын көтеруде маңызды рөл атқарады. Авторлар ұлттық фольклор мен тарихтың терең қабаттарын зерттей отырып, оларды фэнтэзилік әлемнің бояуларымен үйлестіріп, оқырмандарға жаңаша қырынан таныстырууда. Мысалы, кейбір шығармаларда көне түркі мифологиясының элементтері, қазақ хандығы дәуіріндегі тарихи оқиғалар мен тұлғалар қиял-ғажайып әлем аясында қайта жанданып, оқырмандарды өткен мен бүгіннің арасындағы көпірді сезінуге мүмкіндік береді.

2. Әлемдік әдебиетке қадам басу: Қазақ фэнтэзиі әлемдік әдебиет кеңістігінде өзіндік орын алуға белсенді түрде ұмтылууда. Ұлттық колорит пен өзіне тән ерекшеліктерді көрсете отырып, қазақ әдебиетін әлемдік аренада танытудың жаңа мүмкіндіктерін ашуда. Әлемдік фэнтэзидің үздік үлгілерінің қазақ тіліне аударылуы отандық оқырмандардың көркемдік талғамын қалыптастыруға ықпал етуде. Бұл өз кезегінде қазақ жазушыларын әлемдік стандарттарға сай сапалы шығармалар жазуға ынталандырады. Қазақ фэнтэзиінің әлемдік аренаға шығуы ұлттық әдебиеттің жанрлық әртүрлілігін көрсетіп қана қоймай, басқа мәдениет өкілдерінің қазақ халқының тарихы, мәдениеті мен

дүниетанымы туралы білуіне жол ашады. 3. Оқырмандардың қызығушылығының артуы: Фэнтези жанры, әсіресе жас буын арасында, ерекше танымалдыққа ие. Қазақ фэнтезиінің дамуы отандық әдебиетке жаңа оқырмандарды тартуға, кітап оқу мәдениетін жандандыруға оң әсерін тигізуде. Қиял-ғажайып әлемдер, қызықты оқиғалардың шиеленісуі, динамикалық сюжеттік желілер оқырмандарды баурап алып, әдебиетке деген сүйіспеншілігін арттырады. Әсіресе, қазіргі цифрлық дәуірде жастардың кітап оқуға деген қызығушылығын арттыру өзекті мәселе болып тұрғанда, фэнтези жанрының тартымдылығы бұл мәселені шешуге көмектесе алады. 4. Жаңа әдеби формалар мен тәсілдердің енуі: Фэнтези жанры өзінің табиғаты бойынша әдеттегі әдеби шеңберден шығып, автордың қиялы мен шығармашылығына кең жол ашады. Бұл қазақ әдебиетінде жаңа көркемдік ізденістерге, стильдік ерекшеліктерге және баяндау тәсілдеріне жол ашуы мүмкін. Фэнтезилік шығармаларда уақыт пен кеңістіктің шектеулері жойылып, авторларға шығармашылық еркіндік беріледі. Олар әртүрлі баяндау тәсілдерін, тілдік ойындарды, метафоралар мен символдарды еркін қолдана алады. Бұл қазақ әдебиетінің көркемдік палитрасын байытып, оның эстетикалық әлеуетін арттырады. Сонымен қатар, фэнтезилік шығармалар әртүрлі жанрлық элементтерді (мысалы, детектив, триллер, романтика) біріктіруге мүмкіндік береді, бұл оқырмандардың қызығушылығын одан әрі арттырады.

Жас таланттардың жаңа толқыны: Қазіргі уақытта қазақ фэнтези жанрында қалам тербеп жүрген жас әрі дарынды авторлардың саны күннен-күнге артып келеді. Бұл жаңа буын өкілдері ұлттық тарихтың терең қатпарларын, бай мифологиялық мұраны мұқият зерттеп, оны заманауи әдеби формада шеберлікпен ұсына білуде. Олардың шығармаларында ұлттық бояу мен ерекшелік әлемдік фэнтезидің үздік үлгілерімен гармониялық түрде үйлесім тауып, оқырмандардың жоғары бағасына ие болуда. Бұл жас авторлардың ізденістері мен шығармашылық еркіндігі қазақ фэнтезиінің тақырыптық және стильдік ауқымын кеңейтіп, оған жаңа тыныс әкелуде.

Оқырмандар тарапынан сұраныстың артуы: Әсіресе жастар арасында фэнтези жанрына деген қызығушылықтың жоғары болуы отандық фэнтезилік шығармаларға деген сұраныстың артуына тікелей әсер етуде. Бұл баспалар мен жас авторлар үшін жаңа мүмкіндіктер ашып, жанрдың одан әрі қарқынды дамуына жол салады. Қазіргі заманғы әлеуметтік желілер мен түрлі онлайн платформалар оқырмандар мен авторлар арасында тікелей байланыс орнатуға мүмкіндік беріп, фэнтезилік шығармалардың кеңінен таралуына ықпал етуде. Оқырмандардың пікірлері мен ұсыныстары авторлардың шығармашылығына бағыт-бағдар беріп, жанрдың дамуына үлес қосады.

Ұлттық идеялардың жаңаша зерделенуі: Қазақ фэнтезиі ұлттық идеялар мен құндылықтарды жаңа қырынан танып, оларды заманауи интерпретациялауға мүмкіндік береді. Тарихи оқиғалар мен мифологиялық сюжеттерді фэнтезилік элементтермен шеберлікпен үйлестіре отырып, авторлар ұлттық рухты көтеруге, жас ұрпақтың бойында патриоттық сезімді қалыптастыруға және оларға рухани азық беруге қабілетті шығармалар жасай алады. Бұл бағыттағы шығармалар ұлттық тарих пен мәдениеттің тереңіне бойлап, оларды бүгінгі күннің оқырманына қызықты әрі тартымды етіп жеткізеді.

Кино, анимация және ойын индустриясымен ықпалдасу: Әлемдік тәжірибе көрсеткендей, фэнтезилік әдеби шығармалар кино, анимация және компьютерлік ойындар үшін таптырмас құнды материал бола алады. Қазақ фэнтезиінің дамуы отандық киноиндустриясы мен ойын индустриясы үшін жаңа креативті жобалардың бастауы болуы әбден мүмкін. Бұл өз кезегінде әдебиеттің танымалдылығын арттырып, оған жаңа аудитория тартады. Фэнтезилік шығармалардың экрандалуы немесе ойынға айналуы олардың коммерциялық әлеуетін арттырып қана қоймай, ұлттық мәдениеттің кеңінен таралуына да ықпал етеді.

Осылайша, қазақ фэнтезиінің алдағы уақытта әдебиет әлемінде өзіндік жарқын із қалдырарына сенім мол. Жас таланттардың шығармашылық ізденістері, оқырмандардың жанрға деген қызығушылығының артуы, ұлттық идеялардың жаңаша зерделенуі және басқа да өнер салаларымен интеграциялануы қазақ фэнтезиінің болашағын айқын етеді.

Қазақ фэнтезиінің дамуында бірқатар сын-қатерлер де бар:

1. **Сапалы аудармалардың жетіспеушілігі:** Әлемдік фэнтезидің үздік үлгілерінің қазақ тіліне сапалы аударылуы отандық оқырмандардың талғамын қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Сапасыз аудармалар оқырмандардың жанрға деген қызығушылығын төмендетуі мүмкін.

2. **Баспалардың қолдауының жеткіліксіздігі:** Кейбір баспалар фэнтези жанрына коммерциялық тұрғыдан күмәнмен қарауы мүмкін. Бұл жас авторлардың шығармаларын жариялауда қиындықтар туғызады.

3. **Сыншылардың назарының төмендігі:** Әдеби сын фэнтези жанрына жеткілікті көңіл бөлмеуі мүмкін. Сапалы әдеби сынның болмауы жанрдың дамуын тежеуі ықтимал.

4. **Авторлардың тәжірибесі мен біліктілігін арттыру қажеттілігі:** Қазақ фэнтезиінің әлемдік деңгейге жетуі үшін авторлардың шығармашылық ізденістерін жалғастырып, жазу шеберліктерін үнемі арттырып отыруы қажет.

Қазақ фэнтезиі бүгінгі әдеби процесте өзіндік маңызды орынға ие. Ол ұлттық бірегейлікті сақтауға, әлемдік әдебиетке интеграциялануға, оқырмандардың қызығушылығын арттыруға және жаңа әдеби формалар мен тәсілдерді енгізуге ықпал етеді. Алдағы уақытта жас талантты авторлардың келуі, оқырмандар сұранысының артуы және ұлттық идеяларды жаңаша интерпретациялау арқылы қазақ фэнтезиінің болашағы жарқын боларына сенім мол. Дегенмен, сапалы аудармалардың жетіспеушілігі, баспалардың қолдауының жеткіліксіздігі, сыншылардың назарының төмендігі және авторлардың біліктілігін арттыру қажеттілігі сынды мәселелерді шешу қажет. Осы сын-қатерлерді еңсере отырып, қазақ фэнтезиі әлемдік әдебиетте өзіндік лайықты орнын алатынына сенеміз.

Қазақ фэнтезиінің қарқынды дамуына қарамастан, алда әлі де бірқатар шешімін табуды қажет ететін мәселелер мен сын-қатерлер бар. Бұл, ең алдымен, фэнтези жанрының теориялық тұрғыда нақты шекараларының айқындалмауымен және оның әдеби процестегі орнының әртүрлі ғылыми көзқарастар негізінде түсіндірілумен байланысты [3]. Бұл кедергілерді еңсеру арқылы ғана отандық фэнтези әлемдік әдебиетте өзіндік орнын толыққанды иелене алады.

Сапалы аудармалардың тапшылығы: Әлемдік фэнтезидің үздік шығармаларының қазақ тіліне жоғары деңгейде аударылуы отандық оқырмандардың талғамын қалыптастыруда, жанрдың даму бағытын айқындауда маңызды рөл атқарады. Өкінішке орай, кейбір аудармалардың сапасы сын көтермейді, бұл оқырмандардың жанрға деген қызығушылығын төмендетуі мүмкін. Сапалы аударма жасау үшін тілді жетік меңгерген, фэнтези жанрының ерекшеліктерін түсінетін мамандар қажет.

Баспалардың қолдауының шектеулігі: Кейбір баспалар фэнтези жанрына коммерциялық тұрғыдан аса сеніммен қарай бермейді. Олардың ойынша, бұл жанр көпшілік аудиторияны қамтымайды немесе сату көлемі төмен болуы мүмкін. Салдарынан жас, талантты фэнтези авторларының шығармаларын жариялауда белгілі бір қиындықтар туындайды. Баспалардың фэнтези жанрының әлеуетін түсініп, отандық авторларды қолдауы жанрдың дамуы үшін өте маңызды.

Әдеби сынның назарының жеткіліксіздігі: Әдеби сын кез келген жанрдың дамуында маңызды рөл атқарады. Ол шығармаларға баға беріп, олардың артықшылықтары мен кемшіліктерін көрсетеді, оқырмандарға бағыт-бағдар сілтейді. Өкінішке орай, қазіргі қазақ әдебиетінде фэнтези жанрына жеткілікті көңіл бөлінбей отыр. Сапалы әдеби сынның болмауы жанрдың дамуын тежеуі, авторлардың шығармашылық өсуіне кедергі келтіруі ықтимал.

Авторлардың біліктілігін арттыру қажеттілігі: Қазақ фэнтезиінің әлемдік деңгейге жетуі үшін отандық авторлардың шығармашылық ізденістерін үнемі жалғастырып, жазу шеберліктерін үздіксіз арттырып отыруы қажет. Фэнтези жанрының өзіне тән ерекшеліктері, әлем құру, кейіпкерлерді дамыту, қызықты сюжеттік желілерді өру сияқты аспектілерді терең меңгеру маңызды. Халықаралық тәжірибе алмасу, шеберлік сыншылары мен семинарларға қатысу авторлардың кәсіби өсуіне ықпал етеді. Әдебиеттануда мұндай кәсіби коммуникация шығар-

машылық субъектінің көркемдік ойлауын кеңейтіп, түрлі әдеби дәстүрлер мен эстетикалық ұстанымдарды меңгеруіне жағдай жасайтыны атап көрсетіледі [4]. Сонымен қатар халықаралық әдеби алаңдарға қатысу қаламгердің ұлттық әдебиетті әлемдік әдеби процесс контекстінде қабылдауына мүмкіндік береді [5].

Қорытынды. Қорыта келе, қазақ фэнтезиі бүгінгі әдеби процессте өзіндік маңызды орынға ие екенін атап өткен жөн. Ол ұлттық бірегейлікті сақтауға, әлемдік әдебиетке интеграциялануға, оқырмандардың қызығушылығын арттыруға және жаңа әдеби формалар мен тәсілдерді енгізуге зор үлес қосуда. Алдағы уақытта жас талантты авторлардың келуі, оқырмандар сұранысының артуы және ұлттық идеяларды жаңаша интерпретациялау арқылы қазақ фэнтезиінің болашағы жарқын боларына сенім мол. Дегенмен, сапалы аудармалардың жетіспеушілігі, баспалардың қолдауының жеткіліксіздігі, әдеби сынның назарының төмендігі және авторлардың біліктілігін арттыру қажеттілігі сынды мәселелерді шешу – басты міндет. Осы сын-қатерлерді еңсере отырып, қазақ фэнтезиі әлемдік әдебиетте өзіндік лайықты орнын алатынына кәміл сенеміз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- 1. Демесинова А.А. Көркем әдебиеттегі фэнтези жанрының шығу төркіні мен түрлері // Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ Хабаршысы. Филология сериясы, № 2(143)/2023. – 165-171 б.*
- 2. Галкина М.А. О жанровом своеобразии фэнтези // Театр. Живопись. Кино. Музыка, 2021, №1. – С. 97-108.*
- 3. Тодоров Ц. Введение в фантастическую литературу – М.: Дом интеллектуальной книги, 1999.*
- 4. Bourdieu P. The Field of Cultural Production – New York: Columbia University Press, 1993.*
- 5. Damrosch D. What Is World Literature? Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2003, 324 pp.*

References:

- 1. Demesinova A.A. (2023). Korkem adebiettegi fentezi zhanryнын shyghu torkini men turleri [The origin and types of the fantasy genre in fiction]. Vestnik Evraziiskogo natsional'nogo universiteta imeni L.N. Gumileva. Serii: Filologiya, 2(143), 165–171.*
- 2. Galkina M.A. (2021). O zhanrovom svoeobrazii fentezi [On the genre specificity of fantasy]. Teatr. Zhivopis'. Kino. Muzyka, 1, 97–108. Todorov Ts. (1999). Vvedenie v fantasticheskuyu literaturu [Introduction to fantastic literature]. Moscow: Dom intellektual'noi knigi. [in Russian]*
- 3. Bourdieu, P. (1993). The field of cultural production: Essays on art and literature. New York, NY: Columbia University Press.*
- 4. Damrosch D. (2003). What Is World Literature? Princeton and Oxford: Princeton University Press, 324 pp.*

Кудайберген А.Т.¹ , *Ибраева А.Д.²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

e-mail: aiaulym12.com@mail.ru

*e-mail: Ibraevaizat@mail.ru

ИНТЕРМӘТІН ПОЭТИКАСЫНЫҢ КӨРКЕМ МӘТІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ

Аңдатпа

Мақалада қазақ әдебиетіндегі интермәтін поэтикасының көркем мәтіндегі қызметі кешенді түрде қарастырылады. Интермәтіндік тәсілдердің цитаталық, аллюзиялық, пародиялық және реминисценттік түрлерінің көркем мәтінде көрініс табу ерекшеліктері айқындалып, олардың поэтикалық, экспрессивтік, апеллятивтік, метатекстік және ақпараттық қызметтері талданады. Тақырыптың өзектілігі қазіргі қазақ әдебиетінің постмодернизм кезеңінде интермәтіндік байланыстардың күшеюімен және мәтіндер арасындағы диалогтың тереңдеуімен айқындалады. Зерттеуде сипаттамалы, салыстырмалы және мәтіндік талдау әдістері қолданылды. Мақаланың мақсаты интермәтін поэтикасының көркем мәтіндегі рөлін ашу және оның көркемдік эстетикалық маңызын айқындау. Зерттеу нәтижелері әдебиеттану теориясын толықтырып қазіргі мәтінтану тәжірибесінде интермәтіндік талдау үлгілерін қолдануға ғылыми негіз қалыптастырады және отандық гуманитарлық зерттеулердің әдіснамалық әлеуетін кеңейтеді болашақ ғылыми жұмыстар үшін маңызды бағыт.

Түйін сөздер: интермәтін, поэтика, постмодернизм, көркем мәтін, интертекстуалдылық, аллюзия, реминисценция

Кудайберген А.Т.¹ , *Ибраева А.Д.²

^{1,2}Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Алматы, Казахстан

e-mail: aiaulym12.com@mail.ru

*e-mail: Ibraevaizat@mail.ru

ПОЭТИКА ИНТЕРТЕКСТА В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Аннотация

В статье подробно рассматривается функционирование поэтики интертекста в художественном тексте казахской литературы. Анализируются особенности проявления интертекстуальных приемов, таких как цитирование, аллюзия, пародия и реминисценция, а также их поэтические, экспрессивные, апеллятивные, метатекстовые и информационные функции. Актуальность темы определяется значительным усилением интертекстуальных связей, развитием межтекстового диалога, увеличением числа культурных, исторических и литературных отсылок, а также формированием новых художественных стратегий в период постмодернизма современной казахской литературы. В исследовании применяются описательный, сравнительный и текстологический методы анализа. Цель статьи заключается в раскрытии роли интертекстуальной поэтики в художественном тексте, определении ее художественно-эстетической значимости, а также выявлении практических возможностей использования интертекстуального анализа в современных филологических и литературоведческих исследованиях, обучении и подготовке научных кадров.

Ключевые слова: интертекст, поэтика, постмодернизм, художественный текст, интертекстуальность, аллюзия, реминисценция

Kudaibergen A.T.¹ , *Ibraeva A.D.²
^{1,2}Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: aiaulym12.com@mail.ru
*e-mail: Ibraevaizat@mail.ru

THE POETICS OF INTERTEXT IN A LITERARY TEXT

Abstract

The article examines the functioning of intertextual poetics in the literary text of Kazakh literature. It analyzes the manifestations of intertextual devices such as quotation, allusion, parody, and reminiscence, as well as their poetic, expressive, appellative, metatextual, and informative functions. The relevance of the topic is determined by the intensification of intertextual connections and the development of textual dialogue in the postmodern stage of contemporary Kazakh literature. The study employs descriptive, comparative, and textual analysis methods. The aim of the article is to reveal the role of intertextual poetics in the literary text and to determine its artistic and aesthetic significance. The results contribute to the theoretical development of literary studies and support the application of intertextual analysis in modern text studies.

Keywords: intertext, poetics, postmodernism, literary text, intertextuality, allusion, reminiscence

Кіріспе. Қазақ әдебиетінің көркемдік тұрғыда өсуі, өзгеруі әр кезеңнің талаптарына сай шығармаларды жазу, тарихи оқиғалар, ерекшелікті қалаған авторлық стиль мен оқырман талғамы – жаңа дүние тудыруға басты себеп. Шығармашылық өнер форма жағынан, мазмұн мен тереңдік тұрасынан үнемі талпыныстан туған жаңашылдықты, өзгешелікті әкеледі, дамып отырады. Көркемөнер атаулының барлығы дерлік уақыт тезіне салса, сан қырынан құбылуға даяр, қай тұстан таңсық дүние шықса қарманып, қылаң берген бір жаңаны көрсе өз бойына шақтап, икемдеуге, үстіне жаңаны жабыстырып, ескісімен үйлестіріп әкетуге әзір. Сызып берген шеңберден шықпау көркемөнерге тән емес, тіпті жат. Біз көркем әдебиеттің де дәл солай модернизм шеңберінен шығып постмодернизмге аяқ басқан тұсындамыз. Модернизм жаңа болса, постмодернизм жаңадан кейінгі жаңа, өзін әр салада байқап көруге ұмтылған өзінше бірәлем. Әдебиет зерттеушілерінің пікірі постмодернизм тұрасында екіге айырылады. Бірі әлі нық бекіп, бағыт болып қалыптаспады десе, бірі бұл бағыт әлем әдебиетімен бір көште болу дейді. Академик С.Қасқабасов әлі де классикалық әдебиеттен ажырай қоймағанымызды, аталмыш бағыттың өндірісі өркендеген, ақпарат пен білім үстемдік еткен дәуірге тән екендігін айтып, әдебиетіміздің толыққанды бұл бағытты бағдарға алмағандығын айтады. Сол себепті постмодернизм әлі де жас, әлі де эксперименттерге ашық, әлі де құрақ көрпедей алуан, айрықша құбылыс. Постмодернизмнің қазақ әдебиетіндегі қазіргі жағдайы өзін бағыт ретінде дәлелдеу, нақты формасын табу және бекіту үдерісінде.

Әр бағыттың тек өзіне ғана тән, ерекшелігін көрсетіп тұратын көркемдік тәсілдері, белгілері бар. Постмодернизмдік бағыттың туындысы екендігін мынадай белгілеріне қарап ажыратамыз: интермәтін (мәтін ішіндегі мәтін), ирония мен ойын, полифония (көпүнділік, көпмағыналылық), шындық пен қиял араласуы, автордың өзін жоғалтуы (автор өлімі), децентризм (орталық негізгі ойдың болмауы), пастиш (стильдердің араласуы), релятивизм (салыстырмалылық, ақиқаттың абсолютті болмауы), мәдени кодтардың алмасуы, симулякр, мистика, хаос, композициялық құрылым сақталмауы, реминисценция және т.б. Бұл бағыттағы шығармалар стильде тұрақсыз, өзгеріске бейім, классикадан еркін, таптаурындардан ада, тосыннан басталу мен кілт үзілу, сана ағымындағы бейнелер мен кеңістік қалыпты болған, тұтастық пен бір идеяға басы байлылыққа ұмтылмайтын, эстетиканы мақсат тұтпайтын, қалай барды солай қабылдау ұстанымында. Бұл белгілерді төл әдебиетімізде О. Бөкей, М.Мағауин, Р. Мұқанова, Д. Амантай, Т. Әбдік, А.Кемелбаева, Р. Отарбай, А.Алтай, Д. Рамазан, Д. Қуат, Т. Қылышбек, Н. Нұржанұлы, Қ.Әбілқайыр сынды және т.б. қаламгерлер шығармашылығынан байқай аламыз.

Әдістер мен материалдар. Зерттеу барысында интермәтін поэтикасын талдауда сипаттамалы, салыстырмалы және мәтіндік талдау әдістері қолданылды. Негізгі материал ретінде қазіргі қазақ прозасындағы көркем мәтіндер алынды. Бұл әдістер зерттеу нысанын тереңірек түсінуге және интермәтіндік байланыстардың поэтикалық қызметін ашуға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау. Интермәтін (интертекст) – мәтін ішіндегі мәтін, мәтінаралық байланыс, мәтіндердің үндесуі, өзара алмастық тәсілі. Әлемдік әдебиеттануда термин ретінде француз зерттеушісі Ю.Кристева енгізгендігі және постмодерндік мәтін талдауда жиі қолданылатындығы айтылады. Бұл жөнінде Г.Сәулембек «Интертекст: зерттелу тарихы мен генеологиясы» атты мақаласында интермәтіннің әдебиеттің қазіргі ғана емес, түп негізі антикалық грек дәуірі өкілі Аристотелдің «мимесис-еліктеу» теориясымен байланыстырады және ұғымға мынадай анықтама береді: «Интертекстің арнайы тәсіл ретіндегі басты ерекшелігі мен негізгі мәні автордың саналы түрде басқа мәтіндерге (шығармаларға) мағыналық сілтеме беруі, өзге де мәтіндерден дәйексөздер (цитаталар) пайдалану арқылы немесе аллюзиялар, пародиялар, плагиат, реминисценциялар, т.б. тәсілдер арқылы жүзеге асуында болып табылады» [1]. Көркем әдебиеттегі мұндай алыс-беріс кез-келген жазушының өзіне дейінгі әдеби шығармаларға сілтеме жасауын түсіндіреді.

Көркем туынды авторының қандай да бір дүние жазуына алғышарт бір нәрсенің түрткі болуы. Яғни, автор бір шығармадан әсерленуі нәтижесінде сол шығармадан үзінділер келтіруі, анық не астарлы түрде ишара жасауы мүмкін. А.Байтұрсынұлы интертекст термині енбей тұрып, шығармашылық ауысулар туралы пікір білдірген. «Ақыннан шыққан сөз жыршыдан жыршыға көшіп жүріп, өзгеріп те болған. Шығарған ақындарын да жоғалтқан батырлар жыры бір адамның сөзі болудан шығып, мың адамдікі, жұрттікі, ұлттікі болып кеткен. «Мәселен, «Қобыланды батыр», «Алпамыс батыр» сияқты батырлар жыры, «Қара батыр», «Қара қылыш» сияқты ертегілер ауыздан-ауызға көшіп, талай заманның түрінше түрленіп, халықтың салтымен, сарынымен бірге өзгеріп, ақынның атын, сөзінің байырғы белгісін жоғалтып, қазақ сөзі ғана болып келіп тұр. Мұндай сөздерге қазақтан басқа ие жоқ, хатта ертекем сияқты сөздердің сүлдесі басқа жұрттан алынып, жыршылар аузында екінші жұрттың салтына, сарынына салынып кеткен болуы да ықтимал» – дейді [2, 109].

Сондай-ақ, нәзирағәйлік дәстүр де интермәтін ретінде қарастырылады. Нәзира – шығыстық поэзияға тән үрдіс. Қазақ әдеби тілінің сөздігінде: «НӨЗИРАЛЫҚ с ы н. Нәзира дәстүрінде жазылған. Мұнда нәзиралық сипатпен қатар, еркін аударманың белгілері де бой көрсетіп отырады (С. Абдрахманов, Елдік сыны). Төл әдебиетімізде нәзира ықпалымен дүниеге келген, алайда басқа сыңайда қалыптасқан бағыт Шәкәрімнің «Дубровскийінен», Ақылбайдың «Зұлысынан» көрініс тапқан. Абайдың ортағасырлық Шығыс дастандарынан тамыр алатын «Ескендірінде» нәзиралық үлгіден гөрі «дара сипат» басым (Әдеб. терин. сөздігі)» [3, 509]. Абайдың шығыс әдебиетіне деген қызығушылығы нәтижесінде нәзиралық үлгідегі үш поэмасы жарық көрді. Ондағы сырттан келген сюжеттер төл әдебиетімізде Абай тілімен өңделді. Бұл жөнінде Ә.Дербісәлин: «Шығыстық аңыздар ақынның өз ойын баяндау үшін керекке жаратылған творчестволық құрал ғана. Ол оқиғаларды, адамдарды барлық мінез, істерімен, сөздерімен өзінің дағдылы идеясына сәйкес пайдаланды» [4, 4].

Мұндай көркем аударма жасау, халықтық тілге төселту – дайын дүниені басқа тілде беру ғана емес, автор жанынан сүзіліп шыққан туынды. Өз халқының ана тілде әлеммен танысуын мақсат еткен аудармашыға бұл өте үлкен шеберлікті қажет етеді.

Интертекстуалдылық барлық шығармаға тән дей алмаймыз және мұны көшіріп алу, өзгенің еңбегін барымталау сынды жаңсақ түсінік қалыптаспауы керек. Интермәтінділік бір шығармадан сөзтiek, ойқоспа келтіру арқылы оны толықтыра, кеңінен өрбіте түсуі де ықтимал. Кейде бір мәтіннен алынған бөлікке кейінгі буын жауап беріп, өз жанынан жаңаны жамап, оқырман санасында серпіліс тудырып жатады. Мәтіннің мәнісін, бояуын қанық етуге келтірінділер пайдалану жиған-тергендік те емес, ол жазушының жан сарайының кеңдігі, оқырманға дүниетанымына салған салмағы, өрелік тұрғыда биіктеу. И.В. Арнольдтің пайымдауынша, «...интер-

текстуальность состоит в том, что меняются субъекты речи, а благодаря этому значительно повышается импликационный и модальный потенциал текста и самый текст оказывается звеном в общей цепи культурного общения человечества» [5, 79]. Яғни, интертекстуалдылық дегеніміз – мәтінде сөйлеп тұрған адамдардың, ой иелерінің ауысуы. Осы құбылыс арқылы мәтіннің астарлы мағынасы мен эмоционалды әсері күшейеді. Нәтижесінде, әрбір мәтін адамзат мәдениетінің өзара байланысқан үлкен тізбегінің бір бөлігіне айналады.

Интермәтінділікті келесідей амал-тәсілдерге жіктеуге болады.

1. Цитаталық интермәтін (тікелей дәйексөз, мақал-мәтел, өлең жолдары) – әдеби туындылардан өзгеріссіз, дәл сол күйінде үзінділер алынады және авторы аталады, түпнұсқаға сілтеме жасайды. Ахмет Байтұрсынұлының айтуынша «келтірінді сөз». Мұның жарқын мысалы ретінде Д.Амантайдың «Гүлдер мен кітаптар», Ә.Нұршайықовтың «Махаббат қызық мол жылдары» (Абайдың өлеңінен цитата келтіреді).

2. Аллюзиялық интермәтін (тарихи, діни, мифтік, мәдени сілтемелер) – ишара түрінде сілтеме жасау тәсілі. Ол жаңа мәтіннің мазмұнын байытып, оқырманға ой салып, танымын тереңге, мәдени кодтармен байланыс орнатуына жетелейді, ассоциативті ойына әсер етеді.. Абайдың «Ескендір» поэмасы (Александр Македонскийге сілтеме), А.Алтайдың «Туажат» (мифтік сілтеме), «Түсік» (Ер Төстікке сілтеме жасайды), М.Мағауин «Қасқыр-бөрі» (мифологиялық сілтеме) және т.б. аллюзиялық байланым көрінеді.

3. Пародиялық интермәтін (қайта жазу, ирониялық өңдеу) – бұрынғы мәтінге немесе белгілі бір әдеби дәстүрге әзіл, мысқыл, сын, ирония арқылы жауап беретін интермәтіндік байланыс түрі. Яғни автор өз шығармасында өзге мәтіннің құрылымын, сюжетін, стилін, кейіпкерлерін немесе идеяларын әдейі қайталап, оларды жаңа, көбіне сыншыл немесе күлкілі контексте қайта құрастырады.

4. Реминисценция (естелік сипаттағы байланыстар) – өзіне дейінгі мәтіннен саналы және бейсаналы түрде алынған элементтердің, мотивтердің қайталануы. Аллюзияға өте ұқсас бұл тәсіл бұрынғы мәтінді еске түсіргізіп, нақты үзінділер келтіріп, мағыналық үндестік туғызады. Аллюзияда нақты үзінді, дәйексөздер болмай, ишара түрінде жанама сілтеме жасайды. Мысалы, «Бекторының қазынасы» әңгімесіндегі Бекторы ертегі кейіпкерінің есімі бола тұра, әңгімеде тағы қолданыс табуы реминисценцияның үлгісі бола алады.

Интертекстуалды элементтерді көркем мәтінге енгізудегі қаламгердің мақсаты туралы зерттеушілердің көзқарастары әртүрлі. Мәселен, Е. Михайлова интертекст енгізудің төрт негізгі мақсатына тоқталады:

1. **референциялық (сілтемелік) мақсат** – өзге мәтінге ишара жасау арқылы ақпаратты ықшам түрде жеткізу және оқырман санасындағы таныс образды белсендіру;

2. **бағалаушытық мақсат** – бөгде мәтінді автордың сол мәтінге деген оң немесе теріс, сыни көзқарасын білдіру құралы ретінде пайдалану;

3. **этикеттік мақсат** – өзіне дейінгі жазушыларға сый-құрмет білдіру, қоғамдық элитаның пікіріне жүгіну немесе қоғамда қалыптасқан мәдени нормаларға сай болу мақсатында таныс тілдік формаларды қолдану;

4. **декоративтік (көркемдеу) мақсат** – мәтінге цитаталар арқылы эстетикалық өң беру, эмоционалды әсерді күшейту және шығармаға даралық сипат дарыту [6, 23].

Егер біреу жаңа нәрсе ойлап тапқысы келсе, онда ол жаңалықты бекіту үшін оны бұрын айтылғанмен салыстыру қажет болады; ал егер туындыда жаңашылдық жоқ болса, белгілі бір ойды бұрыннан бар форма арқылы жеткізеді. Бұл көбіне автордың мәдени және семиотикалық мұрамен таныстығын көрсетеді. Осылайша, интертекстуалдылық көркем мәтінде көрініс табады және белгілі бір қызмет атқарады. Файзуллаева Х.Э. өзінің «Интермәтінділік және оның көркем әдебиеттегі қызметі» атты мақаласында мұндай сілтемелердің тілдік функциялармен ұқсас қызмет атқара алатындығын айта отырып, оны келесідей түрлерге ажыратады:

Интертекстің экспрессивтік қызметі – автордың өз мәтінінде басқа мәтіндерге сілтеме жасау арқылы өзінің мәдени және семиотикалық бағдарын, кейде прагматикалық ұстанымдарын

білдіруі. Мұндай сілтемелер әдетте, әйгілі авторларға, санаға орнықты танымал шығармаларға бағытталуы мүмкін.

Апеллятивтік (үндеу) және фатикалық (байланыс орнатушы) қызметі – басқа мәтіндерге жасалған сілтемелер арқылы нақты бір оқырман тобына бағытталуы. Яғни, интертекстуалдық белгіні танып, оны дұрыс бағалай алатын және оның астарындағы ниетті түсінетін адресатқа арналған. Мұнда автор көпшілік түсіне бермейтін ақпарды тек айтпақ ойын түсінуші, астарын аңдаушы оқырманмен ғана байланыс түзеді. Бұл қаламгер мен оқырманның танымдық бірлестігін, ортақ мәдени, рухани жадқа ие екендігін білдіреді.

Поэтикалық қызметі көбінесе оқырманды интеллект ойынына жетелеу секілді көрінеді. Интертекстуалдық сілтемелерді тану – оқырман үшін қызықты ойын, сөзжұмбақ шешкенмен бірдей процесс. Бұл ойынның күрделілік деңгейі әртүрлі болуы мүмкін: бірден танылатын әйгілі шығармалардан алынған дәйексөздер, ал кейде мұндай сілтемелерді тек кәсіби зерттеушілер анықтай алады.

Референттік (ақпараттық) қызмет – ол сыртқы әлем туралы мәлімет береді. Бұл, басқа мәтінге сілтеме жасау кезінде, сол «сыртқы» (претекст) мәтіндегі ақпараттың автоматты түрде белсендірілуі арқылы жүзеге асады. Кейде ақпарат санада тек белгілі бір тақырыпта бұрын біреудің айтқанын еске салса, кейде сол мәтіннің тұтас концепциясын, формасын, стилін, аргументациясын, оны қабылдау кезінде туған эмоцияларды қайта жаңғыртуға дейін барады. Мұндай сілтемелер мәтінді стилистикалық тұрғыда биіктете де алады немесе керісінше, оның деңгейін әдейі қарапайым етіп төмендете алады.

Метатекстік қызмет – оқырман мәтіннің белгілі бір үзіндісін басқа мәтінге жасалған сілтеме ретінде таныса, оның алдында екі таңдау пайда болады:

– не мәтінді ары қарай оқи береді де, бұл үзіндіні сол құрылымның табиғи бөлігі ретінде қабылдайды;

– не мәтінді тереңірек түсіну үшін жадысын қозғап үзінді сілтеп тұрған бастапқы мәтінді (претексті) еске түсіреді.

Осы жағдайда, танылған үзіндіні дұрыс түсіну үшін оның бастапқы мәтінмен байланысын анықтау қажет. Яғни, сол үзіндіге түсініктеме беру үшін ол алынған түпнұсқа мәтінге жүгіну керек. Бұл кезде түпнұсқа мәтін – осы үзіндіге қатысты метатекстік қызмет атқарады. Мұндағы метатекст деп отырғанымыз, мәтіннің өзін өзі түсіндіруі. Мысалы, «осы мақаланың негізгі бөлімінде интермәтін қызметі талданады» пікірі жалпы мақала туралы түсіндірме береді, яғни мәтін туралы мәтін. Яғни, интертекстуалдық байланыс – бір мезетте әрі «мәтінішіндегі мәтін», әрі «мәтін туралы мәтін» құрылымын білдіреді [7].

Өзіндік ерекше бояуы бар шығармашылық иесі, бірегей жазушы Асқар Алтай «Түсік» әңгімесінде интертекстті шебер кіріктіре білген. Оқиға бел ортадан, беймәлім кейіпкердің түс көруімен басталады. Түсінде жатырға біткен бір кесек етке айналған кейіпкер түсініксіз халде қауіпке ұшыраған. Бұлай түс көруінің себебі әрі қарай ашыла түседі. Қысқаша мазмұны бойынша Бибол есімді жігіт өз әйелі бола тұра, басқа қызбен көңіл қосып жүреді. Сол арада екі әйел де құрсақ көтеріп, Бибол екі оттың ортасында қалады. Ол үшін алдырып тастау – барлық нәрсенің шешімі. Бибол түсінде түсікке айналып, жатыр ішінде егізі барын байқайды.

Егізім деп қуанғаны мұны қылқындыра бастайды. Сол сәт Биболдың жан алқымынан алғанда, сәби санаға сіңген өлең жолдарын айта бастайды.

*– Шықпасын деп мал құрбан,
Ұшпасын деп шыбын жан...
Сыңарым деп сағынған,
Тұмарым деп тағынған,
“Жалғызым” деп жағынған...
“Егізім” деп жалынған,
Қоя бер мені, егізім! – [8]*

Автор кейіпкерге осыны айтқызу арқылы «Ер Төстік» ертегісіне сілтеме жасайды. Ертегідегі Ерназар байдың жалмауыз кемпір қолынан босап шығу үшін қысылтаяң сәтте:

*Оған разы болмасаң,
Сойылдай сегіз ұлым бар,
Менде қандай құның бар,
О да болсын сенікі,
Бір әділ жан менікі.
Жібере көр, шешеке! –*

дейді. [9, 18].

Бұл интермәтін Асқар Алтай әңгімесінде түрленіп келсе де, түпкі пішімін жоғалтпай сақтап тұрғандығы себепті қай шығармаға тән екендігін тану қиынға соқпайды. Әңгімеде интермәтіннің аллюзиялық түрі, поэтикалық және психологиялық қызметі көрінеді. Келтірінді мәтін шығарманың эмоциялық реңкін күшейтіп, оқырманға әсерін арттыра түскен.

Қорытынды. Қорытындылай келе, көркем мәтін құрылымында өзге мәтінмен байланыс орнату тек тәсіл ғана емес, мәдени-рухани сабақтастықтың, тарихи жад пен шығармашылық дәстүрдің үздіксіздігін көрсететін көркемдік құрал. Интертекстілік қаламгердің дүниетанымдық көзқарасынан хабар беріп, ұлттық және мәдени кодтарға сүйене отырып, оқырманның интеллектуалдылығын белсендіреді. Жоғарыда келтірілген жіктеулер қазақ әдебиетіндегі интермәтін поэтикасының қызметі тұрғысынан толыққанды талдаулардың аздығын көрсетеді.

Көркем туындыдағы интермәтіндік элементтер поэтикалық, экспрессивтік, метамәтіндік, апелляциялық (үндеу), ақпараттық қызмет атқарады, мәтіннің танымдық, эстетикалық, мәдени маңызын арттырады. Осы арқылы автор өз шығармасы арқылы бүгін мен кешегіні тоғыстырып, жаңашылдықты ұсынады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Сәулембек Г.Р. *Интертекст: зерттелу тарихы мен генеологиясы // Фарабидің рухани мұрасы мен қазіргі заманғы Шығыс атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Алматы, 2019. – Б. 141–145.*
2. Байтұрсынов А. *Әдебиет танытқыш. Зерттеу мен өлеңдер. – Алматы: Атамұра, 2003. – 208 б.*
3. Манкеева Ж., Бизақов С., Жүнісбек Ә. және т.б. (құраст.). *Қазақ әдеби тілінің сөздігі. II том. – Алматы, 2011. – 752 б.*
4. Сұлтанбеков М. *Ақын поэмаларының жазылу тарихынан // Семей таңы. – 1970. – 4 б.*
5. Арнольд И.В. *Стилистика. Современный английский язык: Учебник для вузов. – 4-е изд., испр. и доп. – Москва: Флинта, Наука, 2002. – 383 с.*
6. Болсуновская Л.М., Баранова А.В. *Частотность, типы и функции интертекстуальных связей в научных текстах (на материале статей из журнала «Советская геология») // Вестник ЧумГУ. – 2011. – №10 (77). – С. 21–26.*
7. Файзуллаева Х.Э. *Интертекстуальность и ее функции в литературе // Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences. – 2024. – Т. 4, №11. – С. 441–445.*
8. Асқар А. Түсік. *Bilim-All.kz, 07.10.2018. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://bilim-all.kz/article/7561-Tusik> (қол жеткізілген күні: 01.11.2025).*
9. *Бабалар сөзі: Жүзтомдық. – Астана: «Фолиант», 2011. Т. 75: Батырлық ертегілер. – 424 б.*

References:

1. Saulembek G.R. (2019). *Intertekst: zerttelutarihy men genealogiyasy [Intertext: history of research and genealogy]. Farabin ruhani murasy men kazirgi zamangy Shygyys» atty halykaralyk, gylimi-praktikalyk, konferentsiya materialdary. Almaty. 141–145. [in Kazakh]*

2. Baitursynov A. (2003). *Adebiet tanytqish. Zertteu men olender [Literary studies. Research and poems]*. Almaty: Atamura. [in Kazakh]
3. Mankeeva Zh., Bizakov S., Zhunisbek A., et al. (Comp.). (2011). *Kazak adebi tilinin sozdigi [Dictionary of the Kazakh literary language]*. Vol. 11. Almaty. p. 752 [in Kazakh]
4. Sultanbekov M. (1970). *Akyn poemalarynyn zhazyly tarihyndan [From the history of writing poets' poems]*. Semeitany, p. 4. [in Kazakh]
5. Arnold I.V. (2002). *Stilistika. Sovremennyyi angliiskii yazyk [Stylistics. Modern English language]* (4th ed., revised and expanded). Moscow: Flinta; Nauka. [in Russian]
6. Bolsunovskaya L.M., Baranova A.V. (2011). *Chastotnost, tipy I funktsii intertekstualnykh svyazei v nauchnykh tekstakh (na material statei iz zhurnala "Sovetskayageologiya") [Frequency, types and functions of intertextual connections in scientific texts (based on articles from the journal "Soviet Geology")]*. *VestnikChitGU*, 10(77), 21–26. [in Russian]
7. Faizullaeva Kh.E. (2024). *Intertekstualnost' i ee funktsii v literature [Intertextuality and its functions in literature]*. *Oriental Renaissance: Innovative, Educational, Natural and Social Sciences*, 4(11), 441–445. [in Russian]
8. Askar A. (2018). *Tusik [Miscarriage]*. *Bilim-All.kz*. Retrieved November 1, 2025, from <https://bilim-all.kz/article/7561-Tusik> [in Kazakh]
9. *Babalar sozi: Zhuztomdyk. (2011). [The word of ancestors: One hundred volumes]*. Vol. 75. *Batyrlyk ertegiler. Astana: Foliant.* [in Kazakh]

FTAMP 17.82.09

10.51889/2959-5657.2025.94.4.010

*Насирдинов Б.П.¹ , Өмірзақов С.Д.² , Бибулова М.А.
^{1,2,3}М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан зерттеу университеті
Шымкент, Қазақстан
*e-mail: NBP_D@mail.ru
e-mail: sattar.kazgurt@mail.ru
e-mail: bibulova79@bk.ru

М.МЫРЗАХМЕТҰЛЫ ЗЕРТТЕУЛЕРІНДЕГІ АБАЙДЫҢ «ТОЛЫҚ АДАМ» ІЛІМІ

Аңдатпа

Мақалада М.Әуезов зерттеулерінде Абайдың шығысы туралы жалпылама айтылған, тереңдете зерттеуге мүмкіндік бермеген уақыт бедеріне сын көзімен қарап, астарлай айтылған тезистік ойларын тереңінен түсінген профессор М.Мырзахметұлының Абайдың шығысы туралы ойларына қысқаша талдау жасалынды. Б.з.д., дәуірлерде туып қалыптасқан өлең теориясына қатысты мәселелерге талдау жасаған әдебиетші-ғалымның зерттеулерінен түйген түйінді ойлары талданды. XIX ғасырдағы оқыту жүйесіне шолу берілді. Осы ғасырда қатты өрістеген жәдид оқуының қадімше оқытудан негізгі ерекшелігі айқындалды. Күнделікті өмір ағынына ілесе алмаған ескі оқу жүйесінен түбірлі өзгерістері айқындалып, ғасыр басындағы қадімше оқытудың діни схоластикаға негізделгені, «қасб» іліміне бағыт ұстанғандығы ашылып көрсетілді.

Абайдың хауас жайлы өлеңдері мен қарасөздерінде көтерілген аса қиын таным-түсінігін ашудағы М.Мырзахметұлы дәлелдеген термин сөздердің мән-мағынасы ашылып, талдауындағы ерекшеліктер көрсетілді. Профессор М.Мырзахметұлы негіздеп енгізген Абайдың «толық адам» іліміне өзек болған (ақыл, қайрат, жүрек) таным-түсініктің қалыптасу негіздері айқындалды. Абайтану пәні ұлт руханиятына тірек болар идеологиялық негіз екендігі ашылды.

Түйін сөздер: Абай, қадімше және жәдидше оқыту жүйесі, Әуезов зерттеулері, профессор М.Мырзахметұлы, шығыс әдебиеті, өлең өлшемдері, «толық адам» ілімі

*Насирдинов Б.П.¹ , Умирзаков С.Д.² , Бибулова М.А.³
^{1,2,3}Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова
Шымкент, Казахстан
*e-mail: NBP_D@mail.ru
e-mail: sattar.kazgurt@mail.ru
e-mail: bibulova79@bk.ru

НАУКА АБАЯ «ПРАВСТВЕННАЯ ЛИЧНОСТЬ» В ИССЛЕДОВАНИЯХ М. МЫРЗАХМЕТУЛЫ

Аннотация

В статье кратко анализируются мысли профессора М. Мырзахметулы о творчестве Абая, которые в обобщенном виде изложены в исследовании М. Ауэзова, критически исследовавшего не позволявший глубокого изучения временной период и глубоко осмыслившего высказанные в реферате диссертационные идеи. Проанализированы основные идеи, почерпнутые из исследований литературоведа, анализировавшего вопросы, связанные с теорией поэзии, возникшие в эпоху до н.э. Был дан обзор системы образования в XIX веке. Выявлено основное отличие традиционного образования от современного образования, которое получило бурное развитие в этом столетии. Раскрылись радикальные изменения в старой системе образования, которая не успевала за течением повседневной жизни, и выяснилось, что традиционное образование начала века основывалось на религиозной схоластике и ориентировалось на учение «касб».

Раскрыты значения терминов и выражений, которые использовал М. Мырзахметулы для объяснения чрезвычайно сложных понятий, поднятых в стихах и изречениях Абая о хавасе, показаны особенности его анализа. Были выявлены основы формирования знаний и понимания (разум, сила, сердце), составляющие ядро учения Абая о «целостном человеке», представленного профессором М. Мырзахметулы. Выявлено, что предмет Абаеведения является идеологической основой, способной поддерживать духовность нации.

Ключевые слова: Абай, система образования «Кадым» и «Джадид», исследования Ауэзова, профессор М. Мырзахметулы, восточная литература, стихотворные размеры, учение о «целостном человеке»

*Nasirdinov B.P.¹ , Umirzakov S.D.² , Bibulova M.A.³
^{1,2,3}M.O. Auezov South University
Shymkent, Kazakhstan
*e-mail: NBP_D@mail.ru
e-mail: sattar.kazgurt@mail.ru
e-mail: bibulova79@bk.ru

SCIENCE OF ABAI "MORAL PERSONALITY" IN THE RESEARCHES OF M. MYRZAKHMETULY

Abstract

This article briefly analyzes Professor M. Myrzhakhmetuly's thoughts on Abai's work, summarized in M. Auezov's research, which critically examined a time period that precluded in-depth study and deeply reflected on the dissertation ideas expressed in the abstract. The article examines the key ideas drawn from the literary scholar's research, which examined issues related to poetic theory that arose in the BC era. An overview of the 19th-century education system was provided. The key differences between traditional education and modern education, which experienced rapid development in that century, were identified. Radical changes in the old educational system, which had failed to keep pace with the pace of

everyday life, were revealed, and it was revealed that traditional education at the beginning of the century was based on religious scholasticism and oriented toward the teachings of the "kasbahs."

The meanings of the terms and expressions used by M. Myrzakhmetuly to explain the extremely complex concepts raised in Abai's poems and sayings about khavas are revealed, and the features of his analysis are shown. The foundations of knowledge and understanding (mind, strength, heart) were identified, forming the core of Abai's teaching on the "integral man," as presented by Professor M. Myrzakhmetuly. It was revealed that the subject of Abai studies is an ideological foundation capable of supporting the nation's spirituality.

Keywords: Abai, the Kadymshe and Jadidshe education systems, Auevov's research, Professor M. Myrzakhmetuly, Eastern literature, poetic meters, the teaching on the "integral man"

Кіріспе. Абайды және Абайға дейінгі ақындар мұраларын терең білген М. Әуезов «Абайға шығыстан кірген бұйымдардың басы ислам діні» деп көрсеткені мәлім. Патшалы Ресей империясы қазақ даласын отарлауды күшейткен XIX ғасырда идеологиялық құрал ретінде де ислам дінін қатты пайдаланды. Патша өкіметі қазақтың сана-сезімін оятып алудан қорқып, рухани болмысы бұзылмаған елді мәңгілік жабайылық тұтқынында ұстау үшін барын салды. Мешіт-медреседегі ескіше оқыту жүйесін қолдауы, діни кітаптардың миллиондап басылуы осыны көрсетіп еді.

XIX ғасырдың соңында күшейген патшалы Ресей отарлауы қазақ даласын жан-жағынан рухани дүниетанымын тұмшалап, қараңғылық қапасынан шығармаудың бір кілті деп саналған ескі қисса-дастандарды қайта-қайта бастырып, таратуы – қазақтың тарихи санасын оятпаудың негізгі кілтіне айналды. Осы бағыттағы тағы бір кілттипанның өзектісі – білім беру жүйесіндегі қадімше оқыту жүйесі туралы талас-тартыстың күшеюі болатын. XIX ғасырда Қырымда ел санасын оятқан И.Гаспралы негіздеген «жадид оқуы туралы» жасаған реформасы Қазақстан мен Орта Азияда қызу қолдау тапты. Сонымен «жадид» оқытуы мен «қадімше» оқыту жүйелерінің ерекшелігі неде болды. Алдымен осы мәселеге қысқаша болса да назар аудару керек секілді.

Ескі медреселерде қандай пәндер оқытылды. Алдымен осыған тоқталайық. Онда: Құран Шәриф, қырық хадис, мұқтасар, бидан, наху (араб тілінің синтаксисі), ахлақ (этика), мантық (логика), Сопы Аллаяр, Шарқ Ғабдолла кітаптары, фиһқ (мұсылман құқығы), Ислам дінінің шарттары, жағрапия т.б діни-шарғи білімге негізделген ескі дін ғалымдарының кітаптары (негізінен араб ғалымдарының еңбектері) арнайы діни жүйемен оқытылып келсе, XX ғасырдың басына қарай ол жүйе күнделікті сұранысқа жауап бере алмай қалды [1, 22, 38-47]. Осыдан келіп, дін өкілдеріне, қазы, молдаларға қарсылық күшейді. «Қасб» іліміне негізделген, саған тек Құдай ғана көмектесе алады, маңдайыңа жазылған жазмышты өзгерту адам баласының қолынан келмейді, өмірінді тек құлшылыққа негізде деген танымнан аса алмады. Бұл таза діни схоластикаға негізделген түсінік болатын. Қадім жүйесінің сыртқы саясатпен ешқандай араласы болмады. Ал жадид оқытуы ше? ХУІІІ ғасырда көтеріле бастаған бұл оқыту жүйесі жаңа ағым мен жаңашылдыққа бейімделуімен бүкілхалықтық қолдауға ие болды. Мұнда қасиетті Құран шарттары, Хадистер (қасиетті Мұхаммед пайғамбарымыздың айтқан сөздері мен жасаған іс-амалдары), риторика (шешендік өнер), мантық (философия), математика, ислам құқығының негіздері, жағрафия (күннің шығуы мен батуы аралығындағы күнделікті өмірде кездесетін табиғи құбылыстар: самалдың соғуы, желдің екпіні, шөптің шығуы, сарышұнақтың ін қазуы, қойдың маңырауы, сиырдың мөңіреуі, түйенің боздауы, жылқының кісінеуі, иттің үруі, судың тасуы, жаңбырдың жаууы, бұлттың көшуі т.б.) құбылыстардың өзгеруі секілді құбылыстарға қарап, бабаларымыз көктемнің көктеуін, жаздың жайдарылығын, күздің күздеуін, қыстың қыстауын анықтап, күнделік өмір салтын негіздеп отырды.

Жәдид мектептерінде шәкірттер «Әптиек», «Құран», «Шар кітап», «Сопы Аллаяр» кітаптарына қоса, Қожа Хафиз, Науаи, Физули, Фирдоуси, Фаузи Ажатбеки, Фікір Айдани сияқты кітаптарды да оқып бітірген. Хафиз, Науаи т.б. жеке кітап ретінде оқытылуы ХУІІІ-ХІХ ғасырлардағы оқытылу жүйесінің әлі де терең зерттелуге тиіс екендігін көрсетсе керек. Абайдың

замандастарына таңдау пәні секілді бұл кітаптардан соң қырық сегіз кітаптан құралған «Мұқтасар» деген кітаптың алғашқы төртеуін — «Кітаби тарат», «Кітаби салат», «Кітаби закат», «Кітаби никаны» оқу XIX ғасырда оқыған шәкірттерге таңсық болмаған.

Әдістер мен материалдар. Мақаланың зерттеу объектісіне сәйкес тарихи-әлеуметтік, құрылымдық-сипаттамалық, герменевтикалық, психоаналитикалық, кешенді көркемдік талдау әдіс-тәсілдері ғылыми басшылыққа алынды.

Нәтижелержәнеталқылау. Абай шығыс тілдерінен шағатай тілін өте жақсы меңгерген. Алғашында қиналыңқырап түсінген араб, парсы тілдерін кейіннен толық меңгеріп кеткендігін М. Әуезов те, М. Мырзахметұлы да айтады [2, 40].

Медреседе оқыған баланы халық молда атандырған. Ол – оқыған, сауатты деген ұғымнан шығып қалыптасқан. М. Әуезов Абайдың оқыған кітаптарына да мәлімет келтірген. «Абай жолының» бірінші томында бес, екінші томында жеті, үшінші томында тоғыз, төртінші томында он төрт кітаптың атын атаған, жалпы саны қырық шақты дейді профессор М. Мырзахметұлы «Абай және Шығыс» еңбегінде айтады [2, 9].

Жадидше оқытудың қазақ оқығандарының танымына әсері қатты болғандығын Оңтүстік өңірінде ишан-шайырлардың, молда ақындардың көптеп шығуынан да көреміз. Мәселен Икрам ишан, Аппак ишан, Құлымбет ишан секілді шайырлардың бір-бір томдық назымдары біздің қолымызда тұр. Ал Сүйіндік, Жылқыбай, Қалыбай, Италмас, Нұралыны да ел ішінде молда атандырған. Ал молда Ерімбет, молда Сәли, молда Перделерде діни тақырыптағы мұралары көп болуы себепті оларда теологиялық тақырыптар молдау [3, 1,2,3,4,5,6 pp].

М.Әуезов мұрасының жинақталған тезистік ойларынан суыртпақтап сыр тартып, қаншама ғылыми деректерді қолымызға ұстатқан профессор М.Мырзахметұлы: «Абайдың жұмбағы оның шығысында жатыр деп білемін. Өйткені Абай мұрасындағы «Толық адам» іліміне, оның адам атаулыға рухани жағынан тазартушы құбылыс ретінде тарихқа енуінде сыр жатқанын абайтанушы ғалымдардың өзі де ұғына бермейді. Оның себебі олардың 1949 жылғы СОКП ОК-нің космополитизм туралы қаулысының қатаң талабына шырмалып қалуында жатыр. Осы қаулыдан кейін Абай мұрасының шығысына пікір айтып ғылыми зерттеу жүргізуге тыйым салынды. Тыйым салынбаған күннің өзінде ол саланы тереңдеп зерттеп кетуге Мұхтар Әуезовтен басқа ғалымдардың даярлығы да жоқ еді. Тіпті, Абай мұрасында жиі ұшырайтын исламияттық терминдердің өзін танып білу қиынға соқты. Бұл кедергі Абайтанудан төселіп қалған менің өзіме де оңай соқпады. Бірде Өзбекстанның Сырдария облысында ашылған Ғафур Ғұлам атындағы пед. институтында сабақ өткізіп, Абайдың «Ғылым таппай мақтанба» өлеңін талдап жатқан кезде бір студентім кенеттен: – Ағай, осы өлеңдегі Ғұламаһи Дауани кім? – деп сұрақ қойып қалғанда, сасып қалып, ол көп оқыған ғұлама кісі ғой деп жалтардым. Өзім ішімнен қатты қысылып, Абайдағы кісі аттары мен шығыстық термин сөздерге ертерек назар аударып, зерттей бастадым. Осылай қызыға жүріп ізденіс үстінде «Толық адам» терминінен ерекше мән беріп жан-жақты іздестіре бастадым. «Толық адам» сөзінің мән-мағынасын ашам деп жүріп, аса күрделі, терең сырға толы «жауанмәртлік», «иманигүл», «жан қуаты», «хауас» т.б. термин сөздердің мән мағынасын танып білу арқылы «Толық адам ілімінің» өзіндік жүйесін бұл терминдердің толық адам ілімімен іштей байланысы барын аңғардым. Әуелге кезде «Толық адам» ілімін мұсылмандық шығыс әдебиетінде көбірек сөз болатын «Камили инсани» ұғымымен оның жауанмәртлік саласымен ұштастыра қарадым. Қазіргі кезде толық адам ілімін өз алдына сегіз ЖОО-да «Абай: Толық адам ілімі» деп аталатын оқулық арқылы сабақ жүргізіп келеміз. Әрі толық адам ілімінің төркіні, оның бастау көзінің араб-парсы әлемінде XII ғасырда болмауы себепті әрі бұл ілімнің бастауы біздің заманымызға дейінгі YII ғасырда пайда болған ұлттық рухани қазынамыз деген байламға келдік. О бастағы бастау көзі «Ақи – жомарт» деген танымда жатса, жалғасы XI ғасырдағы «Жауанмәртлік ілімімен ұштасады (Ж. Баласағұн «Құтты білік»), XII-XIII ғасырда Иасаудің «хәл» ілімінде көрініс берсе, дәстүрлі жалғасы Абайдың «Толық адам ілімі» мен Шәкәрімнің «Ар ғылымында» өз көрінісін беріп отыр. Әрине, өте күрделі әрі ғасырларды қамтитын толық адам ілімін оқырмандар мен министрліктердің бірден түсініп кетуі

екіталай. Европалықтардың қолында мұндай ілімнің ізі де жоқ. Қазіргі күнде еуропалықтардың мінез-құлқы бұзылып, жазылмас қасіреттен шығып кетуі қиынның қиынына айналып отыр. Жасыратыны жоқ, Еуропаға сырттай еліктейтін жастарымызға олардың жат қылықтары әсер етуде. Жастарды одан құтқаратын яғни мінез-құлықтағы келеңсіздіктерден тазартатын рухани құрал Абайдың «Толық адам» іліміне тіреліп тұр. Мұны бүгін танып білмесе, ертең білеріне сенімдіміз. Өйткені Абайдың «Толық адам» ілімі ұлттық идеологияның негізіне айналып болашақта мемлекетіміз ұстанатын моральдық кодекстің іргетасына қаланары анық. Ал «Абай: Толық адам ілімі» барлық оқу орындарының бәрінде оқытылуы уақыт талабы. Өйткені кісілік негізін бұзып жатқан батыстық қасіретке шалдыққан ұрпақты рухани жағынан тазартып кісілік жолына бағыттар бұл ілім күн тәртібіне қойылып отыр» – деп атап көрсетуінде үлкен мән бар [4, 37-39].

М. Мырзахметұлы «Шығыс классиктерінде, әсіресе, Науаида, Қ.А. Ясауиде мейлінше мол қолданылған ғаруз ұйқасын алып, Абай мүлдем жаңа өлең өрнегін жасаған» – дейді. Және бұл өлең өрнегі б.з.д. дәуірлерде болған өлең үлгілерінде жатқандығын айтады [2, 33].

Абайдың шығыс әдебиетінде ғасырлар бойы үстемдік еткен суфизм әдебиеті тарихында орын алған сам,а (суфизмнің, өз идеясын уағыздауға поэзияны, музыканы, биді тану әрекеттері) жайлы құбылыстың табиғатын жақсы танып, оның шығу тарихынан хабардар болғаны байқалады [2, 26]. Бұл ағым ІХ ғасырда пайда болып, өріс алған. Мұны да ескертіп өткен ғалым оның себебін де ашып көрсетеді. Осы үш түрлі бағытты қатты ұстанған шығыс идеологтары халық санасына әрі оңай әрі тез сіңуін ойлаудан туғандығын да ескертіп өтеді. Бұған мысалы А.Ясауидің «Ақыл кітабының» жазылуын еске алсақ та жеткілікті. Мәт уәзіні күшейіп тұрған кезде, бармақ уәзінімен жазуды мансұқтап тұрған кезде А.Ясауидің дәл осы екі өлшемді батыл енгізуі кездейсоқ емес-тін. Тіпті қасиетті «Құранның» жазылу тарихына көз жіберсек те жеткілікті болар дейміз. Сонда поэзия – қоғамдық пікірді білдіруде қай кезде де өтімді құрал болған.

Профессор М.Мырзахметұлы түркі тілдес шығыс классиктерінің өлең өрнектерінің қазақи табиғатына сай түрлендіріп отырғандығын да арнайы талдай келіп, мұсылмандық шығыста екі ағымның өріс алғандығын, бірі – түршілдікті шешуші орынға қойған Жаһиз (868 ж.) бастап, ибн-Рамик (1015-1070 жж.) жалғастырған. Ал мазмұнды шешуші орынға қойған әл-Журжани (ХІ ғасыр) «Асрар ул-балаға» еңбегінде батыл көтерген дейді. Бұл пікірін профессор Ғ.Сағдидің «Мұсылмандық шығыста (әсіресе араб әдебиетінде) көрініс берген өте бір-біріне қарама-қарсы болған теориялармен Науаи да, Абай да жақсы таныс болған... Екінші жағынан, ибн-Халдуннің «Ал-Мухамадиясы» Абайдың өз кітапханасында болғаны мәлім» деген пікірін берген [2, 42].

М.Мырзахметұлы Абайдың өлең үлгілерін шағатай әдебиетінен алып, қазақ әдебиетіне енгізген жаңалығы «Білімдіден шыққан сөз», «Келдік талай жерге енді» секілді екі өлеңінде жатқандығын баса айтады. Бұрынғы дәстүрлі қара өлең өрнегімен емес жеті буынды өлең түрінде келуін Абайдың қазақ поэзиясына енгізген үлкен жаңалығы деп біледі.

*Білімдіден шыққан сөз,
Талаптыға болсын кез.
Нұрын, сырын көруге,
Көкірегінде болсын көз.
Ұқпасын ба сөзді тез...
Түзелмесін білген ез... [2, 115-116].*

Иран әдебиетінде жарық көрген «Фаранг фарси» кітабында Алып Ер Тоңа бабамызға арналған жоқтаудағы ұйқас түрінің қалыптасу тарихын шығыстанушы ғалым Ислам Жеменей бауырымыз аударып, қазақ әдебиеті тарихына қосқан еңбегінде дәлелдеп те беріп еді. Б.з.д., дәуірлерде әлемді тітіреткен алып Тұран империясының патшасы Афрасиябты Иран патшасы еш ала алмайды. Соғысса жеңіледі, жекпе-жекке шыдамайды. Амалы құрыған Иран патшасы Кей-Қысырау Афрасиябты алдап, қонаққа шақырып, у беріп өлтіреді. Бұл қазаны естіген Тұран

даласы күңіреніп кетіп, «Алып Ер Тоңаны» жоқтау жырын шығарған. Кейін М.Қашқаридің сөздігіне екі жүз жолдайы енгізілген. Сол жоқтауда ғаруз ұйқасының сілемдері жатқандығын профессор М.Мырзахметұлы өлең өлшемдерінің қалыптасу негіздерімен дәлелдеп, көрсетіп те береді. Сонда біздің поэзия өлшемдерінің қайнар бұлағы б.з.д., дәуірлерде жатқан жоқ па?!

*Ал эр Тоңа өлдіму,
Эсіз ажун қалдіму,
Озлак очун алдіму,
Эмді журак іртілар [5, 12].*

Бұл туралы ғалым Абай өлеңіндегі буын, бунақ, ұйқастардың және соңғы жолдағы ұйқастардың бірінғай үндесіп келуін дәлелдеп, көрсетіп тұрғандығын, осы екі аралықтағы сапалы өзгерістің түбірлі өзгеріске түскендігі тек Абайға тән тың, соны жаңалық екендігін ашып көрсетеді. Бұл – Абайдың әдеби кітапханасының қаншалықты тереңдігін (араб, парсы, шағатай тіліндегі) еңбектердің көптігін, әдебиет теориясынан қаншалықты хабардар екендігін көрсетіп қана қоймайды, соларды оқып, біліп, түсініп, өз заманының болмыс-бітімі мен келер ұрпақ танымының қалыптасу ерекшелігін де болжап, қорытынды жасай алған ақынның практикалық даярлығынан да оқырманды хабардар етеді. Қазақ әдебиетінің қалыптасуына ықпал жасаған нәзира дәстүрі, шығыстық сарын-белгілер туралы М.Әуезовтен бастап, Ә.Қоңыратбаев, М.Мырзахметұлы, А.Қыраубаева, Р.Бердібай, Ө.Күмісбаев, Б.Әзібаева, М.Әліпхан секілді ғалымдар өнімді еңбектер берді. Бұл дәстүр-әсердің жас Абайдың бойында да болғанын, оның әсер-ықпалын, қалыптасу болмысын профессор М.Мырзахметұлы саяси-идеологиялық тұрғыдан жан-жақты ашып көрсетеді. «...имандай ұйып сенген космополитизм туралы қаулының басты мақсатының бірі, әсіресе, түркі тілді халықтардың ғасырлар бойы шығыстың рухани қазыналарымен тікелей қарым-қатынаста болып қалыптасқан тарихи жадынан қол үздіру, екі аралықтағы рухани байланыстың көпірін бұзып, оның орнына тек қана орыстық қалыптағы рухани дүниені күштеп ендіруде жатыр екен...» [2, 7]. «XIX ғасыр мен XX ғасыр басындағы қазақ қоғамының болмысындағы өзгерістерге байланысты туындаған шығыстық қисса-дастандардың қазақ даласына келудегі бастау алар түп-төркіні жағынан қарастырғанда олардың үш ошағы... барлығы байқалады» деп тарата талдап көрсетеді [2, 14]. Олар:

1. Көне Үнді, араб халықтары әдебиетінен ауысқан шығармалар;
2. Парсы әдебиетінен алынған шығармалар;
3. Түркі тілдес туысқан халықтар әдебиетінен ауысқан шығармалар.

Бұл дәстүр-белгінің әсіресе, қазіргі Оңтүстік Қазақстан мен Сыр бойында туған әдеби мұралардан көптеп кездестіре аламыз. Өйткені, мәдениеттер алмасуындағы бұл өзек-тірек аталған өлкелердің Ұлы Жібек жолының бойында жатуынан еді.

Мұндай мәдениеттер тоғысуынан туған шығармалар жөнінде М. Әуезов те мол хабардар болған. Мәселен, М. Әуезов Абайдың шығыстан алып дамытқан нәзира белгілері оның үш поэмасында («Әзім әңгімесі», «Масғұт», «Ескендір») анық көрініс беріп жатқандығын еске алса, профессор М.Мырзахметұлы әсіресе «Мың бір түннен» алынған «Масғұт» поэмасы Абай шығармаларында көбірек ой толғайтын «толық адам» М.Әуезовте (нравственная личность) жайындағы танымын таратуында да нәзирагөйліктің ықпалы болған деп қарайды. Әсіресе, Қызыр шал ұсынатын ақ (ақыл), сары (дәулет-бақ), қызыл (ғашықтық сезім немесе жүрек) жемісін ұстатқанда кейіпкердің қызыл жемісті таңдауы – Абайдың о бастағы ұстанымы – жүрек культінен-ақ көрінбей ме?! Жалпы Абай поэзиясында «жүрек культі басым болуы себепті, имани гүл, үш сую танымымен байланысты құбылыс екенін ерекше ескерген жөн» дейді [2, 122].

Ал «Ескендір» поэмасын жазуда ұлы классиктерге тән тарихи шеберлікті меңгергендігін айтып, ақынның өзі қадірлеген атақты шығыс шайырлары Низами, Науаи, Физулилерді атаған [2, 37].

Абайдың қарасөздерінде поэзиясында айтылмаған біраз мәселелер көтеріліп отырылады. Мұның себебі, сол Абай өмір сүрген дәуірдегі қоғамдық ой-сананың көрсеткішінен-ақ тауып алуымызға болады. Абайға тән ерекшелік: ол жан мен тәнді бір-бірімен тығыз байланыста болатын түсінік тұрғысынан қарайды. Бұл мәселе орта ғасырлық шығыс ғылымында кең талданған тақырып болатын. «Жас бала да анадан туғанда екі түрлі мінезбен туады: біреуі ішсем, жесем, ұйықтасам деп туады. Бұлар тәннің құмары, бұлар болмаса тән жанға қонақ үй бола алмайды, һәм өзі өспейді» деп келтірген түсінігіндегі жан қуатының тәнде өсіп, қалыптасып, дамитынын айтып отыр. Яки тәнде өскен жан құмары адам болмысында нұрланып, өсетін (рухани толысу) әрекеті де бірлікте қарастырылмағы керек. Абай бұл таным, түсінікті атақты Ғұламаһи Дауанидің жолын қуған Жүсіп Қарабағидің ХҮІ ғасырда Бұқарада жазылған «Рисаласында» айтылған ойлармен ұқсас [6, 22]. Жүсіп Қарабағи жанның тамағын екі салаға бөліп қараған. Бірі – жанның зиянды тамағы (күншілдік, сарандық, өтірік айту т.б.), екіншісі жанның пайдалы тамағы (шын сенім, жомарттық, ғылыми таным т.б.) жатады дейді. Абай осы екі қажеттілікті бірлікте болатынын анықтап көрсеткен. Бұл ойды да Абайдың әдеби кітапханасына үнілген профессор М. Мырзахметұлы ақынның «толық адам» идеясына (жан қуатына басымдық бере қарайды) тірелер дереккөз ретінде талдап берген. Бұл мәліметтер Абайдың жетінші, қырық үшінші қарасөздерінде көтерілген. Абай шығармаларында кездесетін «жан», «жан қуаты», «жан құмары», «жанның азығы» секілді философиялық терең ойлар төркінінен ақынның шығыс, батыс ғұламаларының еңбектерімен терең таныстығын көрсетеді.

Арабша түйсік, сезім деген ұғымдарды қамтитын Хауас сөзі Абай шығармаларында үш салаға бөлініп (хауас, хауас сәлим, хауаси хамса заһири), бір-бірімен байланыста қарастырылса да, олардың өзара мағыналық ерекшелігі бар.

Профессор хауас жөніндегі дерекөздер батыс пен шығыс хақимдері жазған, бірнеше ғасырлар ауқымын қамтитын еңбектерде жатқандығын айта келіп, хауас жайлы ақынның жетінші, жиырма жетінші, отыз сегізінші, қырық үшінші, қырық бесінші қарасөздеріндегі қолданылған термин сөздердің көпшілігі шығыстың философиялық еңбектерінен алынғандығын айтады [2, 55]. Шығыс философтарының еңбектерінен көбірек алыну себебін Абай тыңдаушылары ислам идеологиясы аясында өмір сүрген жандар болатын деп, солардың ұғыну дәрежесіне қарай лайықтап берген дейді. Абайдың хауас жайлы өзекті ойлары: «Адамның кейбір кездері» (1896), «Көзінен басқа ойы жоқ» (1891), «Қайғы шығар ілімнен» (1892), «Лай суға май бітпес қой өткенге» (1896), «Алла деген сөз жеңіл» (1896), «Жүректе қайрат болмаса» (1898), «Алланың өзі де рас, сөзі де рас» (1902) өлеңдерінде және бірнеше қарасөздерінде (жоғарыда келтірілген) жүйелі түрде берілгенін және ақын ойы мен дүниетанымынан да келелі ой айтып, мазмұнды хабар береді [7, 13]. Ал *хауас* жайлы арнайы «Алла деген сөз жеңіл» өлеңі мен жиырма жетінші, отыз сегізінші қарасөздерінде арнайы пікір көтерілгенін де ескертеді.

*Алла деген сөз жеңіл,
Аллаға ауыз жол емес.
Ынталы жүрек, шын көңіл,
Өзгесі хаққа қол емес.
Дүниенің барша қуаты,
Өнерге салар бар күшін.
Жүректің ақыл суаты,
Махаббат қылса тәңірі үшін.*

Осы арада «үш сүю» (иманигүл) туралы ақынның зерделі көзқарасын сипаттаған ғалым оның мағыналық ерекшелігін де талдап береді. Бірінші сүю (Алланы сүю), екінші сүю (адамзатты сүю), үшінші сүю (әділетті) сүю екендігі қазір кеңірек мәлім. Бұл түсініктің бәрін ғалым Абай өлеңінде көрініс берген деректерді шығыс, батыс ғалымдарының еңбектерінен ұзақ ізденіс нәтижесінде табады. Мәселен,

*Махаббатпен жаратқан адамзатты.
Сен де сүй ол Алланы жаннан тәтті.
Адамзаттың бәрін сүй бауырым деп,
Және хақ жолы осы деп әділетті.
Осы үш сүю болады иманигүл,
Иманның асылы үш деп сен тақиқ біл.
Ойлан-дағы, үшеуін таратып бақ,
Басты байла жолына, малың түгіл, –*

деп иманигүл туралы ой байламдарын анықтап, ішкі нанымдарын ашып береді [7, 57].

Әл-Фараби негізін қалаған мешайюн мектебінде хауас мәселесі кең таралып, арнайы қарастырылған. Мұны кейін Ә. Науаи жалғастырған. Адам бойындағы он сезімнің (ішкі бес сезім, сыртқы бес сезім) жетілуін талдау мешайюн мектебінің өкілдеріне де, атақты «Кабус-намеде» де, кейінгі Қарабағи «Рисаласында» да ашық талданды. Қарабағи өз рисаласында хауасты өзіне дейінгі еңбектерге сүйене отырып, «физиологиялық тұрғыдан ішкі сезімнің адам миында орналасу мекенін үш танапқа бөлу арқылы білдірген» [2, 57]. М. Мырзахметұлы зерттеулеріндегі ойтанымдарына үңілген сайын бұған көзіміз жете түседі. Аристотель пікіріне сүйене отырып, адамдағы тіршілік мекені жүрек деген танымға келеді. Ақынның «толық адам» тұжырымына келуінің басты кілті осы еңбектер мен А. Ясауидің «Ақыл кітабында жатыр деген байламға жетелейді.

Абай қандай жағдай болмасын ақиқат көзі жетіп, ден қойып, ұйып сенбесе мойындағысы келмейтінін Түп иені танудағы әрекеттерін түсінген сайын көз жеткізе түсеміз.

*Әділет пен ақылға,
Сыналып көрген білгенін
Білгізер алыс, жақынға,
Солардың сөйле дегенін, –*

деп ғылыми тұрғыдан ойлап, шешім шығарғандығын аңғарамыз [2, 256]. Міне бұл мәселеге тереңірек үңіліп жүрген абайтанушы М. Әліпхан «Адамгершілік ілімі және Абай» монографиясында Абайдың адамгершілік ілімі сонау батыстық ойшылдар мен шығыс ғұламаларының санғағырлар бойғы ізденісінің жемісі нәтижесінен іздеуіміз керек деген ой тастайды [8, 25]. «Абай ақыл туралы айтқанда, ақылдылық, естілік деген ұғым мен ақылмен танып-түсіну қабілетін білдіретін ұғымды ажыратып, оларды екі нәрсе деп қарайды. «Әуелде бір суық мұз – ақыл зерек» дегенге Абай ақылды осы соңғы мағынасында алған. Философиялық тұрғыдан келіп ой мен сезімді бір-біріне қарама-қарсы мағынада екі ұғым деп қараған Абай «суық ақыл» мен «ыстық жүрек» бір-бірін толықтырады деп санайды. Осы екеуіне қайрат, жігер қосылса, адамның қасиеті кемеліне келеді деп есептейді» [9, 18-19].

Қорытынды. Алланы тану жолындағы ақынның әрекетін түсіну үшін тек тілді білу жеткіліксіз болмақ. Ол үшін Абайдың сөз қолданысын, араб, парсы, түркі ғалымдарының, әсіресе Орта ғасырларда жазылған «Кабус-наме» секілді ғылыми маңызы терең еңбектерді түсіну, түсініп қана қоймай өзіндік көзқарасын да білдіру – екінің бірінің қолынан келе бермес аса күрделі танымдар болмақ. Мұның тағы бір көрінісін «Алла деген сөз жеңіл» өлеңіндегі «Ақылмен хауас барлығын, білмейдүр, жүрек сезедүр...» деген хауасқа байланысты терең ойды көп абайтанушылардың түсінуі қиынға соққан. Тек С. Мұқанов қана «Ақыл мен хауас барлығын...» деп, екі ұғымды синонимдік қатарға қойып, мүлдем жаңылыс кетеді. Мұны кейін ақын өлеңіндегі сөз мағынасын (хауасты ақылмен ғана тануды) Алланың адамзат ақылына сыймас құдіретін сезіп, түсінген жан ғана аңғара алатының профессор ағамыз дәлелдеп, енгізіп кетті. Сонда бір ғана сөздің қандай құдіретке ие екендігін аңғарудың күрделілігін аңғартып қана қоймаймыз, бір тармағы екінші тармағына байланысып кететіндігін, түсініп барып, ой байламына

келмесе аса қиын, алдырмас қамалдай сөз құдіретінің қандай қуатты екендігін аңғара аламыз. М. Мырзахметұлы Алланың сипаттарына ғақылия, нақылия дәлелдер арқылы екі сипат қосып, ғылым, әділет, рахым жайлы ойларын кеңірек таратады. Хауас (Тәңірі), хауас сәлим (табиғи дені сау сезім мүшелері), хауаси хамса заһири (сыртқы бес сезім) мүшелері арқылы жан қуаттарын өсіру, жетілдіру әрекеттері Құдайдың араласуынсыз-ақ табиғи қабілетіне қарай пайда болатын нәрселер. Сонда адамзаттың Түп иені тануының кілті ғылым арқылы дәлелді тануы болып шығады. Хауас жайлы кеңес заманында М. Әуезов неге кең талдау бермеген деген мәселеге де М. Мырзахметұлы жауап бере кетеді. Олар:

1. Сол кездегі әдеби атмосфера. Жеке басқа табынудың зардаптары әлі толық кетпеген, жойылмаған кезең болатын;

2. Хауас, имани гүл, жауанмәртлік, «толық адам» жайлы пікір көтеруге қоғамның дайын болмауы;

3. Абайдың шығысы десе өре түрегелетін, оны «халық жауы» секілді көрсету белең алған тұста хауас жайлы, ақынның шығысы жайлы ой тербеуді айтпағанда, сөз қозғаудың өзі қиын заманда тұрғанда М. Әуезовтің бұл мәселелерді өзімен пікірлес азаматтар мен «Абай жолындағы» Ақылбай, Мағауия, Дәрмендер арқылы, олардың пікірталас-сұхбаттары негізінде тезистік оймен бергенін көп зерттеушілер де әдеби қоғам да түсіне алмады. Тек ұзақ жылғы ізденісінің нәтижесінде М.Мырзахметұлы ғана бұл шындықтардың (Абайдың шығысқа қатысын) бетін толық ашып берді.

Абайдың терең ойшылдығын танытатын тағы бір мәселе: ақынның отыз сегізінші қарасөзінде бір-ақ рет ұшырасатын «жауанмәртлік» сөзі. Бұл туралы Исламдық шығыста Харон Рашид патшаның заманында шығыс, батыс ғылымдарының араласа дами бастаған тұсында кең түрде зерттеле бастады. Жалпы түркі халықтарының ішінде қазақ халқының арасында б.з.д., пайда болып, кең қанат жайғаны байқалады. Жауанмәрт (жомарт) сөзінің туу тарихында ежелгі дәуірлердегі Тұран империясы тұсындағы «аһыларды» (ақилар) еске алсақ та жеткілікті болар. Аһылар белгілі бір топ өкілдері (қазіргі замандағы кәсіпкерлер) жыл соңына қарай тапқан табысынан өз отбасына (бала-шағасының санына қарай) тұрмыстық, отбасылық, материалдық қажеттілігіне қарай керекті үлесін алып, қалғанын ауыл ақсақалына немесе мешітке апарып беретін болған. Мәселен, жылдық тапқан табысы мың теңге болса, отбасы қажеттілігіне жүз теңге кетсе, қалған ақшаны ортаға салған. Ол сома тұрмысы төмен отбасыларға, мүгедек немесе жұмысқа жарамсыз жандарға таратылып берілген. Сондай жандарды «аһылар» деген. Бұл жөнінде Шәді Жәңгірұлы дастандарында кең мәліметтер берілген. «Аһы» сөзінің синонимдері – жомарттық, ізгілік, қайырымдылық т.б. Мұндай мәліметтерді Абай да терең білген. Жауанмәрт ұғымына тереңдеп бойлаған Ж.Баласағұнның «Құтты білігіндегі» Күнтуды (әділет), Айтолды (дәулет, бақыт), Ұзғұрмыш (қанағат, рақым), Ұғділміш (ақыл) деген ұғымдарға балама мән берілген. Дастан сюжеті осы кейіпкерлер арқылы беріліп, жауанмәртлікті (ерсиг) мадақтауы Қараханидтер дәуіріндегі халық санасының биік көрсеткіші ретінде бағаланған. «Кабус-намеде» жауанмәрттіліктің үш сипаты берілген. Олар: ақыл, әділет, жауанмәртлік. Ал Абайда ақыл, әділет, рақым түрінде (отыз сегізінші сөз) беріледі. Екі көрсетілім де ұқсас. Бірақ Абайда бұл ұғымдар топталып берілсе, «Кабус-намеде» шығу негіздері, сипаты, жіктелуі мен ерекшелігі кең түрде берілген. Профессор М. Мырзахметұлы Абайдың оқыған «Кабус-наме» кітабындағы дереккөздер ұстанымы діни бағытта орын алған десе, Ж. Баласағұнның «Құтты білігі» мен Аристотель, Сократардан алған мәліметтердің ғылыми сипаты басымдығын алға тартады [2,85-88].

Пайдаланған әдебиеттер тізімі:

1. Сборник материалов по мусульманству. Спб., 1896. – 38–47.
2. Мырзахметұлы М. Абайтану, 4 том, Абай және Шығыс. – Алматы: «Қазығұрт» баспасы, 2020. «Қазығұрт» ғылыми-зерттеу орталығының қолжазбалар қоры. № 1, 2, 3, 4, 5, 6 папкалар.

3. Өмірзақ С. Д. Ұлылық иірімдері: оқу құралы. – Шымкент: «Әлем», 2023. – Б. 37–39.
4. Абайдың әдеби-мемориалдық музейінің архиві. 172-инв., 42 б.
5. Қашқарий М. Девону луготит турк. – Тошкент, 1-т., 1960. 12 б.
6. Семенов А. А. Забытый среднеазиатский философ XVI в.: «Трактат о сокрытом». – Ташкент, 1928. 22 с.
7. Құнанбайұлы А. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Т. 2: Өлеңдер мен аудармалар. – Алматы: Жазушы, 2005. – Б. 13–28.
8. Әліпхан М. Адамгершілік ілімі және хақим Абай: монография. – Алматы, 2020. – 25 б.
9. Құнанбайұлы А. Кемел ақын, кемеңгер ойшыл. Алғы сөз. Шығармаларының екі томдық толық жинағы. Т.1: Өлеңдер мен аудармалар. – Алматы: Жазушы, 2005. – Б. 18–19.

References:

1. Sbornik materialov po musul'manstvu [Collection of materials on Islam]. (1896). St. Petersburg, Russia. 38–47. [in Russian]
2. Myrzakhmetuly M. (2020). Abaytanu, 4 tom: Abai zhane Shygys [Studies on Abai, Vol. 4: Abai and the East]. Almaty: Kazygurt. “Kazygurt” gylymi-zertteu ortalygynyn kolzhasbalar kory. Folders № 1, 2, 3, 4, 5, 6. [in Kazakh]
3. Omirzak S.D. (2023). Ululyk iirimderi [The threads of greatness]. Shymkent: Alem. pp. 37–39. [in Kazakh]
4. Abaidyn adebi-memorialdyk muzeiinin arkhivi [Archive of Abai Literary-Memorial Museum]. 172-inv., 42 p. [in Kazakh]
5. Kashkary M. (1960). Devonu lugatit turk [Divan of Turkic languages]. Tashkent, Vol. 1. C. 12. [in Uzbek]
6. Semenov A.A. (1928). Zabytyi sredneaziatskii filosof XVI v.: “Traktat o sokrytom” [Forgotten Central Asian philosopher of the 16th century: “Treatise on the hidden”]. Tashkent. 22 p. [in Russian]
7. Kunanbaiuly A. (2005). Shygharmalarynyn eki tomdyk tolyq zhynagy [Complete works in two volumes]. T. 2: Olen-der men audarmalar. Almaty: Zhazushy. pp. 13–28. [in Kazakh]
8. Alipkhan M. (2020). Adamgershilik ilimi zhane khakim Abai [The doctrine of morality and Hakim Abai]. Almaty. 25 p. [in Kazakh]
9. Kunanbaiuly A. (2005). Kemel akyn, kemenger oyshyl. Algy soz. Shygharmalarynyn eki tomdyk tolyq zhynagy [Complete works in two volumes]. T.1: Olen-der men audarmalar. Almaty: Zhazushy. pp. 18–19. [in Kazakh]

Сеитова Л.М.

Казахский национальный педагогический университет имени Абая

Алматы, Казахстан

e-mail: seitovalyazzat2@gmail.com

МОТИВ НОСТАЛЬГИИ И ОБРАЗ КАЗАХСТАНА НА МАТЕРИАЛЕ РАССКАЗОВ СВЕТЛАНЫ ФЕЛЬДЕ

Аннотация

В статье исследуется мотив ностальгии и особенности художественной репрезентации образа Казахстана в современной русскоязычной литературе. Основное внимание уделяется рассказам Светланы Фельде, в которых отражается особое восприятие родины через призму памяти и эмоционального опыта. Казахстан в ее прозе предстает как пространство воспоминаний, сохраняющее духовную связь с утраченной культурной средой. Анализируются топонимические упоминания, сенсорные образы – запахи, вкусы и звуки, – выполняющие функцию медиаторов памяти и формирующие целостный художественный образ страны. Методологической основой исследования выступают структурный и психоаналитический подходы, позволяющие рассмотреть ностальгию как механизм поддержания личной и коллективной идентичности в условиях миграции и культурного разрыва. Научная новизна работы заключается в том, что впервые подробно осмысливается поэтика ностальгии в прозе Светланы Фельде в контексте казахстанского текста современной русскоязычной литературы. Полученные результаты позволяют сделать вывод о том, что образ Казахстана в ее произведениях приобретает символическое значение «дома памяти», объединяющего индивидуальный и национальный уровни культурного сознания.

Ключевые слова: мотив ностальгии, образ Казахстана, Светлана Фельде, миграция, культурная память, русскоязычная проза, транснациональная литература

Сеитова Л.М.

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

e-mail: seitovalyazzat2@gmail.com

СВЕТЛАНА ФЕЛЬДЕ ОҚИҒАЛАРЫНЫҢ НЕГІЗІНДЕГІ САҒЫНЫШ МОТИВІ МЕН ҚАЗАҚСТАННЫҢ БЕЙНЕСІ

Аңдатпа

Бұл мақала сағыныш мотивін және қазіргі орыс тілді әдебиеттегі Қазақстанның нақты көркемдік бейнесін зерттейді. Ол жад пен эмоционалды тәжірибе объективі арқылы туған жерді қайталанбас қабылдауды көрсететін Светлана Фельденің әңгімелеріне бағытталған. Оның прозасында Қазақстан жоғалған мәдени ортамен рухани байланысты сақтайтын естеліктер кеңістігі ретінде берілген. Топонимикалық сілтемелер мен сезімдік бейнелер – иістер, дәмдер, дыбыстар талданады, есте сақтау медиаторы қызметін атқарып, елдің тұтас көркем бейнесін құрайды. Зерттеудің әдіснамалық негізі құрылымдық және психоаналитикалық көзқарас болып табылады, бұл ностальгияны көші-қон және мәдени үзіліс жағдайында жеке және ұжымдық бірегейлікті сақтау механизмі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Бұл жұмыстың ғылыми жаңалығы Светлана Фельде прозасындағы сағыныш поэтикасын қазіргі орыс тілді әдебиеттегі қазақстандық мәтіндер контекстінде алғаш рет егжей-тегжейлі қарастыруында. Алынған нәтижелер оның шығармаларындағы Қазақстан бейнесі мәдени сананың жеке және ұлттық

деңгейлерін біріктіретін «есте сақтау үйінің» символдық мәніне ие болады деген қорытынды жасауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: сағыныш мотиві, Қазақстан бейнесі, Светлана Фельде, көші-қон, мәдени жады, орыстiлдi проза, трансұлттық әдебиет

Seitova L.M.

Abai Kazakh National Pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

e-mail: seitovalyazzat2@gmail.com

THE MOTIF OF NOSTALGIA AND THE IMAGE OF KAZAKHSTAN BASED ON THE STORY OF SVETLANA FELDE

Abstract

This article explores the motif of nostalgia and the specific artistic representation of Kazakhstan in contemporary Russian-language literature. It focuses on Svetlana Felde's stories, which reflect a unique perception of the homeland through the lens of memory and emotional experience. In her prose, Kazakhstan is presented as a space of memories that retains a spiritual connection with a lost cultural environment. Toponymic references and sensory images—smells, tastes, and sounds—are analyzed, serving as memory mediators and forming a holistic artistic image of the country. The study's methodological basis is a structural and psychoanalytic approach, allowing us to examine nostalgia as a mechanism for maintaining personal and collective identity in the context of migration and cultural rupture. The scientific novelty of this work lies in its first detailed examination of the poetics of nostalgia in Svetlana Felde's prose within the context of Kazakhstani texts in contemporary Russian-language literature. The results obtained allow us to conclude that the image of Kazakhstan in her works acquires the symbolic meaning of a "house of memory," uniting individual and national levels of cultural consciousness.

Keywords: motif of nostalgia, image of Kazakhstan, Svetlana Felde, migration, cultural memory, Russian-language prose, transnational literature

Введение. На текущем этапе развития во многих странах мы наблюдаем усиливающиеся националистические настроения, люди начинают ценить свою культуру и стремятся уберечь ее от унифицирующего воздействия глобализации. На этой волне возникает необходимость исследования репрезентации образа Казахстана в мировой литературе, так как популяризация отечественной культуры и узнаваемость казахстанского культурного контекста является актуальной задачей государственного уровня. Особый интерес представляет русскоязычная проза авторов, живущих за рубежом, где образ родины приобретает ценностно-смысловое звучание и тесно связан с личной памятью автора. Основу исследования составили рассказы Светланы Фельде – русскоязычной писательницы, долгое время проживающей в Германии. Ее произведения наполнены воспоминаниями о Казахстане, где страна выступает не просто фоном, а становится художественным образом, формирующимся через мотив ностальгии. В то же время творчество Фельде является практически неисследованным в отечественном академическом дискурсе: не было написано работ, посвященных осмыслению ее прозы в контексте ностальгии и репрезентации образа Казахстана. Таким образом, цель нашего исследования – выявить особенности художественной репрезентации Казахстана через мотив ностальгии в рассказах Светланы Фельде.

Ностальгия в литературе традиционно осмысливается не только как эмоциональное состояние, но и как сложный культурный и художественный феномен. Данная проблематика получила широкое освещение в трудах таких исследователей, как С. Бойм, Е.В. Новиков, Г. И. Власова, В.А. Кияшко, М. А. Будагова, Г. Романова, Р.Н. Абрамов, А.С. Чикишева, А. В. Зинченко, А.Б.

Фенько и др. Если обратиться к истокам возникновения понятия ностальгия, то можно сказать, что термин появился в XVII веке. Ввел его швейцарский врач Иоганн Хофер в своей «Dissertatio medica de Nostalgia oder Heimwehe», обозначив им болезненное состояние тоски по родине у наемных солдат [1, 2]. Слово образовано от греческих *nostos* (возвращение домой) и *algos* (боль). В то время ностальгию считали психологическим расстройством: ее «лечили» с помощью кровопускания, пиявок, опиума, а также музыки или отправки пациента домой.

В XIX веке, с развитием психиатрии, ностальгия все чаще воспринимали как симптом меланхолии или депрессии, возникающее из-за вынужденного отрыва человека от привычного уклада жизни и родных мест. В этот период она включалась в медицинские классификаторы заболеваний и описывалась через совокупность телесных и душевных проявлений. Среди физиологических симптомов отмечались трудности дыхания, учащенное сердцебиение, повышения давления, расстройства пищеварения потеря аппетита, бессонница и лихорадка. К психическим признакам относили апатию, подавленность, повышенную плаксивость, чувство одиночества, потерю жизненных интересов, тоску по дому и ощущение безысходности. Источником этих проявлений нередко считались внешние факторы – трудности акклиматизации, изменение привычного рациона, различия в климате и давлении [3]. Длительное пребывание в ином культурном и языковом окружении способно оказывать глубокое воздействие на личность, нарушая ее целостность и чувство принадлежности, что нередко ведет к внутреннем маргинализации.

Несмотря на детализированное описание симптомов, понимание ностальгии как уникального личностного переживания долгое время оставалось неясным. Исследователи не могли однозначно определить, по чему именно тоскует человек, обращаясь мыслями к прошлому. Более того, возвращение в родные места не всегда приносило облегчение, а порой даже усиливало тоску [4].

Научное осмысление феномена развивалось преимущественно в гипотетическом поле. Одно из ключевых исследовательских линий стала связь ностальгии с понятием «дома» и личной идентичности. Дом рассматривался не только как географическая точка, но и как пространство, насыщенное биографическим смыслом – «место, служащее основой жизни и обеспечивающее возможность ориентации и самоидентичности» [5].

В XX веке понятие стало использоваться шире – уже не как болезнь, а как культурный и психологический феномен. В наши дни ностальгия рассматривается как многогранное явление – не только, индивидуальное, но и социально-культурное. Она отражается в искусстве, литературе, массовой культуре, становится способом выражения коллективной памяти и самоидентификации. Таблица 1 обобщает ключевые этапы истории развития ностальгии в различных научных традициях.

Таблица 1. Эволюция термина «ностальгия» в научном и культурном контексте

Этап	Время	Основные представители / источники	Понимание ностальгии	Характеристика
Медицинское толкование	XVI	Иоганн Хофер («Dissertatio medica de Nostalgia oder Heimwehe»)	Болезненное состояние тоски по родине у наемных солдат	Рассматривалась как заболевание, лечили кровопусканием, пиявками, опиумом, музыкой или возвращением домой
Психиатрический этап	XIX	Развитие психиатрии	Симптом меланхолии и депрессии, вызванный отрывом от родины и привычного уклада	Физиологические симптомы: учащенное сердцебиение, бессонница, потеря аппетита; психические: апатия,

				одинокость, тоска, безысходность.
Переход к психологическому осмыслению	Конец XIX – начало XX	Психологи и философы	Понимание как личностного переживания, связанного с утратой целостности и идентичности	Ностальгия становится внутренним состоянием личности
Культурологический и философский этап	XX в.	Гуманитарные исследователи, культурологи	Ностальгия как культурный и психологический феномен	Осмысливается через связь понятия «дома» как символического пространства, обеспечивающего чувство принадлежности
Современное толкование	XXI в.	Междисциплинарные исследования (философия, социология, литературоведение)	Многогранное социально-культурное явление	Отражается в литературе, искусстве, массовой культуре; становится формой самосознания личности и общества

Анализ представленных этапов показывает, что эволюция понятия ностальгия связана с постепенным расширением его смыслового поля – от медицинского толкования к междисциплинарному осмыслению, охватывающему психологический, культурный и художественный уровни.

В прозе Фельде ностальгия выполняет функцию связующего звена между личной памятью и коллективной историей, где воспоминания о Казахстане становятся частью более широкого процесса сохранения этнокультурной идентичности. Так, через обращение к прошлому автор не просто фиксирует субъективные переживания, но и создает художественный образ родины, в котором отражаются особенности культурной среды и уникального жизненного уклада.

Особое значение в рассказах приобретает художественная репрезентация Казахстана. Родина здесь изображается в системе устойчивых образов: это и пейзажи, наполненные символикой «утраченного дома», и бытовые детали, несущие отпечаток культурной памяти, и образы людей, которые становятся хранителями традиций. Казахстан предстает одновременно как конкретное географическое пространство и как метафора детства, корней и первичного опыта. В этом проявляется характерная для транснациональной литературы двойственность восприятия: с одной стороны, родина воспринимается как утраченная и недостижимая, с другой – как всегда присутствующая в памяти и культуре.

Мотив ностальгии в произведениях в анализируемых нами рассказах тесно связан с проблемой самоидентификации. Воспоминания о Казахстане позволяют героям выстроить внутренний диалог с собой и с новым культурным окружением. Казахстан в этом контексте становится не только пространством прошлого, но и точкой отсчета, которая формирует личностные ориентиры. Ностальгия превращается в инструмент самоопределения: обращаясь к образу родины, автор заново выстраивает систему ценностей и закрепляет ощущение принадлежности к определенному культурному пространству.

Методы и материалы. Методологическая база исследования опирается на структурный и психоаналитический анализ художественного текста. Структурный метод рассматривает литературное произведение как систему взаимосвязанных элементов (сюжет, композиция, мотивы, символы), образующих единое целое. Данный метод позволит выявить, как мотив ностальгии реализуется в структуре текста. Психоаналитический метод основан на идеях Фрейда и Юнга, направлен на анализ бессознательных импульсов и архетипических образов. Используются для интерпретации ностальгии как психологического состояния и выявления скрытых эмоциональных мотивов. Материалом исследования послужили следующие рассказы Светланы Фельде: «Одна капля воды слилась с рекой», «Я буду помнить вкус меда», «Руки отца», «Соседи», «На краю деревни», «Любовь и голубь», «Варенье из крыжовника», «Света

всегда слушалась плохо», «На краю деревни», «Далеко этот поселок Ирша». Выбор данных рассказов обусловлен тем, что именно в этих произведениях ностальгия становится ведущим мотивом, а Казахстан предстает как символическое пространство памяти.

Как известно, литература, будучи отражением жизни народа, фиксирует особенности восприятия мира отдельными этнокультурными сообществами. В этой связи всё более актуальным становится обращение к понятию «транснациональная литература». Сам транснационализм можно рассматривать как своеобразный структурный мост, выходящий за пределы национально-государственных границ и связанный с процессами миграции, культурного обмена и удвоения транскультурного опыта [6]. Вопросы транснациональной литературы нашли свое отражение в работах С.Д. Абишевой, Г.А. Атембаевой, М.М. Хавайдаровой, Д.А. Сабировой, А.Л. Кошелевой, Т. Гланца, Г.А. Джакиповой, Г.В. Липина, В.А. Масловой, А.А. Соколова, Н.С.Гребенниковой, А.Р. и З.А. Кучуковых, А.Г. Коробовой, М.Д. Шраера, Ю.А. Дрейзиса, М.О.Рубинс, Л.Д. Бугаевой, С.Д. Титаренко, Е.В. Копыловой, С.В. Прожогой и других учёных.

Современные исследования определяют транснациональную литературу как конгломерат различных субполей – мультикультурной, мировой, постколониальной, диаспорной и пограничной литературы [7]. В работах различных ученых она осмысливается как особый пласт художественного творчества, который невозможно однозначно отнести к конкретной национальной культуре [8].

Исследователи этничности установили, что принадлежность человека к той или иной этнической группе определяется набором устойчивых маркеров. Ключевым является историческое прошлое, объединяющее представителей этноса общей памятью о судьбах предков, миграциях и значимых событиях. Для авторов транснациональной литературы обращение к прошлому становится способом осознания собственной идентичности и поддержания связи с корнями.

Не менее важен фактор культуры, включающий традиции, обычаи, фольклор и художественное творчество. В транснациональных произведениях культура часто представлена через бытовые детали, символические образы и воспоминания, что позволяет воссоздать в художественной форме «утраченный дом».

Ещё одним важным маркером является самоназвание (этноним), выражающее осознанную идентификацию человека с определённой этнической общностью. В этом виде литературы это проявляется в акценте на «своём» и «чужом» пространстве, где этноним становится знаком личной и коллективной идентичности.

Язык играет ключевую роль, являясь не только средством коммуникации, но и хранителем культурной памяти. Для транснациональных авторов, часто оказывающихся в двуязычной ситуации, язык становится пространством внутреннего выбора, а использование казахских, русских, немецких или смешанных языковых форм подчёркивает многоуровневость идентичности.

Всё это позволяет увидеть, что мотив ностальгии и образ Казахстана в произведениях транснациональной литературы формируются именно через совокупность указанных маркеров. Историческая память становится источником чувства утраты, культурные традиции – предметом воспоминаний, язык – символом идентичности, а религиозные ценности и этноним – средством поддержания связи с родиной. Следовательно, данные маркеры этнической принадлежности оказываются напрямую связаны с темой ностальгии, которая является одной из ключевых в произведениях транснациональной литературы. В рассказах Светланы Фельде этот мотив занимает центральное место: обращение к прошлому, воспоминаниям о Казахстане становится способом сохранения этнической идентичности и восстановления связей с утраченной родиной. Историческая память раскрывается в её текстах через личные воспоминания героев, где важны детали быта, семейные истории, воспроизведение атмосферы «своего» пространства. Культура проявляется в описании традиций, образа жизни, характерных

черт повседневной жизни, противопоставленных иному, «чужому» миру. Поэтому ностальгия в литературном тексте – это не только эмоциональное переживание, но и форма репрезентации этнической принадлежности.

Результаты и обсуждение. Светлана Фельде – русскоязычный автор и журналист. Родилась в 1967 году, в 1989 году окончила факультет журналистики Казахского государственного университета имени С.М. Кирова в Алматы. На протяжении десяти лет работала в ведущих изданиях Казахстана, где ее деятельность была отмечена премией Союза журналистов республики. С конца 1990-х годов проживает в Германии, сотрудничала с русскоязычной газетой «Восточный экспресс». В 2005 году увидел свет ее первый сборник рассказов «Страна заходящего солнца», а уже в следующем году автор получила Гран-при в номинации «Проза» на Международном фестивале культуры и искусства в Афинах. Произведения Фельде публиковались в русскоязычных изданиях Германии, России, Украины и Казахстана. Она является членом литературного объединения немцев из России, а также редактором альманаха «Пилигрим», выходящего в Германии.

Анализируемая нами проза Фельде строится вокруг воспоминаний о Казахстане как о месте детства и юности. Ностальгия в ее рассказах выступает художественным принципом, организующим повествование и образы. Биография автора во многом объясняет характер ее прозы и устойчивое присутствие в ней мотива ностальгии. Детство и юность, проведенные в Казахстане, определили глубину ее связи с этой землей, а эмиграция в Германию придала воспоминаниям о родине особую значимость. Казахстан предстает перед нами как место становления личности, как символический центр, к которому обращено авторское сознание. В итоге, личный жизненный опыт становится художественным источником рассказов: именно через воспоминания о Казахстане и эмоциональное переживание разрыва с местом становления личности формирует один из ключевых мотивов ее творчества – мотив ностальгии.

Память о родине воплощается через систему образов, связанных с детскими впечатлениями, семейными традициями, бытовыми реалиями и чувственными переживаниями. Обращение к прошлому становится психологической опорой: воспоминания помогают героям справиться с чувством утраты и разобщенности.

Так, с психоаналитической точки зрения, персонажи (чаще всего – от первого лица) возвращаются к фрагментам прошлого, связанным с пространством Казахстана, как к внутреннему убежищу. Это прошлое не просто эмоционально окрашено – оно структурирует личность, помогает справиться с травмами, связанными с утратой, одиночеством, травмой эмиграции, новой жизнью и чужой культурой. Ностальгия здесь – не слабость, а механизм преодоления распада идентичности, способ удержать себя в мире через связь с родиной, пусть даже только в памяти. Это особенно заметно в следующих рассказах: «Света всегда слушалась плохо» – память о детстве в Усть-Каменогорске, школьных годах, семейных посланиях; «На краю деревни» – путешествие в деревню под Талды-Курганом, где бытовые детали вызывает цепь воспоминаний: пельмени, баня, запах трав, сушки, чай с чайниками.

Как уже отмечалось выше, Казахстан в рассказах Фельде – это место эмоционального становления. Это образ, сложенный из запахов (полынь, укроп, самогонка), звуков (голос отца, шепот хозяйки, шум березовых веников), предметов (резные комоды, кухонные салфетки, алюминиевые чайники) и т.д. Все это – субъективно насыщенные символы, имеющие архетипическую нагрузку. В итоге нам удалось выявить, что Казахстан ассоциируется со следующими аспектами: с детством и первой влюбленностью («Руки отца», «Любовь и голубь»); с укладом, в котором царила забота и крестьянская честность («Соседи» – микрорайон Алтай, деревянные дома, теплые кухни, огороды, общение у подъездов); с простотой и человечностью, где чужой человек – это гость, а не угроза («Далеко этот поселок Ирша»). Психоаналитически это – образ утраченного «дома» как базовой точки идентичности, к которой стремится сознание в момент неопределенности.

Проведенный анализ позволяет определить, что память в прозе Фельде сенсуальна. Герои в рассказах вспоминают следующее:

- Запах рисовой каши с корицей (ассоциация с заботой и семейным ритуалом);
- Запах нагретой древесины в бане, шум самовара, голос отца за праздничным столом;
- Вкусы: домашнее вино, соленые помидоры, кочерыжки, ветчины, огурцы и сушки.

Данные образы вызывают реакцию узнавания и сопричастности, даже у читателя. Через это создается универсальность личной памяти, базирующейся на обыденных, но глубоко эмоциональных символах. В таблице 2 представлены обобщенные результаты анализа рассказов Светланы Фельде, в которых также присутствуют казахстанские топонимы.

Таблица 2. Обобщенные результаты анализа рассказов С. Фельде

Рассказы	Образ Казахстана
«Света всегда слушалась плохо»	Усть-Каменогорск как пространство формирования личности; детство, школа
«Любовь и голубь»	Алма-Ата, топография родных мест; первая любовь
«Руки отца»	Родина как семейная традиция и преемственность; семейная память
«Соседи»	Алматинский микрорайон «Алтай» как образ общности; атмосфера двора
«На краю деревни»	Село Черемшанка (Кустанайская обл.) как «малая родина»; деревенский быт
«Я буду помнить вкус меда»	Казахстан как пространство сенсорной памяти
«Варенье из крыжовника»	Родина через бытовые детали и вкусы; детские воспоминания
«Одна капля воды слилась с рекой»	Зеленый базар, родина как утраченный, но значимый мир
«Что же это у вас за жизнь такая...»	Казахстан как социокультурная реальность; социальная критика
«Далеко этот поселок Ирша»	Талды-Курган как символ локальной идентичности

Результаты исследования подтверждают, что мотив ностальгии в транснациональной литературе выполняет не только функцию воспоминания, но и функцию сохранения идентичности, позволяя авторам и читателям заново осмыслить Казахстан как часть личного и культурного пространства. Было выявлено, что в прозе Фельде образ Казахстана предстает как эмоциональное и символическое ядро личности, с которым связана целостность героев. Ностальгия выступает механизмом стабилизации «Я», особенно в пограничном состоянии. Психологический анализ позволяет увидеть в воспоминаниях героев архетипический образ дома, наполненный ритуалами, голосами, запахами – как опоры при утрате и в кризисе. В художественном плане Фельде работает с фрагментами, воспроизведя не линейный нарратив, а карту памяти, состоящую из деталей, телесных ощущений, снов и образов. Мотив ностальгии и образ Казахстана у Фельде – это воспоминание как сопротивление забвению, текст как форма внутренней опоры восстановления связи с самим собой.

В рамках исследования нами было проведено интервью с автором анализируемых нами рассказов, Светланой Фельде. Беседа позволила выявить, как в личных воспоминаниях автора преломляются мотивы ностальгии, памяти и образа родины, а также какие эмоциональные и символические образы связаны с Казахстаном в ее восприятии. Полученные ответы стали важным источником для анализа индивидуальной картины мира автора и осмысления феномена родины как внутреннего пространства.

Одним из ключевых мотивов в художественном мире Светланы Фельде становится ностальгия как форма внутренней связи с родиной. В интервью автор неоднократно подчеркивает, что воспоминания о Казахстане для нее неразрывно связаны с лично и профессиональной утратой, с пересечением двух пространств – прошлого и настоящего, которые продолжают взаимодействовать на уровне памяти и чувств.

«Я не хотела уезжать, первые пять лет я страшно тосковала и никак не могла смириться с тем, что я в этой стране вынуждена была получить другую специальность и никогда больше не буду журналистом, хотя до последнего года все эти годы я сотрудничала с газетой «Новое поколение». Но жизнь берет свое, и постепенно эта боль притупилась, утихла», – вспоминает автор (из интервью с С. Фельде, 2025).

Это признание раскрывает не только эмоциональную составляющую ностальгии, но и внутренний конфликт личности, лишенной привычной профессиональной и культурной среды. Для Фельде ностальгия становится способом сохранения идентичности, возможностью удержать связи с прошлым через чувственные детали и предметы памяти.

Особое место в ее воспоминаниях занимает запах полыни – запах, ставший символом Казахстана, воплощение детства и родной земли.

«Эмоции: собор в парке Панфиловцев, наши горы, травы, особенно полынь – этот запах для меня, это запах родины», – говорит автор (из интервью с С. Фельде, 2025).

В другом фрагменте писательница конкретизирует эту метафору, превращая ее в почти сакральный предмет памяти:

«У нас под Иссыком была дача, недалеко от известных курганов, там много полыни растет. У меня до сих пор в вазе стоит веточка полыни – я ее привезла двенадцать лет назад из последней поездки туда» (из интервью с С. Фельде, 2025).

Эта веточка полыни, сохраненная много лет, становится материальным знаком ностальгии, своеобразным амулетом, через который сохраняется эмоциональная связь с утраченным пространством.

Однако память о родине проявляется не только через конкретные предметы, но и через мгновенные чувственные ассоциации, возникающие в новом окружении. Так, описывая жизнь в Германии, Фельде отмечает:

«Что напоминает мне в Германии о Казахстане? Наверное, это какие-то мгновения – все это очень эмоциональное и не связано ни с какими эпохальными событиями: куст боярки в горах здесь напоминает боярку в горах, когда я жила в Алматы; запах костра может напомнить студенческие сельхозработы. Гроздь виноградная напоминает, как мы в школе ездили на сбор винограда и плетеные корзины, и ножички, которыми мы срезали эти гроздья» (из интервью с С. Фельде, 2025).

В этих строках ностальгия предстает не как возврат к прошлому, а как механизм узнавания родного в ином, когда отдельные запахи, цвета и образы становятся триггерами памяти. Автор ощущает Казахстан не как географическую реальность, а как внутреннее пространство, в котором сосредоточены эмоции, опыты, воспоминания.

Память Фельде носит также топографический характер: она создает карту значимых мест, через которые формируется образ родины. Эти локации – не просто точки на карте, а эмоциональные координаты, связанные с личным прошлым и культурной идентичностью.

«Какие-то места в Алматы остались и навсегда останутся знаковыми: собор Зенкова, Дом тканей, Зеленый базар, дорога на Медео, никольская церковь, здание КазГУ, Дом печати напротив Зеленого базара, скамейки в парке Панфиловцев, театральное кафе, театр оперы и балета.

Ну и за пределами Алматы – озеро Иссык, степи наши: я часто ездила в командировки и любила эти бесконечные просторы, этот бездонный купол неба и такие огромные звезды» (из интервью с С. Фельде, 2025).

Этот перечень создает топос памяти, где каждый элемент – от городской архитектуры до степного неба – воплощает целостный образ Казахстана как места, в котором соединяются личное и национальное. Таким образом, в высказываниях автора Казахстан предстает не просто как территория детства, но как ментальное пространство, живущее в воспоминаниях, запахах и вещах.

Заключение. В ходе проведенного исследования была рассмотрена многогранная природа мотива ностальгии в литературе и проанализировано его функционирование в русскоязычной прозе, связанной с казахстанским культурным пространством.

Были уточнены теоретико-методологические подходы к изучению ностальгии: рассмотрена история становления понятия – от медицинской модели до его современного интерпретирования как культурно-психологического и литературного феномена. Особое внимание уделено тому, как мотив ностальгии проявляется в русскоязычной литературе Казахстана и какие формы он приобретает в контексте утраты, памяти и возвращения к образу родины.

По итогу, на материале рассказов Светланы Фельде, прослежено, каким образом в художественном сознании автора конструируется образ Казахстана как пространства личной и эмоциональной памяти. Казахстан в этих текстах предстает не как географическая реальность, а как символ утраченного дома, внутреннего укоренения, эмоциональной опоры. Через детали, топонимы, бытовые реалии и сенсорные образы писательница воссоздаёт внутреннюю карту родины – узнаваемую, но уже недоступную, что и определяет силу ностальгического переживания.

Список использованной литературы:

1. Jing W. (2006). *Nostalgia as content creativity: Cultural industries and popular sentiment. International Journal of Cultural Studies*, 9(3), 359–368.
2. Wildschut T., Sedikides C., Arndt J., Routledge C.D. (2006). *Nostalgia: Content, triggers, functions. Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 975–993.
3. Sedikides C., Wildschut T., Baden D. (2004). *Nostalgia: Conceptual issues and existential functions. In J. Greenberg, S. Koole, T. Pyszczynski (Eds.), Handbook of experimental existential psychology (pp. 200–214). New York, NY: Guilford Press.*
4. Бойм С. Будущее ностальгии // *Неприкосновенный запас*. – 2013. – № 3(89). [Электронный ресурс]. – URL: <http://magazines.russ.ru/nz/2013/3/11s.html> (дата обращения: 20.10.2025).
5. Зинченко А.В. Ностальгия: диалог знания и памяти // *Культурно-историческая психология*. – 2009. – № 2. – С. 77–85.
6. Kim Y. *Border Crossing, Cultural Translation, and Ethnic Identity in Transnational Literature. Foreign Literature Studies*. 2017. 39: 90–99.
7. Jay P. (2021). *Transnational literature: The basics (1st ed.)*. London, UK: Routledge.
8. Валикова О., Бахтикиреева У. Литературный кроссовер: к проблеме литературного транслингвизма // *Analele Universităţii din Craiova. Seria Ştiinţe Filologice. Lingvistică*. – 2017. – №. 1-2. – С. 218–230.

References:

1. Jing W. (2006). *Nostalgia as content creativity: Cultural industries and popular sentiment. International Journal of Cultural Studies*, 9(3), 359–368.
2. Wildschut T., Sedikides C., Arndt J., Routledge C.D. (2006). *Nostalgia: Content, triggers, functions. Journal of Personality and Social Psychology*, 91, 975–993.
3. Sedikides C., Wildschut T., Baden D. (2004). *Nostalgia: Conceptual issues and existential functions. In J. Greenberg, S. Koole, T. Pyszczynski (Eds.), Handbook of experimental existential psychology (pp. 200–214). New York, NY: Guilford Press.*
4. Boim S. (2013). *Budushchee nostalgii [The future of nostalgia]. Neprikosnovennyi zapas*, 3(89). Retrieved October 20, 2025, from <http://magazines.russ.ru/nz/2013/3/11s.html> [in Russian]
5. Zinchenko A.V. (2009). *Nostal'giya: dialog znaniya i pamyati [Nostalgia: A dialogue between knowledge and memory]. Kul'turno-istoricheskaya psikhologiya*, 2, 77–85. [in Russian]
6. Kim Y. (2017). *Border crossing, cultural translation, and ethnic identity in transnational literature. Foreign Literature Studies*, 39, 90–99.
7. Jay P. (2021). *Transnational literature: The basics (1st ed.)*. London, UK: Routledge.
8. Valikova O., Bakhtikireeva U. (2017). *Literaturnyi krossover: k probleme literaturnogo translingvizma [Literary crossover: On the problem of literary translingualism]. Analele Universităţii din Craiova. Seria Ştiinţe Filologice. Lingvistică*, 1–2, 218–230. [in Russian]

**ПЕДАГОГИКА МЕН ӘДІСТЕМЕ МӘСЕЛЕЛЕРІ
ПРОБЛЕМЫ ПЕДАГОГИКИ И МЕТОДИКИ
PROBLEMS OF PEDAGOGY AND METHODOLOGY**

IRSTI 16.21.21

10.51889/2959-5657.2025.94.4.012

Aben A.
KIMEP University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: Aerman.Abieni@kimep.kz

**A REVIEW OF LANGUAGE ADAPTATION ISSUES OF KAZAKH
STUDENTS FROM CHINA IN KAZAKHSTAN**

Abstract

This study has significant theoretical and practical value in the context of contemporary international education. From a theoretical perspective, it contributes to a deeper understanding of cross-cultural education, language adaptation processes, and learning barriers faced by international students in a multilingual academic environment. The research expands scholarly discussions on intercultural communication and provides a conceptual framework for analyzing educational experiences of Kazakh students from Xinjiang, China, studying in Kazakhstan. From a practical perspective, the findings offer concrete policy-oriented recommendations for universities and educational institutions. These recommendations aim to improve language support systems, cultural adaptation programs, and academic assistance services, thereby fostering students' academic achievement, psychological well-being, and sustainable educational cooperation between Kazakhstan and China.

Keywords: Kazakhstan, China, Kazakh students, language environment, Kazakh language, Russian language

Әбен А.
КИМЭП Университеті
Алматы, Қазақстан
e-mail: Aerman.Abieni@kimep.kz

**ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ҚЫТАЙДАН КЕЛГЕН ҚАЗАҚ СТУДЕНТТЕРІНІҢ
ТІЛГЕ БЕЙІМДЕЛУ МӘСЕЛЕЛЕРІНЕ ШОЛУ**

Аңдатпа

Бұл зерттеу қазіргі халықаралық білім беру кеңістігінде жоғары теориялық және практикалық маңызға ие. Теориялық тұрғыдан алғанда, жұмыс көптілді академиялық ортада шетелдік студенттердің мәдениетаралық білім беру үдерісін, тілдік бейімделу ерекшеліктерін және оқу барысында кездесетін кедергілерді тереңірек түсінуге мүмкіндік береді. Зерттеу нәтижелері Қытайдың Шыңжаң аймағынан келген қазақ студенттерінің Қазақстан жоғары оқу орындағы білім алу тәжірибесін талдауға арналған ғылыми негізді кеңейтеді. Практикалық жағынан алынған қорытындылар университеттер мен білім беру мекемелеріне тілдік қолдау жүйесін жетілдіруге, мәдени бейімделу бағдарламаларын дамытуға және академиялық қолдау көрсетуге бағытталған нақты ұсыныстар әзірлеуге мүмкіндік береді. Бұл өз кезегінде студенттердің оқу жетістігін, психологиялық әл-ауқатын және Қазақстан мен Қытай арасындағы ұзақ мерзімді ынтымақтастықты нығайтады.

Түйін сөздер: Қазақстан, Қытай, қазақ студенттері, тілдік орта, қазақ тілі, орыс тілі

Абен А.

Университет КИМЭП
Алматы, Казахстан
e-mail: Aerman.Abieni@kimep.kz

ОБЗОР ПРОБЛЕМ ЯЗЫКОВОЙ АДАПТАЦИИ КАЗАХСКИХ СТУДЕНТОВ ИЗ КИТАЯ В КАЗАХСТАНЕ

Аннотация

Данное исследование обладает значимой теоретической и практической ценностью в контексте развития международного образования. В теоретическом плане работа углубляет понимание проблем межкультурного образования, языковой адаптации и учебных трудностей, возникающих в условиях многоязычной академической среды. Полученные результаты расширяют научные представления о межкультурной коммуникации и создают основу для анализа образовательного опыта казахских студентов из Синьцзяна (КНР), обучающихся в вузах Казахстана. В практическом аспекте выводы исследования могут быть использованы при разработке рекомендаций для университетов и образовательных учреждений, направленных на совершенствование языковой поддержки, программ культурной адаптации и академического сопровождения, что способствует успешному обучению, психологическому благополучию студентов и укреплению казахстанско-китайского сотрудничества.

Ключевые слова: Казахстан, Китай, казахские студенты, языковая среда, казахский язык, русский язык

Introduction. Since the establishment of formal diplomatic ties between China and Kazakhstan in 1992, cooperation in political, economic, and cultural fields has continued to deepen, with significant progress particularly in education [1]. Both governments have actively promoted international educational cooperation, primarily through the exchange of students, academic exchanges, and the promotion of vocational and technical training [2]. Following the 2013 announcement by Chinese President Xi Jinping at Nazarbayev University in Astana, the capital of Kazakhstan, of the "Belt and Road" initiative for promoting international economic cooperation, cooperation between the two countries in education has continued to deepen [3]. An increasing number of Kazakh students from China's Xinjiang Uyghur Autonomous Region are choosing to pursue further studies in Kazakhstan, particularly in higher education. Recent studies also highlight Kazakhstan's universities actively promote multilingual education policies-particularly around English a gap global competitiveness tool-though there remains a gap between policy ideals and students' actual language adaptation needs [4]. In addition, scholars emphasize that Kazakhstan's sociolinguistics landscape is inherently shaped by bilingualism and multilingualism, which influences both educational policy and students' integration processes [5]. In May 2023, Kazakhstan President Kassym-Jomart Tokayev and China President Xi Jinping jointly announced the implementation of a visa-free policy between China and Kazakhstan in Xi'an, the capital of Shaanxi Province, China [6]. This decision has further boosted the establishment of branch campuses of Chinese universities and the development of Luban workshops in Kazakhstan. This initiative not only further facilitates the flow of educational personnel between the two countries but also provides more, better, and higher-quality educational opportunities and exchange platforms for the people of both countries, especially for Kazakh compatriots living in Xinjiang, China. In this context, Kazakhstan's state policy toward supporting compatriots abroad, including ethnic Kazakhs in China, has become an important dimension of bilateral cooperation. Recent studies emphasize that improving Kazakhstan's legislation on state support for compatriots can significantly strengthen educational, cultural, and social ties, thereby creating more favorable conditions for Chinese Kazakh students studying in Kazakhstan [7].

Methods and materials. However, the biggest challenge facing Chinese Kazakh students studying in Kazakhstan is language adaptation. This issue extends beyond academics and affects everyday life. In daily life in Kazakhstan, Chinese Kazakh students need to master a solid command of Kazakh and learn basic Russian to communicate in various situations. However, many Kazakh students from Xinjiang, China, often face difficulties adapting to the bilingual environment of Kazakhstan. This is especially true when communicating with locals, integrating into social circles, and participating in various social activities. Language barriers often limit their confidence and participation, negatively their overall adaptation and mental well-being. Similar findings were confirmed by Z. Tajibayeva, S. Nurgaliyeva, K. Aubakirova, N. Ladzina, B. Shaushekova, G. Yespolova and A. Taurbekova, who investigated the psychological, pedagogical, and technological adaptation levels of repatriated university students in Kazakhstan, highlighting that linguistic and cultural barriers are closely linked with students' psychological well-being and academic integration [8]. In line with this, M. Moldakhanova, A. Kariyev, G. Lekerova and F. Orazbayeva also emphasized that first-year students with special educational needs face similar adaptation difficulties in higher education, particularly in balancing academic demands with psychological resilience, which further underlines the importance of integrated language and mental health support systems [9].

Therefore, language adaptation has become a key factor influencing the academic achievement and social integration of Chinese Kazakh students studying in Kazakhstan. Helping these students overcome language barriers and successfully adapt to the academic and social environment in Kazakhstan has become a pressing issue.

Against this backdrop, this study aims to explore the language adaptation challenges faced by Kazakh students from China's Xinjiang region in Kazakhstan, analyzing the language barriers they encounter in higher education in Kazakhstan, particularly in the use of Kazakh and Russian. The research will focus on how students cope with these language challenges, as well as the difficulties and needs they encounter during the adaptation process. Through systematic investigation and analysis, this study aims to reveal the language adaptation status, root causes, and feasible solutions for Chinese Kazakh students in Kazakhstan.

Results and discussion

What is language adaptation? Language adaptation is the adjustment of language usage and structure by individuals or groups in a new language environment [10]. This process typically involves communicative adaptation, adjustments in discourse style, and changes in the language system [11]. In a Kuayi culture, language adaptation is closely related to cultural adaptation [12]. Kazakh students studying in Kazakhstan from China first adapt to the local Kazakh language system and then to the Russian-speaking environment. Russian entered the Kazakh steppes in the 18th century, becoming the language of rule and modernization. Then, during the Soviet era in the early 20th century, Russian strengthened its position, while Kazakh weakened. Since Kazakhstan declared independence in 1991, the use of Russian has remained roughly equal to that of Kazakh in many domains. Russian remains prevalent in education, healthcare, law, and daily life. Therefore, for Chinese Kazakh students, Kazakh is not only their national language but also the core language of their cultural identity. Russian serves as their primary language of communication in society and academia, while English is their primary language of communication with international audiences. Therefore, Chinese Kazakh students must address the challenges of mastering Kazakh while adapting to the gradual infiltration of Russian. They must flexibly adapt and use multiple languages in different social situations, learning environments, and cultural contexts, completing the entire process of identity recognition and cultural integration.

Kazakhstan's current language landscape is a multilingual system consisting of Kazakh, Russian, and English. According to Part I, Chapter 7 of the Constitution of Kazakhstan, Kazakh is the state language of the Republic of Kazakhstan. Russian enjoys equal official status with Kazakh in state entities and local self-government bodies [1]. As noted by Z. Sadulova, B. Karimsakova, K. Yessenova, N. Kamarova, B. Kurmanova, K. Smagulova, B. Karagulova and M. Amangaziyeva Kazakhstan's bilingual and multilingual environment reflects both historical legacies and contemporary educational

strategies, shaping how international and repatriated students navigate language and adaptation [5]. Recent studies also show that public attitudes toward Kazakh-English bilingualism are complex, reflecting both a strong orientation toward maintaining Kazakh as the core of national identity and the increasing role of English and global communication [13]. Therefore, Chinese Kazakh students studying or living in Kazakhstan must consider Kazakh and Russian as essential language skills, not optional ones. The language of instruction often influences a student's social circle. Using multiple languages allows for better integration into a new social environment and culture, helping them to further expand their social circle.

Kazakh students from China studying in Kazakhstan primarily come from the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, with significant numbers coming from Ili Kazakh Autonomous Prefecture, Urumqi City, Changji Hui Autonomous Prefecture, Tarbagatay Prefecture, Hami City, and Altay Prefecture. Most of these Kazakh international students hold a high school diploma in China some hold a bachelor's degree, and a smaller number hold a college diploma (between high school and a bachelor's degree) or a junior high school diploma. Some of these students complete high school in China and then pursue further studies in Kazakhstan. Some drop out after their first year of high school in China and continue their studies in Kazakhstan. Still others complete high school in China and are admitted to Chinese universities, but, dissatisfied with their chosen institutions; choose to continue their studies in Kazakhstan. Therefore, those with high school diplomas often attend one-year UNT preparatory classes at the Faculty of Pre-Higher Education at Al-Farabi Kazakh National University and Abai Kazakh National Pedagogical University to prepare for the UNT exam the following year. Those with bachelor's degrees primarily pursue master's degrees, study languages, and seek employment.

I. Common challenges faced by Chinese Kazakh students studying in Kazakhstan often center on adapting to language barriers.

First, language barriers are the most prominent, including deficiencies in listening, speaking, reading, and writing skills, as well as difficulties in classroom participation, both during language learning and adaptation.

Regarding deficiencies in listening, speaking, reading, and writing, I conducted a systematic survey of the language adaptation status of 28 Chinese Kazakh students studying in Kazakhstan. The survey results show that 26% of students feel their vocabulary is limited when using Kazakh (or Russian, or English) in their studies and daily life, especially in daily communication and academic settings, which affects communication efficiency. 25% of students experience difficulties with oral expression when using Kazakh (or Russian, or English) in their studies and daily life, such as difficulty expressing opinions and organizing language confidently. 21% of students experience difficulties with listening comprehension when using Kazakh (or Russian, or English) in their studies and daily life, such as difficulty understanding rapid conversations and different accents. 15% of students encounter challenges with grammar and structure when using Kazakh (or Russian, or English) in their studies and daily life, prone to errors due to unfamiliarity with grammatical rules and sentence structure. 13% of students experience cultural adaptation difficulties when using Kazakh (or Russian, or English) in their studies and daily life. Due to a lack of understanding of the culture underlying the target language, misunderstandings and discomfort in communication are often caused. Regarding difficulties in class participation, 36% of the 28 Chinese Kazakh students who participated in the survey reported that their understanding of the teacher's explanations was moderate, with a medium level of comprehension. They understood most of the material, but still relied on the clarity of the teacher's explanations. 32% felt that their understanding was relatively easy, with most of the material understood, but sometimes required additional explanation. 18% found it difficult to follow the teacher's explanations, struggling to keep up with the pace of instruction and often requiring after-school tutoring. 14% felt that their understanding was very clear, with the teacher's explanations being easy to digest, allowing them to quickly follow along.

Combining these two aspects, the most important reason is that students living and receiving education in China differ from native Kazakh students in their thinking and problem-solving methods.

In particular, Chinese Kazakh students often use Chinese language patterns. They typically think in Chinese before expressing their thoughts in another language. Even when expressing their personal opinions, they tend to use Chinese to convey their emotions and views. This provides some convenience, as it prevents them from experiencing difficulties or communication barriers due to their lack of familiarity with the Kazakh language. However, when they go to study in Kazakhstan, teachers in university preparatory courses or professional courses often use Russian terminology instead of Kazakh. For example: Kazakh: Атазаң – Russian: Конституция (Constitution), Kazakh: Емтихан – Russian: Экзамен (Examination/Test), Kazakh: Құжат – Russian: Документ (Document), Kazakh: Жатақхана – Russian: Общежитие (Dormitory), Kazakh: Дәріхана – Russian: Аптека (Pharmacy), Kazakh: Қаржы – Russian: Финансы (Finance) and other common words are most likely to lead to the misconception, that is, "Why in a country with Kazakhs as the main ethnic group, people use Russian instead of Kazakh?" This situation is particularly pronounced among students in Almaty attending university preparatory classes or first-year university students. By contrast, Kazakh students raised in Kazakhstan do not face this issue. They can communicate with their parents in Kazakh or Russian at home and express their opinions and suggestions fully in both languages at school. Furthermore, having been raised in a bilingual environment of Kazakh and Russian, they do not experience the same language barriers as Kazakh students from China. Consequently, Kazakh students are generally more active during their university studies and find it easier to understand and analyze the lecture methods of university professors.

Secondly, the main issue students face is cultural adaptation, the core of which involves language and social barriers as well as a sense of unfamiliarity with the local culture.

Cultural adaptation primarily involves language, lifestyle, and cultural traditions. In Kazakhstan, Chinese students, tourists, and immigrants alike can sense that Kazakhstan is not the typical Central Asian country as commonly understood, but rather an emerging nation shaped by the fusion of traditional Kazakh culture with Eastern and Western influences. This is particularly evident in its culture. For example, the Abai statue at the intersection of Abai and Dostyk Avenues in Almaty, the 28 Panfilov Guardsmen Park in Almaty, the eleven cultural icons displayed on the walls of Almaty subway stations, the Mausoleum of Khoja Ahmed Yasawi in the Turkestan region, and the urban planning and landmark architecture of Astana all reflect the diversity of Kazakh culture. In terms of language and social barriers, there are significant differences between Kazakhs who grow up in China and local Kazakh students or teenagers. According to the survey results, 43% of students believe that language proficiency has a significant impact on learning and social interaction, being directly related to academic performance and social circles, and those insufficient language skills can seriously hinder academic performance and interpersonal relationships. 32% believe that language proficiency has a significant impact on learning and social interaction, but while it plays an important role, it is not the only factor. 18% believe that language proficiency has a moderate impact on learning and social interaction, and although it does have some impact, it can be compensated for in other ways. 7% believe that language proficiency has a minimal impact on learning and social interaction, stating that learning and social interaction are more dependent on personality, communication skills, and other factors.

Regarding the unfamiliarity of local culture, Kazakhstan has developed a unique cultural atmosphere through numerous cultural exchanges and integrations, and this atmosphere requires more time for Chinese Kazakh students to adapt to. The survey shows that 37% of students choose to study in Kazakhstan to gain a deeper understanding of and experience its diverse culture; 21% choose to study in an educational environment that is representative of their ethnic group (Kazakh); and 17% choose to learn the Kazakh language and improve their language skills.

Taking these two factors into account, the majority of students believe that language proficiency has a significant impact on learning and socializing, particularly affecting academic performance and facilitating integrating into new social environments [10; 12]. Furthermore, many students choose to study in Kazakhstan to understand and experience its diverse culture, often motivated by a desire to strengthen their national identity. However, a smaller number of students believe that language

proficiency does not significantly impact their learning or socializing. In reality, language and social barriers are often a psychological reaction to the transition from a familiar environment to an unfamiliar one. The primary reason for this is that when someone moves from a relatively homogeneous language and culture to one with significant differences, they may easily experience a sense of unfamiliarity and loneliness.

Third, students face another issue: differences in educational methods. Due to the different in national conditions of China and Kazakhstan, Kazakh students from China often face challenges regarding teaching methods and learning habits.

As a developing socialist country upholding the people's democratic dictatorship, China, while imparting language and literature, ethnic culture, and science and technology to its students, also places great emphasis on ideological and political education. The Xinjiang Uyghur Autonomous Region, a key strategic region within the country, places particular emphasis on ideological and political work, focusing on promoting and disseminating Chinese language and literature (including poetry), as well as fostering the integration and exchange of Xinjiang's ethnic cultures with Han Chinese culture. Kazakhstan, a multi-ethnic country with rapid economic development, advantageous geographical resources, and a strategically important position, is also a leading country in Central Asia. Its education emphasizes fostering a strong national perspective, promoting the history of the Kazakh people and Kazakhstan, and strengthening students' sense of national identity. Furthermore, Kazakhstan teaches cultural knowledge in both Kazakh and Russian, encouraging students to explore their potential, develop their abilities through life experiences, discover their strengths, and improve their overall personal qualities. Therefore, Kazakh students born and educated in China who study in Kazakhstan often find that their knowledge is not fully applicable to the local educational environment and requires further exploration and effort (Figure 1). Regarding language usage in the classroom, 61% of students primarily use their native language (Kazakh), with a usage rate exceeding 80%; 18% use their native language (Kazakh) more frequently in class, with a rate between 60% and 79%; 14% use their native language (Kazakh) evenly, with a rate between 40% and 59%; 4% primarily use other languages in class, with Kazakh used less than 20% of the time; and 3% use their native language (Kazakh) less frequently, with a rate between 20% and 39%.

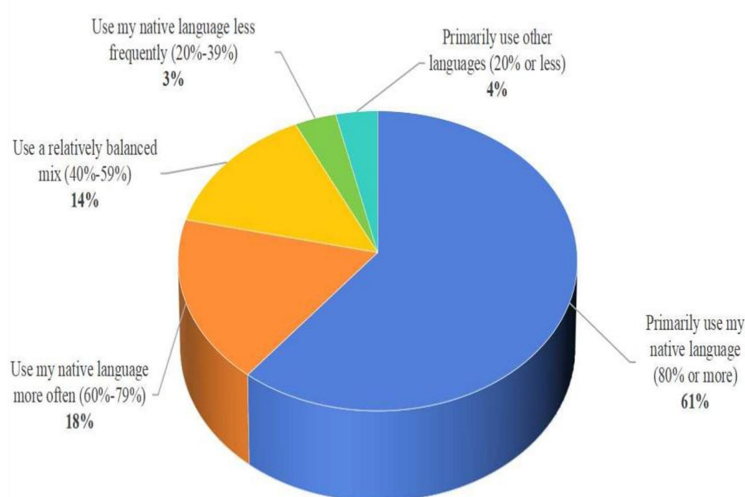

Figure 1. Language usage

In terms of learning habits, 31% of students rely on textbooks and academic materials in their daily studies; 25% use online courses and video tutorials; 16% prefer to learn languages through social media and forums; 15% rely on visual content (such as movies and TV series); and 13% use language learning apps and software (Figure 2). Based on the above two aspects, it can be seen that in terms of classroom language use, the majority of students complete their studies and research tasks in Kazakh; and in terms

of study habits, the majority rely on school-provided textbooks and online academic resources. However, some students use other languages in class or use Kazakh less frequently, while others use film and television productions and language apps to assist in language learning. This suggests that while Kazakh students studying in China primarily use Kazakh in the classroom, their understanding of the teaching methods used by university faculty remains limited. Furthermore, they often have a vague understanding of their chosen majors and study styles, lack a clear definition of learning objectives, and hold certain misunderstandings regarding classroom language usage and pedagogical methods.

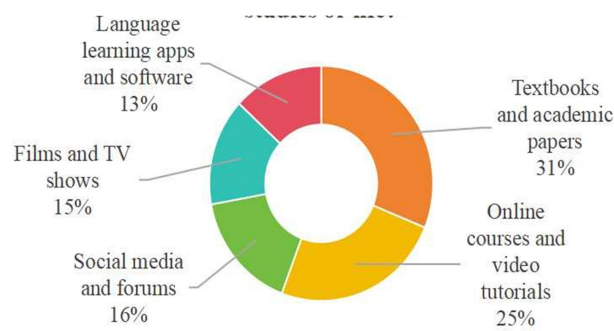

Figure 2. Learning habits

II. Basic Strategies for Addressing the Above Issues

Strategy 1: Language Training

Provide personalized language courses and learning systems. For Kazakh students studying in China, courses should be designed specifically to improve their Kazakh-language proficiency, taking into account their language habits and study experiences in China. Courses should be divided into three levels based on the students' language proficiency: Elementary (A1-A2), Intermediate (B1-B2), and Advanced (C1). Students at each level should receive intensive training: Levels A1-A2 focus on comprehensive development of listening, speaking, reading, and writing; Levels B1-B2 emphasizes strengthening these four skills with greater complexity; and Level C1 focuses on academic reading, critical analysis, and creative writing to further enhance proficiency. According to the KAZTEST website, this language certification exam consists of four sections: listening, reading, writing, and speaking, with a total score of 160 points. Levels A1 through C1 are awarded based on scores corresponding to these sections. The placement test consists of two sections: listening and reading, with a total score of 60 points. Levels A1 through C1 are awarded based on the corresponding score ranges in these sections [14].

During the preparatory period, in addition to classroom instruction, international students should continue to develop their Kazakh language skills through learning tools and platforms, such as apps like Қазақша Викторина, AsylMura, and Kitapal, as well as Kazakh language tutorials on YouTube. Қазақша Викторина (Kazakh Quiz) is a Kazakh-only quiz game that helps students improve their thinking and language skills through entertaining questions on a variety of topics. AsylMura is an app that collects short yet insightful proverbs, promoting personal growth and helping students express complex ideas with precision. Kitapal offers a wealth of books and resources, suitable for both academic study and personal development. Additionally, many YouTubers and Kazakh language teachers upload a variety of instructional videos to provide extracurricular learning support. These resources can significantly enhance international students' Kazakh language proficiency.

It is recommended that Kazakh students from China take a standardized language test before entering the UNT preparatory program at universities. Classes should be divided based on the test results. Starting in 2025, the Ministry of Science and Higher Education of Kazakhstan has adjusted the UNT exam subjects for non-Kazakh students, retaining only language and reading proficiency and two elective courses. Admission is based on the scores of these three subjects. The total score for these

subjects is 90 points, while the total score of the UNT exam in Kazakhstan is 140. Therefore, foreign Kazakh students' total UNT scores are 50 points lower than those of Kazakh nationals, which accounts for 64% of the total score. Therefore, pre-admission language testing is essential. It not only predicts students' learning outcomes during preparatory studies but also assesses their likelihood of successfully completing undergraduate programs. This task is primarily carried out by the preparatory departments of relevant institutions, such as the Faculty of Pre-Higher Education at Al-Farabi Kazakh National University and Abai Kazakh National Pedagogical University.

After the UNT exam, universities also use student's Kazakh language proficiency results to determine whether they meet admission requirements and whether they can fully master all courses in their chosen major and meet graduation requirements over the four years of study. This is especially true for liberal arts programs such as Kazakh language and literature, philosophy, economics (liberal arts), law, education (liberal arts), history, and management.

Strategy 2: Cultural Exchange Activities

Organize cultural festivals and exchange events to promote interaction between international and local students. Since Chinese Kazakhs and native Kazakhstani Kazakhs belong to the same ethnic group and share many common cultural customs, Kazakh international students should be encouraged to participate in various cultural and exchange activities to strengthen their sense of national identity, enhance their national consciousness, and enrich their cultural experience. The Preparatory Department and the Chinese Consulate General in Almaty organize annual events and visits on January 1st (New Year's Day), Nauryz (March 21st-23rd), the traditional Kazakh holiday, Chinese New Year (usually in late January or early February), Eid al-Adha, May 1st (Kazakh People's Unity Day), October 1st (China's National Day), and December 16th (Kazakh Independence Day). The Consulate General is primarily responsible for monitoring and supporting the academic and living conditions of Chinese Kazakh students. During the Kazakh traditional holiday of Nauryz (March 22st-23rd) and New Year's Day (January 1st), the Preparatory Department organizes exchanges between Chinese Kazakh students and local Kazakh students to foster mutual understanding and deepen academic and cultural exchange, thereby strengthening their sense of national identity and cultural awareness.

In China, students receive education on national culture and ethnic unity starting in elementary school, and this emphasis is maintained throughout the 12 years from primary school through the third year of high school. According to Article 4 of Chapter 1 of the Constitution of the People's Republic of China, "All ethnic groups in the People's Republic of China are equal." The state safeguards the legitimate rights and interests of all ethnic minorities and maintains and develops equal, united, mutually supportive, and harmonious relations among all ethnic groups [15]. Discrimination and oppression against any ethnic group are prohibited, as are acts that undermine ethnic unity and create ethnic divisions. In China, students begin studying history in the first year of junior high school, including both Chinese and world history. The Chinese history section primarily covers the history of the Han Chinese and other ethnic groups, but provides limited coverage of Kazakh culture. Consequently, many Kazakh students rely on discussions with elders or community members about their ethnic culture and history. However, due to the lack of systematic and reliable source, their understanding of their ethnic history and culture is often inadequate. In contrast, ethnic Kazakhs in Kazakhstan have a more comprehensive understanding of their history and culture, learned through systematic cultural promotion, national history courses and state-led projects [16]. They primarily learn and strengthen their sense of national identity through cultural promotions at the beginning of each semester, the national anthem, Kazakh history books, museums, historical and cultural monuments, and ethnic cultural events such as Independence Day (December 16th), Thanksgiving Day (March 1st), and the traditional Kazakh festival of Nauryz (March 21st to 23rd), as well as ethnic music, dance, and sports.

Therefore, Kazakh students from China should visit places such as the National Library, the National Museum (Almaty Branch), the Almaty City Museum, the 28 Panfilov Guardsmen Park, and the Almaty Metro in Almaty to gain a deeper understanding of the history of the Kazakh people and Kazakhstan. These venues provide excellent opportunities to learn the Kazakh language and understand Kazakh

culture and history, thereby helping to strengthen their national consciousness and cultural awareness. This will not only help them achieve better scores on the UNT exam but also have a positive impact on their future university studies.

Strategy 3: Mental Health and Language Support

Providing mental health services is crucial for Kazakh students studying in China. Most of these students are recent high school graduates. Having spent a long period in an intense academic environment, they are prone to experiencing various psychological challenges, both major and minor. This is especially true during their third year of high school, when they prepare for China's National College Entrance Examination (NCEE). These students often spend their days studying intensively and preparing for the Gaokao. Consequently, when they attend UNT preparatory courses in Kazakhstan, the sudden change to a less intense learning environment can lead to a sense of mental and emotional relaxation, causing them to lose focus or become complacent, ultimately leading to failure in the UNT exam [12].

Thus, UNT preparatory courses require a specialized team dedicated to addressing these students' mental health and language learning needs, ensuring that any psychological challenges are monitored and addressed promptly. This group needs to include the person in charge of Chinese student affairs in the preparatory department, representatives of Chinese students currently studying at the undergraduate or graduate level, university psychology teachers, subject teachers in the preparatory department, class counselors, and relevant personnel from the Education Department of the Chinese Embassy in Kazakhstan or the Chinese Consulate General in Almaty. Representatives of Chinese students currently studying at the undergraduate or graduate level are primarily responsible for communicating with Kazakh students, understanding their academic and life needs, and providing feedback to the counselors of their respective classes. Psychology teachers in preparatory universities are responsible for providing psychological counseling to Kazakh students, reporting their psychological conditions to the person in charge of Chinese student affairs in the preparatory department and proposing solutions. Teachers in each subject in the preparatory department are primarily responsible for teaching, student performance, and daily student dynamics. Counselors in each class in the preparatory department make recommendations based on feedback from the course teachers, psychology teachers, and Chinese undergraduate or graduate students. They also submit brief reports to the person in charge of Chinese student affairs in the department and receive final recommendations from the person in charge of Chinese student affairs in the preparatory department. The heads of the education departments of embassies or consulates general regularly monitor the developments of Chinese students in their area and provide feedback to the embassy or consulate general.

The purpose of establishing a language support group is to identify the language learning challenges faced by Chinese Kazakh students during their preparatory studies and to provide appropriate support. Most Chinese students studying in Kazakhstan have been taught entirely in Chinese since childhood and have had limited exposure to the Kazakh language (limited to family and extended family). Consequently, their Kazakh language proficiency is limited, particularly in reading, writing, speaking, and comprehension. Therefore, a group is needed to assist them in resolving language challenges encountered during preparatory studies. These challenges primarily arise from classroom language used by Kazakh teachers (particularly Russian vocabulary), which can lead to misunderstanding or lack of comprehension. Over time, these students develop the belief that simply because they don't understand something, they can simply cheat on multiple-choice exams. Therefore, a dedicated group is essential to address these challenges and provide advice to help them resolve their language challenges.

Therefore, solving the mental health and language problems encountered by Chinese Kazakh students is not only a problem for the students themselves, but also one of the tasks and responsibilities of the university preparatory department and the education department of the embassy (consulate general). It requires multi-faceted help and consultation to solve. A lot of work needs to be done for the physical and mental health of Kazakh students. However, any problem needs to be examined from all aspects before it is solved, not just at the superficial level. It requires an in-depth understanding of the

psychological and language learning challenges of the students, and the development of effective ways to help Chinese Kazakh students.

III. Policy Recommendations

Policy recommendations should target government education departments. First, the majority of international students from China are either recent or former high school graduates. Their education in China was conducted entirely in Chinese, so their Kazakh language proficiency is at a beginner level (around A1 or A2). Therefore, government education departments (the Ministry of Science and Higher Education and the Ministry of Education of Kazakhstan) should require universities to offer tiered language preparatory courses and provide intensive language transition training before students take the UNT exam and during the first year of university. A panel of experts comprised of national education departments, universities, and relevant language specialists, should develop a unified "Kazakh Language Proficiency Grading Standard and Training Plan for Foreign Kazakh Students" and urge universities to strictly implement this plan, including exam scores as part of the requirements for admission and graduation. Furthermore, "Kazakh Language Adaptation Centers" should be established at key universities in Kazakhstan to oversee language adaptation for Chinese Kazakhs studying there.

Secondly, the Ministry of Science and Higher Education should work with universities to establish "Language + Culture Practice Bases," rooted in university Kazakh language faculties and supplemented by sports, culture and tourism faculties, music and dance and fine arts faculties. These bases will encourage Chinese Kazakh students to use Kazakh extensively in their studies and daily lives through language corners, cross-cultural interactions, and practical cultural activities. They will also encourage Chinese Kazakh students to make friends with local peers and improve their language skills. In addition, students should be encouraged to volunteer, take part in language internship opportunities, and immerse themselves in a Kazakh-speaking environment to reduce language and cultural barriers. In particular, these initiatives should aim to eliminate insults and exclusionary terms like "Оралман/ Returnee," "Қытай/Chinese," and "Қашқын/Fugitive." This will allow students to truly experience Kazakh culture and strengthen their cultural identity and language confidence.

Finally, the Ministry of Science and Higher Education should require all universities to establish a dedicated "International Student Language Adaptation Group" within their international student offices to provide academic guidance and language counseling. The results of international students' language adaptation should be incorporated into the quality assessment indicators for international student education, thereby promoting reforms in university language curricula and teaching methods. A three-pronged support system encompassing "policy, universities, and student" is necessary to ensure the institutionalization and regularization of the language adaptation process for Chinese Kazakh international students.

Policy Recommendations for Universities. First, before Chinese Kazakh international students submit their materials to the University Preparatory Department, the department's staff must explain the teaching methods for classes taught in Kazakh and the requirement of a Kazakh language proficiency test score when selecting Kazakh for the UNT exam. During preparatory courses, instructors must closely monitor students' language skills and provide feedback to the relevant offices within the preparatory department regarding whether students are fully capable of handling the course, whether they need to improve their Kazakh language proficiency, and whether they can accurately complete course assignments within a short period of time.

Secondly, by reducing the number of UNT exam subjects from five to three, the Preparatory Department will have greater opportunities to develop Kazakh language instruction for Chinese Kazakh students. It can also provide intensive language courses for those with limited language proficiency, ensuring they can successfully complete their preparatory studies and lay the foundation for admission to their desired programs. The Preparatory Department will need to conduct regular assessments to ensure that Chinese Kazakh students master the language successfully and use it to complete their preparatory studies.

Finally, the department will assess the students' actual language proficiency and learning abilities based on their language skills and other coursework, and plan further educational efforts. Students will complete all preparatory courses and prepare for the UNT exam while learning the language. This will be particularly important for the official UNT exam in Kazakhstan in May and June, with the results compiled and analyzed. This will include analyzing the performance of the Reading Literacy exam and preparing for the next wave of Chinese Kazakh students, particularly in terms of language selection and integration.

Conclusion. This article primarily analyzes the language adaptation of Chinese Kazakh students studying and living in Kazakhstan. Kazakhstan is a multi-ethnic, multilingual, and multicultural country. Studying and living there requires not only the improvement of language skills but also a process of self-identification and the integration of Chinese Kazakh culture with local Kazakh culture. This integration primarily requires language integration.

Kazakh language, as the mother tongue of Kazakhs worldwide, is a symbol of Kazakh identity. As the national language of Kazakhstan, it is a language that all ethnic groups living in Kazakhstan must learn and use. Russian, as a common language in Kazakhstan, holds a significant position. English, as a language of international communication, is an essential global language.

Although the learning methods and approaches of Chinese Kazakh students differ from those of students in Kazakhstan, learning Kazakh and Russian is essential for studying and living in Kazakhstan, as these two languages are the most widely spoken. Language adaptation is not simply a matter of language skills; it encompasses a comprehensive process of identification with Kazakhs and Kazakh culture, psychological well-being, and adaptation to the educational system.

For Chinese Kazakhs like me who came from China, learning Kazakh and Russian has brought great convenience to my life and studies in Kazakhstan. It has help me interact more easily local people, integrate into a new social culture, and achieve Kazakh national identity and cultural integration.

References:

1. *Official website of the President of the Republic of Kazakhstan. (2022). Constitution of the Republic of Kazakhstan. Retrieved from <https://www.akorda.kz/en/constitution-of-the-republic-of-kazakhstan-50912>*

2. *Edinaya platforma internet-resursov gosudarstvennykh organov. (2023). S 10 noiabrya 2023 goda nachnet deistvovat' bezvizovyi rezhim mezhdu Kazakhstanom i Kitaem [From November 10, 2023, a visa-free regime between Kazakhstan and China will begin to operate]. Retrieved from <https://www.gov.kz/memleket/entities/mfa-tashkent/press/news/details/649163> [in Russian]*

3. *Toktau Z. (2017). Bridging language, identity and integration in ethnic migration: Student experience of China-Kazakhs in Kazakhstan (Master's thesis, Nazarbayev University). Nazarbayev University Repository. Retrieved from <https://nur.nu.edu.kz/bitstream/123456789/2586/1/Zhuldyz-Toktau.pdf>*

4. *Agbo S.A., Pak N., Akbarov A., Madiyeva G., Saurykov Y. (2022). Global competitiveness myths and ideals: English language policy in universities in Kazakhstan. International Journal of Educational Reform. <https://doi.org/10.1177/10567879221137572>*

5. *Sadulova Z., Karimsakova B., Yessenova K., Kamarova N., Kurmanova B., Smagulova K., Karagulova B., Amangaziyeva M. (2025). Bilingualism and multilingualism in Kazakhstan: Sociolinguistic and educational perspectives. Forum for Linguistic Studies, 7(7). <https://doi.org/10.30564/fls.v7i7.10172>*

6. *Kurmetti kandastar (ulytk kazakh shetel azamattary). (2025). Kurmetti kandastar (ulytk kazakh shetel azamattary) [Dear compatriots (ethnic Kazakhs who are foreign citizens)]. Retrieved from https://testcenter.kz/press-tsentr/novosti/?ELEMENT_ID=7476 [in Kazakh]*

7. *Zharkenov, S., Ongarbayev Y., Nurmagambetov A., Galiakbarova G. (2023). State support for compatriots: Improving Kazakhstan legislation. Revista de Direito Internacional, 19(3). <https://doi.org/10.5102/rdi.v19i3.8526>*

8. Tajibayeva Z., Nurgaliyeva S., Aubakirova K., Ladzina N., Shaushekova B., Yespolova G., Taurbekova A. (2023). Investigation of the psychological, pedagogical and technological adaptation levels of repatriated university students. *International Journal of Education in Mathematics, Science and Technology*, 11(3), 755–774. <https://doi.org/10.46328/ijemst.3336>
9. Moldakhanova M., Kariyev A., Lekerova G., Orazbayeva F. (2024). Research on adaptation of first-year students with special educational needs to study at university. *Insight: The Psychological Dimensions of Society*, 365–388. <https://doi.org/10.32999/2663-970X/2024-11-19>
10. Bourdieu P. (1991). *Language and symbolic power*. Harvard University Press. Retrieved from https://monoskop.org/images/4/43/Bourdieu_Pierre_Language_and_Symbolic_Power_1991.pdf
11. Krashen S.D. (1982). *Principles and practice in second language acquisition*. Pergamon. Retrieved from https://www.sdkrashen.com/content/books/principles_and_practice.pdf
12. Berry J.W. (1997). *Immigration, acculturation, and adaptation*. Retrieved from https://is.muni.cz/el/fss/podzim2015/ZUR393i/um/W_2_Acculturation.pdf
13. Tlepbergen D., Akzhigitova A., Zabrodskaia A. (2025). Kazakh–English bilingualism in Kazakhstan: Public attitudes and language practices. *Languages*, 10(5), 102. <https://doi.org/10.3390/languages10050102>
14. Kaztest. (2024). *Kaztest zhuiyesinin zhalpy akparaty [General information about the Kaztest system]*. Retrieved from <http://kazakhtest.kz/kz/about-center/> [in Kazakh]
15. The People’s Republic of China. (2019). *Constitution of the People’s Republic of China*. Retrieved from https://english.www.gov.cn/archive/lawsregulations/201911/20/content_WS5ed8856ec6d0b3f0e9499913.html
16. Zharkynbekova Sh. K., Tazhibayeva S. Zh., Filchenko A. U. *Problems of Preserving the Kazakh Language in China: Threats of Extinction and Ways of Solution*. In: *J. Sib. Fed. Univ. Humanit. soc. sci.*, 2025, 18(3), 502–515. EDN: DOAOGQ

FTAMP 17.82.30

10.51889/2959-5657.2025.94.4.013

Сарымсақ К.Т. ¹ , *Тлеубекова Б.Т. ²

^{1,2}Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

e-mail: kamilasarymsak@mail.ru

*e-mail: biko.1972@mail.ru

КОМИКС АРҚЫЛЫ ОҚЫТУ: КЛИПТІК ОЙЛАУҒА БЕЙІМДЕЛГЕН ҰРПАҚ

Аңдатпа

Бұл мақалада комикс жанрының пайда болу тарихы, әлемдік әдебиет пен мәдениеттегі орны және оның қазіргі білім беру процесіндегі маңызы жан-жақты қарастырылады. Зерттеу барысында АҚШ, Еуропа, Жапония секілді елдердегі комикс жанрының даму кезеңдері мен негізгі өкілдері талданады. Сонымен қатар мақалада қазақ комикстерінің даму деңгейіне де назар аударылып, ХХ ғасырдың басындағы алғашқы комикстік элементтерден бастап қазіргі авторлық комикстерге дейінгі жобалар сараланады. Комикс – мәтін мен көркем бейнені ұштастыра отырып, оқиғаны визуалды түрде жеткізетін ерекше жанр. Комикс жанрының оқушылардың оқу мотивациясын арттырудағы, мәтінді тез қабылдатудағы, креативті ойлауды дамытудағы тиімділігі ғылыми тұрғыда негізделеді. Сондай-ақ комикстерді білім беруде қолданудың педагогикалық мүмкіндіктері мен ұлттық мазмұнды шығармаларды заманауи форматта ұсынудың өзектілігі айқындалады.

Түйін сөздер: комикс, визуалды баяндау, оқырман қызығушылығы, қазақ комиксі, креативті ойлау, оқу мотивациясы, заманауи нұсқа

Сарымсак К.Т.¹ , *Тлеубекова Б.Т.²
^{1,2}Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан
e-mail: kamilasarymsak@mail.ru
*e-mail: biko.1972@mail.ru

ОБУЧЕНИЕ ЧЕРЕЗ КОМИКСЫ: ПОКОЛЕНИЕ, АДАПТИРОВАННОЕ К КРИТИЧЕСКОМУ МЫШЛЕНИЮ

Аннотация

В данной статье подробно рассматривается история возникновения жанра комикса, его место в мировой литературе и культуре и его значение в современном образовательном процессе. В ходе исследования анализируются этапы развития и основные представители жанра комиксов в таких странах, как США, Европа, Япония. Также в статье акцентируется внимание на уровне развития казахских комиксов, дифференцируются проекты от первых комических элементов начала XX века до современных авторских комиксов. Комикс-это уникальный жанр, который визуально передает историю в сочетании с текстом и художественным изображением. Научно обоснована эффективность жанра комиксов в повышении учебной мотивации учащихся, быстром восприятии текста, развитии креативного мышления. Также определяются педагогические возможности использования комиксов в образовании и актуальность представления произведений национального содержания в современном формате.

Ключевые слова: комикс, визуальное повествование, читательский интерес, казахские комиксы, креативное мышление, мотивация к чтению, современный вариант

Sarymsak K.T.¹ , *Tleubekova B.T.²
^{1,2} Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan
e-mail: kamilasarymsak@mail.ru
*e-mail: biko.1972@mail.ru

TEACHING THROUGH COMICS: A GENERATION ADAPTED TO CRITICAL THINKING

Abstract

This article examines in detail the history of the comic book genre, its place in world literature and culture, and its importance in the modern educational process. The study analyzes the stages of development and the main representatives of the comic book genre in countries such as the USA, Europe, and Japan. The article also focuses on the level of development of Kazakh comics, differentiating projects from the first comic elements of the early twentieth century to modern author's comics. Comics are a unique genre that visually conveys a story combined with text and artistic imagery. The effectiveness of the comic book genre in increasing students' learning motivation, quick perception of text, and the development of creative thinking has been scientifically substantiated. The pedagogical possibilities of using comics in education and the relevance of presenting works of national content in a modern format are also determined.

Keywords: comics, visual storytelling, reader's interest, Kazakh comics, creative thinking, motivation to read, modern version

Кіріспе. Қазақ халқының «Заманына қарай адамы, адамына қарай амалы» деген ұлағатты сөзі бүгінгі күнде де өз маңызын жойған жоқ. Бұған себеп – ақпараттық қоғам мен цифрлық техно-

логиялардың қарқынды дамуы, жастардың ақпаратты тұтыну әдістерінің өзгеруі. Аталмыш өзгерістерді Pew Research Center, McKinsey & Company, Deloitte, World Economic Forum, Gallup тәрізді беделді ұйымдардың жүргізген зерттеулері ұрпақтар арасындағы ерекшеліктер негізінде ғылыми түрде түсіндіруге жол ашты.

Американдық зерттеуші-ғалымдар Уильям Штраус пен Нил Хоув 1991 жылы «Ұрпақтар буыны» деген зерттеу еңбектерінде 1924 жылдан бергі буындарды өмір салты, құндылықтары бойынша жіктеп, әр 20-30 жыл сайын жаңарып отыратын ұрпақтарға «Х-буын», «Ү-буын», «Z-буын», «А-буын» деген сияқты атаулар берген [1, 8 б]. XX-XXI ғасырдағы қоғамға сай әр буынның өзіне тән мінезі, атқаратын миссиясы, өзіндік ерекшелігі болады, – дейді ғалымдар [1, 9 б]. Бұл ғылыми зерттеуде ұрпақтар буыны “зумерлер (1946–1964), миллениалдар (1981–1996) және зумерлер (1997–2012)”,- деген үш негізгі буынға жіктеледі [1, 13 б]. Үш буынның арасында әлеуметтік желі мен ақпараттық қоғамға тәуелді “зумерлер” екені дәлелденген. Зумерлер буынын кейде цифрлық буын деп те атайды. Ақпараттық ортада қалыптасқан ұрпақта клиптік, яғни қысқа ойлау басым.

«Клиптік ойлау» ұғымы классикалық ойлау түрлеріне жатқызылмайды. Бұл құбылысты көбіне фрагменттік, мозаикалық, пиксельді, дискретті ойлау сияқты тіркестермен байланыстырады [2, 39 б]. «Клип» сөзі ағылшынның *clip* – «кию, бөліп тастау, қиып алу» деген мағына беретін сөзінен шыққан; ол үзінділердің («нарезка») кезектесуін, бейнефрагменттер мен бір қарағанда бір-бірімен байланысы онша айқын емес көріністерді білдіреді [2, 40 б]. Дегенмен, бұл фрагменттер белгілі бір композициялық не көркемдік желімен біріктіріледі.

Клиптік ойлау көбіне логикалық, вербалды, ұғымдық ойлауға қарсы қойылады. Т. Ломбина мен О. Юрченко мұндай ойлаудың ерекшеліктерін сипаттай отырып, келесілерді атап өтеді: абстракция есебінен ойлаудың шамадан тыс нақтылығы, ақпаратты жеңілдетілген түрде қабылдауға бағытталу, ойдың шапшаң ауысуы, асығыс қорытынды жасау, тілдік минимализм және есте сақтау қабілетінің төмендеуі. Бұл құбылыс «ақпараттық серфингпен», яғни ақпаратты терең ойланбастан, үстірт шолумен байланыстырылады [3, 23 б].

Заманауи визуалды ақпарат беру әдістері адамның когнитивтік қабылдау ерекшеліктерін өзгертіп, әсіресе балалардың вербалды ақпаратқа қарағанда сурет арқылы берілген мәліметті тезірек түсінуін қамтамасыз етеді. Тіптен, ересектер де белгілі бір құрылғыны құрастыру кезінде мәтіндік нұсқаулыққа қарағаннан гөрі, суреттер арқылы берілген қадамдық схемаларды қолданып жеңілірек түсінеді. Сондықтан қазіргі білім беру үдересінде оқушылардың ерекшеліктеріне мән бере отырып, сабақ құрылымын құру қажет.

Әдістер мен материалдар. Комикс (ағылш. *comic* – «күлкілі») – идеяларды, бейнелерді көрнекі суреттер арқылы жеткізіп, мәтін мен визуалды ақпаратты бірлікте қолданатын графикалық баяндау формасы болып табылады [4, 45]. Ғылыми әдебиеттерде комикс жанрына берілген анықтамалар әртүрлі болғанымен, олардың барлығы комикстің белгілі бір оқиғаны бейнелі кадрлар тізбегі арқылы баяндайтын күрделі семиотикалық жүйе екендігін негіздейді.

Қазақ әдеби тілінің терминологиялық сөздігінде “комикс” – зат. ойды алдандыру сипатындғы өтпелі хикаяны беретін, қысқа мәтіндері бар суреттер сериясы және белгілі бір тақырыпта бірыңғай сюжетті, қысқа баяндалатын мәтінді, суреттер таралымы (юмористикалық, авантюрлық) бар шығарманың түрі”,- делінген [5, 25 б]. Көптеген зерттеушілер комиксті баяндау мен көрнекі әрекеттің бірлігін құрайтын медиалық құрылым ретінде сипаттайды. Бұл жанрды жай ғана суретпен безендірілген кітаппен шатастыруға болмайды, себебі комикстің табиғаты таңбалардың өзара байланысына, кадрлық ұйымдасуына және графикалық үйлесімділігіне негізделеді.

Қазіргі кезеңде комикс әлемдік мәдениеттің кең тараған жанрларының біріне айналды. АҚШ-та комикс-баспалар жүйесі қаһармандық дәстүрді қалыптастырса, Еуропада қысқа метражды немесе миниатюралық графикалық жолақтар кең тараған. Азия кеңістігінде Қытай манхуа форматы мен Жапон мангасы өзіндік көркемдік жүйесі бар дербес бағыт ретінде дамыды.

Бүгінгі таңда көптеген елдер комикс мәдениетіне арналған фестивальдер мен халықаралық байқаулар ұйымдастырып, түрлі тақырыптағы жаңа комикстерді жарыққа шығарып отырады.

Өнер тарихында бір кезде «төменгі жанр» деп бағаланған комикстер уақыт өте келе жарнамалық стильден бастап бұқаралық басылымдарға дейін әртүрлі салаларда қолданылды. XX ғасырдың басында жанрлық пішін ретінде қалыптасқан комикстер АҚШ-та ағылшын тілін шала меңгерген иммигранттар арасында ақпарат жеткізу құралы ретінде ерекше танымалдыққа ие болды. Осы кезеңнен бастап комикс Америкада культтік мәдени феноменге, ал Францияда толыққанды мойындалған өнер түріне айналды.

Негізінен, комикс – бірізді суреттермен ұйымдастырылған баяндауды, тұрақты кейіпкер құрамын және диалогтық немесе монологиялық мәтінді графикалық панельге кірістіруді қажет ететін күрделі көркем-мәтіндік жүйе. Осы ерекшеліктер комиксті заманауи мәдениеттегі визуалды коммуникацияның ықпалды формасы ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Сурет арқылы оқиғаны жеткізу дәстүрі ежелгі замандардан бастау алады. Палеолит дәуірінің соңында пайда болған петроглифтерді де оқиға желісін сурет арқылы бейнелеген көрнекі құрал деп бағалауға болады. XVI–XVII ғасырларда сурет арқылы өрілген әңгімелер Валенсия мен Барселона қалаларында өріс алды. XIX ғасырда Эпинал қаласында халық бұл өнерді өндіріс көзі ретінде пайдалана бастады. Сол кезде Пеллерен фабрикасында 16 ұсақ суреттен тұратын 600-ге жуық хикаялар басылып шыққан, әрі кейін жекелеген авторлар да өз бетімен суретті хикаяттар жасап, таратқан [6, 2 б].

Нәтижелер мен талқылау. Комикс алғаш рет 1897 жылы мультфильмдерге қатысты қолданылғанымен, алғашқы суреттері бар кітаптар XIX ғасырда пайда болған [7, 19 б.]. Бұл жанрды швейцариялық жазушы әрі суретші Родольф Тёпфер де дамытқан. 1837 жылы ол «Обадия Олдбактың шытырман оқиғалары» атты ақ-қара суреттерден тұратын альбом шығарған, бұл туындысы XX ғасырдың басында танымалдыққа ие бола бастады [7, 24 б.]. Америкалық суретші Скотт Макклауд өзінің «Комикстерді түсіну» кітабында Тёпферді «заманауи комикстердің әкесі» деп атаған [7, 27 б]. Макклаудтың пікірінше, комикс тек сурет арқылы берілетін оқиға ғана емес, түрлі-түсті мұқабаның артында терең ой мен мағына жатыр. Неміс жазушысы Вильгельм Буш та «Макс және Мориц» шығармасы арқылы өз замандастарына және қоғамға әсер етті [7, 35 б].

XX ғасырда комикстің «алтын дәуірі» басталды. Сурет арқылы оқиғаны баяндайтын алғашқы комикс 1892 жылы Америкада жарық көрген. Комикс – әдебиет пен көркем сурет өнерін ұштастыратын жанр, оның бірнеше түрлі тармағы бар. Мысалы, кейбір комикстер графикалық романға ұқсас болса, енді бірі қысқа форматта болып, стрип деп аталады [7, 15 б].

1930 жылдардан бастап комикс көпшіліктің назарына кеңінен ілігетін болды. Мысалы, Мартин Гудмен түрлі журналдар мен шағын газеттерді шығарып, оқырман аудиториясын кеңейтуді мақсат етті. Алайда, бұл басылымдардың таралымы бастапқыда аз болған. Барлық газет-журналдарды бір автор тобы дайындағанымен, олар әртүрлі бренд атауларымен жарыққа шықты. 1939 жылы Гудмен бірнеше басылымды біріктіріп, Timely Comics компаниясын құрды. Компаниядағы комикстердің редакторы қызметін Джо Саймон атқарды, ал алғашқы кейіпкерлерді – «От адам» және «Сүнгүйр Неморы» – Карл Бургос пен Билл Эверт жасады. Бұл өнім қоғамда жылдам танылып, сатылымы жоғары болды [8].

Екінші дүниежүзілік соғыстың басталуы (1939 ж.) өндіріс саласына ғана емес, сол кездегі қоғамға да әсерін тигізді. Әлемдік жағдай шиеленісе түскен тұста халыққа үміт сыйлайтын кейіпкер қажет болды. Осыған байланысты Джо Саймон мен Джек Кирби бірігіп, 1941 жылы «Капитан Америка» кейіпкерін таныстырды [8]. Сонымен қатар, 1934 жылы құрылған DC Comics компаниясы нарықта маңызды орынға ие болды.

Кейіннен комикс оқырмандары «Өрмекші адам», «Халк» сынды т.б кейіпкерлермен танысты. Ал 1963 жылы комикс беттерінде «Темір адам» пайда болды. 2009 жылы Marvel толығымен Disney медиахолдингінің қол астына өтті [9, 18 б]. Осы кезеңде комикс кейіпкерлері жайлы жаңа фильмдер түсіріліп, Marvel кино әлемінің алыбына айналды. Бүгінде статистикалық мәлімет-

терге қарағанда, Marvel 5000-ға жуық комикс кейіпкерлерін дүниеге әкелген алып компанияға айналған.

Кеңес Одағы (КСРО) контекстінде комикс жанры Батыс мәдениетінің ықпалымен тығыз байланысты болды. Осыған орай, кезең суретшілері мен жазушылары аталған жанрдың тек жекелеген элементтерін ғана өз шығармашылығында қолданды. Комикс форматындағы алғашқы басылымдардың бірі ретінде 1928 жылы жарық көрген «Кірпі» атты балалар журналын атауға болады. 1940 жылдары комикстер идеологиялық тұрғыдан зиянды деп танылып, салдарынан оқиғаларды суреттермен басып шығаратын көптеген басылымдардың жабылуына әкелді [10]. Екінші дүниежүзілік соғыс аяқталғаннан кейін комикстер КСРО аумағында қайта жаңғырып, «Мурзилка» және «Көңілді суреттер» сияқты балалар журналдарында жариялана бастады. Уақыт өте келе олардың танымалдығы артқаны соншалық, АҚШ сияқты басқа елдерде аударылып, басылып шықты [10].

Кеңестік комикстер еуропалық және американдық аналогтарынан ерекшеленуге ұмтылды, осылайша Батыс оқырманына жаңа мазмұн ұсынды. Ресейде «Микки Маус», «Үйрек ертегілері», «Юра паркі», «Кішкентай су перісі», «Алладин» сияқты әлемдік комикс өнімдері кең танымалдылыққа ие болды [8, 17 б].

Қазақстан тарихында бұл жанрдың іргетасы мүлдем болмады деп тұжырымдауға болмайды. Жанрдың бастапқы элементтерінің көріністері әдебиет үлгілерінде кездеседі. Ж. Аймауытовтың 1929 жылы шыққан «Жаман тымақ» атты сатиралық өлеңдер жинағында комикстік сипаттағы суреттердің қолданылуы осыған дәлел. Ақын өлең мәтінін шағын суреттермен көрнекі түрде ұштастырған. Бұл кітаптағы суреттерді орыс азаматы Каменский салған [11].

1 сурет. Ж. Аймауытұлының “Жаман тымақ” кітабы

Осыған қарамастан, комикс жанрының бұл бастамасы кейіннен кең түрде танымал болып, жан-жақты дамыады. Балаларға арналған газет-журналдарда мәтіндік сюжетті толықтыратын суреттік бейнелер болғанымен, оларды толыққанды комикс жанрына жатқызуға болмайды.

Комикс жанрының әдебиеттегі маңызы балалардың оқуға деген қызығушылығын арттырумен анықталады.

Ұзақ көлемді шығармаларды оқумен салыстырғанда, қысқа, тартымды және көрнекі бейнелермен берілген сюжеттер оқушылардың ынта-ықыласын оятып, оқу процесіне деген құлшынысын арттырады. Кез келген әдеби шығарма сияқты, комикс жанры да оқушы үшін тәрбие құралы бола алады.

Комикс жанрын білім беру және шығармашылықты дамыту мақсатында тиімді пайдалана білу жеке тұлғаның болмысын қалыптастыруда оң әрі дұрыс ықпал етуге мүмкіндік береді.

КСРО-да комикстер батыс мәдениетімен байланысты болды, сондықтан сол кездегі суретшілер мен жазушылар өз шығармаларында осы жанрдың кейбір элементтерін ғана пайдаланды.

Америка мен Жапония сияқты алдыңғы қатарлы елдер комикс жанрын “жасөспірімдерді кітапқа баулудың тиімді құралы”, - деп санайды [7, 25 б]. Соңғы жылдары Қазақстанда да бұл салаға назар артып, отандық авторлар мен зерттеушілер тарапынан қызығушылық байқала бастады. Осы бағытта шығармашылықпен айналысып жүрген тұлғалардың пікірлері отандық комикс индустриясының қалыптасу барысын бағалауға мүмкіндік береді.

Қазақстандық авторлардың бірі – «АМАНАТ» партиясы жанындағы Қоғамдық саясат институтының бас сарапшысы Ерлан Ахмеди өз сұхбаттарында «Капитан Qazaqstan» комиксін құрастыру бала кезден бергі арманы болғанын атап өтеді. Ол Marvel және DC студияларының өнімдерін көріп өскендіктен, алғашқы эскиздерін оқушы кезінде жасағанын айтқан. Автордың пікірінше, қазақ балалары өзге елдің Бэтмен, Супермен сияқты қаһармандарынан гөрі, отандық кейіпкерлерге қызығушылық танытқаны дұрыс. Сондықтан ол қазіргі заманғы әділеттілікті ту еткен, күндіз – саясаткер, түнде – әділетсіздікпен күресетін ұлттық қаһарман бейнесін жасауды мақсат еткен. Ахмедидің пайымдауынша, мұндай кейіпкерлер жас ұрпақты дұрыс құндылықтарға бағыттауға ықпал етеді [8].

Жас жазушы Досхан Жылқыбай да комикстің қоғамдағы мәдени-идеологиялық рөлін атап көрсетеді. Ол «Капитан Америка» комиксінің тарихи кезеңдерде АҚШ халқы үшін ұлттық серпін бергенін және үлкен идеологиялық құрал болғанын тілге тиек еткен. Жазушы қазіргі кезеңде комикс кітаптарының дәстүрлі формасы әлсіреп бара жатқанымен, Marvel студиясы мен жапон аниме-индустриясы бұл жанрға жаңа қарқын бергенін айтады. Мысал ретінде ол «Титандар шабуылы» шығармасының бастапқыда тек манга ретінде белгілі болып, анименің арқасында жаһандық мәдени феноменге айналғанын келтіреді. Анименің танымалдығы өскен сайын, манга нұсқасына деген сұраныс та бірнеше есеге артқанын атап көрсетеді. Оның ойынша, қазақ комикстерінің дамуына да осындай медиалық синергия қажет [8].

Автор сонымен бірге комикстердің ұлттық фольклорды дәріптеудегі мүмкіндіктерін ерекше атап өтеді. Батырлар жыры мен аңыздардың тілі күрделі, көлемі ұзақ болғандықтан, жаңа буын оны қабылдауда қиындық көреді. Сондықтан бұл мұраларды комикс формасында ұсыну – олардың қазіргі жасөспірімдер үшін тартымдылығын арттыра алады. Жылқыбайдың айтуынша, бүгінгі оқулықтарда «Алпамыс батыр» секілді кейіпкерлердің көркем бейнесі бірізді қалыпта берілмейді, бұл балалардың елестету қабілетіне кедергі келтіреді. Ал комикс батыр бейнесін жаңғыртып, тұрақты визуалды образ қалыптастыруға мүмкіндік береді. Ол Тұңғыш Президент қоры қолдауымен «Ер Төстік», «Алпамыс батыр», «Қобыланды батыр» туралы 20-ға жуық комикс жазғанын және «Түс көретін робот» атты ғылыми-мифологиялық комикс жасағанын мәлімдейді [9].

Комикс жанры табиғаты жағынан вербалды мәтін (оқу) мен визуалды материалды (көру) синтездейді. Бұл пирамидадағы 30% (көру) және 10% (оқу) деңгейлерін біріктіріп қана қоймай, 50% деңгейіндегі – көру + есту моделімен функционалды түрде сәйкес келеді.

Ұсынылған пирамидада білімді меңгеру деңгейі түрлі танымдық арналарға байланысты өзгеретіні көрсетілген. Статистикалық деректерге сәйкес, адам ақпараттың:

- 10%-ын – оқу арқылы,
- 20%-ын – есту арқылы,
- 30%-ын – көру арқылы,
- 50%-ын – көру және естуді қатар қолдану арқылы,
- 70%-ын – жазу арқылы,
- 90%-ын – біреуге түсіндіру арқылы меңгереді.

АҚШ-тағы National Training Laboratories институтының «Learning Pyramid» моделіне негізделген және қазіргі білім беру психологиясында оқыту әдістерінің тиімділігін бағалауда кең қолданылады. Ғылыми зерттеулер графикалық ақпараттың мәтінге қарағанда мида 2 есе жылдам өңделетінін және есте 3–4 есе жақсы сақталатынын дәлелдейді [12, 99 б]. (Mayer, 2009).

2 сурет. “Есте сақтау” пирамидасы

Психолог А. Паивини ұсынған бұл теорияға сәйкес, ақпарат: вербалды арнада және визуалды арнада бір уақытта өңделсе, есте сақтау деңгейі айтарлықтай өседі. Комикс осы теорияның ең тиімді үлгісі болып табылады, себебі:

- мәтін – тілдік өңдеуді;
- сурет – бейнелік өңдеуді;
- кадрлық қозғалыс – динамикалық пайымдауды;
- репликалар – диалогтық есте сақтауды қамтиды.

Бұл комикстердің танымдық жүктемені азайтып, ақпаратты тез қабылдануының ғылыми дәлелі. Комикстер күрделі идеяларды минималды когнитивтік жүктемемен жеткізуге мүмкіндік береді. Мауер (2009) көрсеткендей, визуалды-вербалды интеграция когнитивтік жүктемені 25–40% төмендетеді, бұл оқушының зейінін негізгі мазмұнға бағыттауға көмектеседі [12, 237 б].

Сондықтан тарихи, әдеби немесе мифологиялық тақырыптарды комикс арқылы беру – қазіргі оқушылардың қабылдау психологиясына толық сәйкес келеді.

Комикстердің мазмұндық құрылымы:

- оқиғалардың динамикасын,
- кейіпкерлердің психологиялық күйін,
- тарихи-фольклорлық контексті,
- ұлттық құндылықтарды көрнекілік арқылы береді.

Бұл балаларға батырлар жыры, ғашықтық жырлар және мифологиялық кейіпкерлер сияқты ұзақ, күрделі мәтіндерді жеңіл әрі тез меңгеруге мүмкіндік береді. Мысалы, «Алпамыс батыр» немесе «Қыз Жібек» жыры сияқты мәтіндер комикс форматында ұсынылғанда, ақпарат визуалды түрде тез қабылданып, есте берік сақталады.

Қорытынды. Жоғарыда келтірілген статистикалық деректер мен когнитивтік теориялар комиксті оқу:

- танымдық тиімділігі жоғары,
- есте сақтау тұрғысынан берік,
- мотивациялық әсері күшті,
- күрделі ақпаратты жеңілдететін,
- ұлттық құндылықтарды жеткізуде тиімді оқыту құралы екенін ғылыми түрде дәлелдейді.

Сондықтан комикс жанры қазіргі білім беру кеңістігінде оқу, көру, жазу және түсіндіру әрекеттерін интеграциялайтын кешенді құрал ретінде қарастырылуы керек.

Комикс жанрының ерекшелігі — визуалды және вербалды мәтіндердің бірлігінде. Комиксте сурет жетекші рөл атқарады, мәтін иллюстрациямен тығыз байланыста болады. Визуалды ақпараттың жылдам және жеңіл қабылдануы балалардың оқуға деген ынтасын арттырады, мәтіндік қабылдауды жеңілдетеді. Комикс эмоцияны, әрекет динамикасын және авторлық ойды бейнемен шапшаң жеткізеді, бұл балалар психологиясына сай келеді.

Зерттеушілердің пікірінше, комикстерді оқу оқушының мәтінге деген қызығушылығын арттырып қана қоймай, шығарманы интерпретациялау, оқиғаларды жүйелі байланыста түсіну, логикалық ойлау сияқты дағдыларын дамытады. Комикс салуды үйренген бала оқыған мазмұнын визуалды түрде қайта бейнелеуге талпынады, бұл оның шығармашылық қабілетін дамытады.

Сонымен, комикс жанры – оқушыларды көркем әдебиетке жақындатудың тиімді құралдарының бірі. Комикске негізделген әдеби шығармаларды мектеп бағдарламасында қолдану – заманауи педагогикалық тәжірибені дамытуға, ұлттық әдебиетті оқыту әдістерін жаңғыртуға мүмкіндік береді. Жанрдың қолжетімді, бейнелік, динамикалық табиғаты оқушының оқу әрекетін белсенді етіп, тұлғалық дамуына оң ықпал етеді.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Strauss W., Howe N. *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069.* – New York: William Morrow, 1991. – 538 p.
2. Козлова О.Д., Киндеркнехт А.С. *Феномен клипового мышления: между стереотипом и ризомой // Вопросы философии.* – 2018. – № 2. – С. 39–45.
3. Ломбина Т.Н., Юрченко О.В. *Особенности обучения детей с клиповым мышлением // Общество: социология, психология, педагогика.* – 2018. – № 1. <https://doi.org/10.24158/spp.2018.1.7>
4. Лукиных Ю.В. *Феномен комикса в контексте образовательного пространства // Russian Linguistic Bulletin.* – 2022. – № 4 (32). – С. 1–5.
5. Күдерінова Қ., Жұбаева О., Жолшаева М. және т.б. *Қазақ әдеби тілінің сөздігі: он бес томдық.* – Алматы, 2011. – Т. 8. – 744 б.
6. Денисова А.И. *Прикладная культурология. Американский комикс: факторы развития и феномен популярности.* [Электронный ресурс]. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/amerikanskiy-komiks-factory-razvitiya-i-fenomen-populyarnosti/pdf> (қаралған күні: 05.12.2025).
7. McCloud S. *Comics richtig lesen.* – Hamburg: Carlsen, 1994. – 211 p.
8. Сарша Н. *Комикс неге көмескі // Айқын.* – 2024. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://aikyn.kz/263500/komiks-nege-komeski> (қаралған күні: 05.12.2025).
9. Калмыкова Л.А. *Комикс как средство формирования читательской грамотности у школьников // Современные проблемы науки и образования.* – 2023. – № 2. – С. 125–130.
10. Ерболқызы А. *Қазіргі қазақ комиксі // Жас Алаш.* – 2024. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://zhasalash.kz/news/syuzhet-alsz-suret-arsz-kazak-komiks-8c7cf2/> (қаралған күні: 05.12.2025).
11. Атыгаева Ж.Е., Тілеулесова А.Ш. *Оқушылардың әлеуметтік-мәдени құзыреттілігін қалыптастыру әдісі ретінде семиотикалық трансформация // Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі.* – 2025. DOI: 10.52301/2957-5567-2025-4-2-116-128
12. Mayer R.E. *Multimedia learning.* – New York: Cambridge University Press, 2009. – 320 p.

References:

1. Strauss W., & Howe N. (1991). *Generations: The history of America's future, 1584 to 2069.* New York, NY: William Morrow.
2. Kozlova O.D., Kinderknekht A.S. (2018). *Fenomen klipovogo myshleniia: mezhdu stereotipom i rizomoi [The phenomenon of clip thinking: Between stereotype and rhizome]. Voprosy filosofii, 2, 39–45. [in Russian]*
3. Lombina T.N., Yurchenko O.V. (2018). *Osobennosti obucheniia detei s klipovym myshleniem [Features of teaching children with clip thinking]. Obshchestvo: sotsiologiya, psikhologiya, pedagogika, 1. https://doi.org/10.24158/spp.2018.1.7 [in Russian]*

4. Lukinykh Yu.V. (2022). *Fenomen komiksa v kontekste obrazovatel'nogo prostranstva [The phenomenon of comics in the context of the educational space]. Russian Linguistic Bulletin, 4(32), 1–5. [in Russian]*
5. Kuderinova K., Zhubaeva O., Zholshaeva M., et al. (2011). *Kazak adebi tilinin sozdigi: On bes tomdyk [Dictionary of the Kazakh literary language: In fifteen volumes] (Vol. 8). Almaty. [in Kazakh]*
6. Denisova A.I. (n.d.). *Prikladnaia kul'turologiia. Amerikanskii komiks: faktory razvitiia i fenomen populiarnosti [Applied cultural studies. American comics: Factors of development and the phenomenon of popularity]. Retrieved December 5, 2025, from <https://cyberleninka.ru/article/n/amerikanskiy-komiks-faktory-razvitiya-i-fenomen-populyarnosti/pdf> [in Russian]*
7. McCloud S. (1994). *Comics richtig lesen. Hamburg, Germany: Carlsen.*
8. Sarsha N. (2024). *Komiks nege komeski [Why comics remain marginal]. Aikyn. Retrieved December 5, 2025, from <https://aikyn.kz/263500/komiks-nege-komeski> [in Kazakh]*
9. Kalmykova L.A. (2023). *Komiks kak sredstvo formirovaniia chitatel'skoi gramotnosti u shkol'nikov [Comics as a means of developing reading literacy among schoolchildren]. Sovremennye problemy nauki i obrazovaniia, 2, 125–130. [in Russian]*
10. Erbolkyzy A. (2024). *Kazirgi kazak komiksi [Modern Kazakh comics]. Zhas Alash. Retrieved December 5, 2025, from <https://zhasalash.kz/news/syuzhet-alsz-suret-arsz-kazak-komiks-8c7cf2/> [in Kazakh]*
11. Atygaeva Zh.E., Tileulesova A.Sh. (2025). *Okushylardyn aleumettik-madeni kuzyrettiligin kalyptastyru adisi retinde semiotikalyk transformatsiya [Semiotic transformation as a method of forming students' socio-cultural competence]. Til zhane adebiet: teoriiasy men tazhiribesi. DOI: 10.52301/2957-5567-2025-4-2-116-128 [in Kazakh]*
12. Mayer R.E. (2009). *Multimedia learning. New York, NY: Cambridge University Press.*

FTAMP 14.35.05

10.51889/2959-5657.2025.94.4.014

*Оспанова А.К.¹ , Дуранли М.²

¹Әл-фараби атындағы ҚазҰУ
Алматы, Қазақстан

²Еге университеті
Измир, Түркия

*e-mail: ospanova.ak07@mail.ru

e-mail: m_duranli@hotmail.com

К. ТОҚАЕВТЫҢ «АРНАУЛЫ ТАПСЫРМА» ПОВЕСІНІҢ ТӘРБИЕЛІК МӘНІ

Аңдатпа

Мақалада белгілі жазушы және көрнекті қаламгер Кемел Тоқаевтың «Арнаулы тапсырма» әңгімесінің тәрбиелік және адамгершілік мәнін зерттеу ұсынылған. Шығарманың басты кейіпкері – қазақ халқының біртуар азаматы, батыры, халық қаһарманы Қасым Қайсеновтың бейнесі арқылы автор Ұлы Отан соғысы жылдарындағы партизандық жасақ құрамындағы атқарған ерліктерін паш ете отырып, оқырманның бойында ұлттық рух пен патриоттық сананы қалыптастырады. Зерттеу барысында шығармада қолданылған ой иірімдері сараланып, идеялық тұжырымдамалар талданды, оның құрылымы мен мазмұны қарастырылды, олардың семантикасы ашылды. Шығарманың мәтінінен авторлық нақыл сөздері жүйеленіп, олардың сөз астары ашылды. Зерттеудің қайнар көзі жазушының замандастарының естеліктері, сондай-ақ оның шығармашылығына арналған кейінгі ұрпақ өкілдерінің материалдары болды.

Зерттеудің ғылыми маңыздылығы, тұтастай алғанда, ауызша өнердің тәрбиелік әлеуетін және Кемел Тоқаевтың шығармаларын, атап айтқанда, олардың ұлттық сипатын анықтауда және жаңа

танымдық көзқарасты қалыптастыруда жатыр. Тәрбие үрдісінде көркем сөздің ерекше орын алатыны белгілі. Зерттеу нәтижелері К.Тоқаевтың мұрасы өмірдің мәнін түсінуге, адамгершілікке, еңбекқорлыққа тәрбиелеуге, сондай-ақ ерік, ар-намыс, парыз сезімі және жауапкершілік сияқты құндылықтарға негізделген ұлттық рухты оятуға бағытталғанын көрсетеді. Бұл тұжырымдар қазақ халқының рухани құндылықтарын тереңірек түсінуге ықпал етеді.

Жұмыстың практикалық маңыздылығы – алынған нәтижелерді жазушының шығармаларын оқыту және зерттеу процесінде пайдалану мүмкіндігі.

Түйін сөздер: Кемел Тоқаев, тәрбие, патриотизм, адамгершілік, сөз өнері

*Оспанова А.К.¹ , Дуранли М.²

¹КазНУ имени аль-Фараби

Алматы, Казахстан

²Егейский университет

Измир, Турция

*e-mail: ospanova.ak07@mail.ru

e-mail: m_duranli@hotmail.com

ВОСПИТАТЕЛЬНОЕ ЗНАЧЕНИЕ ПОВЕСТИ К. ТОКАЕВА «ОСОБОЕ ПОРУЧЕНИЕ»

Аннотация

В статье представлено исследование воспитательного и нравственного значения повести известного писателя и выдающегося публициста Кемела Токаева «Особое поручение». Через образ главного героя произведения – выдающегося сына казахского народа, героя, народного героя Касыма Кайсенова – автор раскрывает его подвиги в составе партизанского отряда в годы Великой Отечественной войны, формируя у читателя национальный дух и патриотическое сознание. В ходе исследования были проанализированы идейные концепты, использованные в произведении, рассмотрены его структура и содержательное наполнение, раскрыта их семантика. Из текста произведения были систематизированы авторские афористические высказывания, выявлен их скрытый смысл. Источниковой базой исследования послужили воспоминания современников писателя, а также материалы представителей последующих поколений, посвящённые его творчеству.

Научная значимость исследования заключается в раскрытии воспитательного потенциала словесного искусства в целом и произведений Кемела Токаева в частности, в выявлении их национального характера и формировании нового познавательного взгляда. Известно, что в воспитательном процессе особое место занимает художественное слово. Результаты исследования показывают, что наследие К. Токаева направлено на осмысление смысла жизни, воспитание нравственности, трудолюбия, а также на пробуждение национального духа, основанного на таких ценностях, как воля, честь, чувство долга и ответственность. Эти выводы способствуют более глубокому пониманию духовных ценностей казахского народа.

Практическая значимость работы заключается в возможности использования полученных результатов в процессе преподавания и изучения произведений писателя.

Ключевые слова: Кемел Токаев, воспитание, патриотизм, нравственность, словесное искусство

*Ospanova A.K.¹ , Duranlı M.²

¹Al Farabi Kazakh National University
Almaty, Kazakhstan

²Yege University
Izmir, Turkey

*e-mail: ospanova.ak07@mail.ru

e-mail: m_duranli@hotmail.com

THE EDUCATIONAL VALUE OF K. TOKAEV'S NOVELLA "SPECIAL ASSIGNMENT"

Abstract

This article presents a study of the educational and moral significance of the novella “*Special Assignment*” by the well-known writer and prominent public intellectual Kemel Tokaev. Through the image of the main character – an outstanding representative of the Kazakh people, a hero and People’s Hero, Kassym Kaysenov – the author depicts his heroic deeds within a partisan unit during the Great Patriotic War, thereby fostering national spirit and patriotic consciousness in the reader. The study analyzes the conceptual ideas employed in the work, examines its structure and semantic content, and elucidates their meanings. The writer’s aphoristic statements found in the text are systematized and their implicit meanings are revealed. Accounts by the writer’s contemporaries as well as materials by representatives of later generations concerning his life and творчество served as the empirical basis of the research.

The scholarly significance of the study lies in revealing the educational potential of the art of the word in general and the works of Kemel Tokaev in particular, highlighting their national character and contributing to the formation of a new cognitive perspective. It is widely acknowledged that literary art occupies a special place in the educational process. The findings of the study demonstrate that K. Tokaev’s literary heritage is aimed at helping readers comprehend the meaning of life, cultivating morality and diligence, and awakening the national spirit grounded in such values as willpower, honor, emotional depth, and a sense of duty. These conclusions contribute to a deeper understanding of the spiritual values of the Kazakh people.

The practical significance of the study lies in the possibility of applying its results in the teaching and study of the writer’s works.

Keywords: Kemel Tokaev, education, patriotism, morality, art of the word

Кіріспе. «Адамға ең бірінші керегі білім емес, тәрбие. Тәрбиесіз білім- адамзаттың қас жауы, ол келешекте оның өміріне апат әкеледі» – деп Әл-Фараби айтқандай, тәрбие мәселесі қашанда негізгі ұстаным екені мәлім. Кез келген туындының астарында ұрпақ тәрбиесі жататыны сөзсіз.

Бүгінде көркем мәтін астарынан ұлттық құндылықтарымызды анықтап, мәдени-тарихи мұраларымыздың құндылығын қарастыру, зерттеу үрдісі толастаған емес. Дәл осы тұста халық жадында өзінің қайталанбас тұлғасы мен патриоттылығы, рухани-адамгершілік болмысымен сақталған майдангер жазушы, қазақ детективті прозасының атасы – Кемел Тоқаев шығармаларының маңызы жоғары. К. Тоқаев шығармалары өскелең ұрпақты тәрбилелеу барысында маңызды рөл атқарады. Майдангер жазушының шығармаларында рухани құндылық, танымдық мазмұн, эстетикалық, адамгершілік-патриоттық тәрбие, тарихи шындық т.б. кеңінен орын алған.

Сұрапыл соғысты басынан кешіп, тарих шындығын көркем сөзге сыйдыра білген жазушы мұрасында мол тағлым мен тәрбие тұнып тұр. Оның шығармаларында тек тарихи дерек қана емес, тарихта өз ерліктерімен, батылдықтарымен үлгі болған Ұлы тұлғалар, олардың бейбітшілік пен тыныштық жолындағы атқарған істері суреттеледі. Осы себептен, К. Тоқаевтың туындылары біз үшін баға жетпес дерек, құнды мұра жиынтығы, өнегелі тәрбие құралы болып саналады. Отаншылдық пен сүйіспеншілік, ерлік пен елдік, адамгершілік пен ізгілік, тектілік, намыс, жақсылық пен жамандық, қасиет пен қасірет, ар мен жан тазалығы, достық пен сыйластық,

ізгілік пен құрмет – бәрі де Кемел Тоқаевтың жеке тұлғасы мен шығармаларынан орын алған. Қаламгер шығармаларындағы жоғарыда аталған ұғымдар болашақ ұрпақ бойына кісілік асыл қасиеттерді жинақтап меңгеруге ықпал ететін тәрбие бастауы болмақ. Оның әдеби мұралары – патриоттық-педагогикалық өсиет, құндылығын жоғалтпайтын мол қазына. Өрлігі мен ерлігі, өмірлік ұстанымы мен жоғары азаматтық бейнесі, туған тарихына, жеріне, дәстүріне, ұлтына деген сүйіспеншілігі К. Тоқаевтың қайталанбас феномен екендігін дәлелдейді. Сондықтан, жазушы Кемел Тоқаевтың шығармаларының тәрбиелік мәнін қарастырудың маңызы жоғары.

Әдістер мен материалдар. Кемел Тоқаев мұрасын қарастыру барысында историзм және объективтілік принциптері басшылыққа алынды. Зерттеу жұмысында герменевтика, жүйелі-құрылымдық, тарихи-салыстырмалы әдіс-тәсілдерді қолданылды.

Мақалаға қазақ жазба әдебиетіне жаңа серпін берген, детективті жанрдың негізін қалаушы, майдангер жазушы Кемел Тоқаевтың «Арнаулы тапсырма» [1] повесі зерттеу нысанына алынды. Сондай-ақ, жазушының өмірі мен шығармашылығына қатысты зерттеулер негіз болды. Атап айтсақ, детективті шығармалардың қазақ әдебиетінде пайда болуы, жанрлық ерекшелігі, оның негізін қалаушы К. Тоқаев турасында қазіргі әдебиеттану ғылымында Н. Ақыш, Г. Орда, М.Шакиев, Р. Тұрысбек, Т.С. Ғабдрахман, Қ. Досыбекова, т.б. ғалымдардың зерттеулері мен мақалалары, сондай-ақ, ЖОО детективті оқыту бойынша алғашқы үлкен зерттеу еңбек А.Жүнісованың диссертациясы [2] мақаламызға арқау болды.

А. Жүнісова зерттеу еңбегінде жазушы Кемел Тоқаев және детективті оқытудың жолдарын қарастырады. Ғалым жоғары мектепте детектив жанрын педагогикалық және психологиялық ұстанымдар, шарттар мен қағидалар негізінде оқытудың тиімділігін ұсынды. Детективті әдебиетті оқытудың тиімді әдістемесін әзірлеу педагогикалық-психологиялық негіздерге сүйенуді қажет екенін ата келе, ЖОО-да детективтік әдебиетті талдаудың әдістемелік жүйесін әзірлеуді П.Я. Галпериннің ақыл-ой әрекеттерін кезең-кезеңімен қалыптастыру теориясына, В.В. Сериковтың тұлғаға бағытталған оқыту тұжырымдамасының ережелеріне негіздейді.

Жоғарыда айтқанымыздай жазушының өмірі, шығармашылығы, детективті шығарманы оқыту бойынша біраз зерттеулер бар. Ал Кемел Тоқаевтың шығармашылық мұрасының тәрбиелік мән-мағынасын көрсететін зерттеулер кенже қалып тұр. Бұл зерттеу осы мәселеге бір қадам болса да жақындауға мүмкіндік береді.

Жазушының әр кітабын зерделей оқып, сын тезіне салғанда оның сол кезеңде қалыптасқан таптық таптаурын сюжеттерден бойын аулақ салып, қазақ халқының ар-ұятты мал-жанынан биік қоятын адамгершілік мораліне сүйеніп сипаттайды. Жақсыдан үйрену, жаманнан жирену, әдептен озбау, біреудің ала жібін аттамау, ата салтын бойына сіңіру – Кемел Тоқаев туын дыларындағы жөн-жосық қағидасының қазығы осы [3].

Нәтижелер және талқылау. Адамның наным – сенімі, дүниетанымы, шынайы азаматтық айқындамасы білім арқылы ғана емес, сонымен бірге оның ішкі сезіміне, эмоциясына, моральмен біте қайнасқан өз ойының күш – қуатына байланысты қалыптасады. Оған өнердің тигізер маңызы зор екенін атап айту қажет.

Өнер адам баласына дүниені жан-жақты танып білуге көмектеседі, ойға азық беріп, кеңінен және әдеттен тыс ойлауға үйретеді, халықтың рухани мәдениетіне жақындастыра отырып, патриотизм сезімін тәрбиелеп, адамгершілік және азаматтық белсенділігін оятады. Сөйтіп, осының нәтижесінде қоғам үшін қажетті жеке адамның үйлесімді дамуына жәрдемдеседі.

Сөз өнерін тәрбиенің құралы ретінде пайдалану туралы идеялар ғалым – педагогтар мен зерттеушілердің (З.Қабдолов, М.Әуезов, Т.Кәкішев, Ғ.Мүсірепов, М. Жолдасбеков, О.Сүлейменов, Р. Бітібаева, С.Серғалиев, Қ.Мырзалиев, М.Қаратаев және т.б.) еңбектерінде орын тапқан.

Жастарды жан-жақты тәрбиелеуде сөз өнерінің маңызы әлі күнге дейін мәнін жоя қойған жоқ. Халықтық тәрбиенің жақсы жақтарын дамыта отырып, бүгінгі дәуірдің талабына сай жаңа мазмұнда пайдалану – тәрбиенің негізгі мақсаты. Қазақ халқының бай қазынасы сөз өнерінде де жастардың ақыл-ойына, дене тәрбиесіне, оларды еңбек пен өнерге баулуға ерекше көңіл бөлген.

Өнердің көп салаларының ішіндегі ең бір қадірлісі әрі қасиеттісі – көркем әдебиет. Оның өнердің өзге түрлерімен әлгідей бірлігі бола тұра өзгешілігі де мол [4, 13].

Жасөспірімдер өнер арқылы дүниені танып біледі, олардың «таза тақталарына» мағлұматтар беріп, өзіндік ойлау мүмкіндіктерін тудырады. Біртін – біртін олардың мәдениет, қоғам, әлеумет, патриотизм сезімдері оянып, күшейеді. Ол сезімдердің оянғандығының өзі ойдың дамығандығы, адамгершілік және азаматтық белсенділіктің туғандығы. Сөйтіп, олардың жеке адам болып қалыптасулары басталады.

Аристотель «Өнер біткеннің барлығы сияқты, тәрбие өнері де табиғаттың кемістігін толтыруды мақсат етеді» десе, орыстың ұлы жазушысы Л.Толстой ғылым ақиқатты дәлелдейді, ал өнер онымен «әсерленеді» деген. О. Сүлейменов «Адам тағдырын тәрбие шешеді, тәрбие құралы – сөз» деп айтқандай, өнердің соның ішінде, атап айтқанда сөз өнерінің орны ерекше. Мысалы, М. Әуезов «Көркем өнер адамдық қалпымызды тәрбиелейді» десе, З.Қабдолов «Сөз өнері – көркем шығарма. Көркем шығарма адамға өмірді танытады; таныта тұра тәрбиелейді» деген болатын. Олай болса орыстың ұлы жазушысы Л. Толстой айтқандай: «Тәрбие беру мен білім беру – ажырағысыз ұғым. Білім бермей тұрып тәрбиелеуге болмайды, ал берген білім әр білімнің тәрбиелік ықпалын жасайды» [5, 160-162]. Ендеше бұдан шығатын қорытынды: оқушыны білім арқылы, оның ішінде жазушының өмірінен мәлімет бере отырып көркем шығарманы оқыту арқылы тәрбиелеу өте нәтежиелі. Нақ осы жағдайлар сөз бен жазушының әдеби мұрасын меңгерту туралы мәселені қоюдың және сол арқылы адамгершілік тәрбиеге нәтижелі ықпал етудің мүмкіндігін тудырады.

К. Тоқаевтың тілінің айшықтылығы, сезімді өзіне баурап, тартып әкететін шыншылдығы, нақты эмоциялық күш-қуаты оларды жеке тұлғаны қалыптастыруда қажетті тәрбие құрал ретінде пайдалануға итермелейді.

Жазушы қаламынан шыққан туындыларды мазмұндық, тақырыптық, авторлық ой тұрғысынан талдай келе, тәрбие мен ұлағатты көтерген шығармалардың берері мол. Атап айтсақ, жазушының «Арнаулы тапсырма», «Сарғабанда болған оқиға», «Қастандық», «Тасқын» т.б. шығармалары өскелең ұрпақтың тәрбиесі мен демуына өз үлесін тигізеді. Бұл шығармалар жанрлықерекшеліктерімен әдебиетіміздің детектив саласының дамуының көрсеткіші іспетті, сонымен бірге ұлттық прозалық жанрдың, жалпы сөз өнерінің ұлттық қорын молайтып, адам баласын ізгі істерге жетелеп, ұрпақ тәрбиесіне қосар үлесі зор.

Зерттеуші Қ. Жаңабаев «Неповторимый почерк» деген мақаласында К. Тоқаев шығармаларына «жақсылық, батылдық, ар-намыс, өз Отанына деген жанқиярлық сүйіспеншіліктің таза үлгісі болды» деген баға береді [6, 351].

Патриоттық, интернационалдық туды жоғары ұстай білген партизан Қасым Қайсеновті қиыстыра да, келістіре де суреттегенде қазақ елінің мәртебесі көтеріліп, ұлттық мақтаныш сезімі оянады. Қазақ деген қаһарман халықтың батыр ұлының бейнесін нақты мысалдармен суреттеп, айқын көрсете білді.

Надежда, Лена, Ирина сияқты т.б. қыздар ер-азаматтармен бірдей көрген қиындықтар, ерлікке толы күндері арқылы асқақ рухының биіктігін көрсете білген. Бір мақсат, бір тілектегі әр ұлт өкілдері ауыр соғыс, қиыншылықта ауыз бірлік, достықтың тамаша үлгісін паш етті. Д.Яковец, Қ. Қайсенов, И. Примак, Н. Попов, А. Крячек, т.б арқылы партизан майдангерлер дәстүрін берік ұстап дамыта білді. Әр ұлт өкілдерінің отаншылдық сезімдері жоғары, рухани өмірі бай, моральдық сапасы жақсы, ер жүрек адамдардың жауды жеңетініне сенесің. Азаматтық парыз бен қарызды биік тұтып, адамгершілікті мақсат еткен адамдарды көріп риза боласың [7, 3].

«Арнаулы тапырма» повесі Ұлы Отан соғысы жылдарында жау тылындағы ауыр жағдайлар, қатерлі де қиын-қыстау уақыт, партизандардың батыл қадамдары, қазақ, украин, орыс т.б. ұлттардың жауға қарсы жұмыла атқарған ерліктері мен достығы, сұмпайы мінез сатқындардың аяр істері суреттеледі. Шығармадағы қазақ халқының біртуар азаматы, батыры, халық қаһарманы Қасым Қайсеновтың ерлік істері көркем жеткізіліп, оның қан майданда басынан өткергені

ұрпаққа әлі де азық болатыны сөзсіз. Соғыс жылдардағы халықтың әлеуметтік жағдайы, ел ішіндегі аласапыран, бір күні үшін елін сатқан опасыздарды көрсетеді. Солай дей келе бұл шығарма халықтың азаттық жолындағы күресін, ардақты азаматтардың ерліктерін насихаттайды. Насихаттай келе оқырманды елін, жерін, Отанын, өмірді, халықты сүйуге шақырады.

Романдарын оқу барысында соғыстың қатыгез кескінін көрсететін батылдық көріністер сол бір қанды жылдарға қарай жетелеп әкетеді. Қарапайым әскерилер мен командирлердің ерлік қимылдарын шиыршық атқан оқиғалар арқылы суреттер соғыс шындығынан алшақ кетпеген. Шығармаларында адам сенгісіз ерлік жасап жатқан кеңестік идеялогия емес, кейіпкердің бойында табиғилық басым болып келеді. Майдан рухын аңғартатын ситуациялар мен оқиғалардың дамуы да логикалық тұрғыдан да психологиялық тұрғыдан да сендіре алады [8].

Жазушы шығармасының халықтығы, патриотизм, гуманизм идеялары нақты фактілермен (деректермен) толысады. Оның туындысынан жауапкершілік, адалдық, достық, төзімділік, ерлік т.б. өнегелі қасиеттерді аңғарамыз. Шығарма кейіпкерлерінің еліне, жеріне деген сүйіспеншіліктері мен анаға деген риясыз махаббаттары адам бойына патриоттық рух пен құрметті оятады: «Адам қашса да, пана іздесе де туған жерге ұмтылады. Оны медеу тұтып, әр бұтасын қалқан көреді. Өлсе өз жерінен топырақ бұйыруын тілейді. Осы кара жерде қандай қасиет бар?» [1, 31].

Батыр, жазушының «Арнаулы тапсырма» шығармасының бүгінде тәрбиелік мәні зор. «Кісінің сеніміне ие болып, ол қалтқысыз сені сүйіп, сыйласа, сірә бұдан артық бақыт жоқ-ау» [1, 122] деген үзінді адамды ізгілікке, адамгершілікке шақырады. Оның адами қасиеттер қатарына жатқызатын – ақыл, ар, ерік-жігер, намыс, сезім, парыз, ұлттық рух, ұлттық мінез-құлық, ұлттық патриотизм, ұлттық мақтаныш, т.б. туралы ойлары арқылы еліміздің болашағы жастарға патриоттық тәрбие беруде маңызы ерекше деп айта аламыз.

Жазушының шығармада ұлт руханиятының болмысы мен болашағына қатысты жазылған өзекті ой-толғаныстары бүгінде жастарға оң бағыт – бағдар беретіні сөзсіз. Мәселен, Кемел Тоқаевтың «Арнаулы тапсырма» повесіндегі мына сөздердің философиялық астары өте кең: «Жат бауырдан оңай опасыз шығады» [1, 31] немесе «Бәрінен де аранда жүрген жау жаман, абайлатпай соғады» [1, 41]. Мұнда алдымен ел арасында жүрген «өзім» деген азаматтардың сатқындық істерін айтса, екіншіден ол адамдардың жалпы сенім атаулыдан арда екенін түсінуге болады. Енді бірде «Дұшпанды алыстан емес, өз ішімізден іздеу керек» [1, 131] деп тура айтып, арамза адамдардың жанында жүретінін, олардың адамдық қасиетінің жоқтығын ашық айта келе «Әркім өз өресіне қарай қаракет жасайды» [1, 41] деп түйіндейді. Отанын сатқан опасыздардың іс-әрекеттері бәрібір де әшкереленіп, соңында опық жейді. Бұл сияқты тұстарда бірнеше ой бар. Біріншіден, адам қанша жағынса да дұшпанынан пана таппайтыны, яғни «ит иттігін жасамай қоймайды» деген ой болса, екіншіден, оқырманды сондай іс-әрекеттен жирендіріп, адалдыққа шақырады. Бұлар жазушының өмір белестерінен түйген ой түкпіріндегі сөздері.

Жазушы К.Тоқаев соғыстың осы бір шындығын шырқын бұзбай астарлап шебер суреттей білуімен ерекше көрінді [9].

Шығармадағы әр жолдың айтар ойы айқын: адалдық, мейірімділік, жомарттық, ұстамдылық, ар-ождан, ұят-намыс, ел қамын ойлау. К. Тоқаев шығарма кейіпкерлері арқылы парыз ұғымын жоғары қоятынын байқаймыз. Яғни кез келген адамның атқарар парызы бар. Жазушының пайымынша, парыз өзінің мағыналық аясына ақыл, сезім, ерік, ұят, ар-ождан, әділеттілік, шындық, махаббат сияқты асыл қасиеттерді жинақтаған, жаман әрекеттерге қарсы қойылатын ұғым.

Кемел Тоқаевтың «Арнаулы тапсырма» шығармасында өмірлік ұстаным болар парасатты сөздері көп кездеседі. Оның шығармасында адалдық, достық, елдік пен ерлік, ұлттық сезім туралы ойлар кеңінен орын алады. Мәселен, «Ұрлап алынған зат кәдеге жармайды» [1, 177], «Жолдастың сөзі үлкен медеу, қуат» [1, 115], «Кісінің сеніміне ие болып, ол қалтқысыз сені сүйіп, сыйласа, сірә бұдан артық бақыт жоқ» [1, 122], «Тірі адам тез жетіледі» [1, 105], «Кісіге жарық дүниеден тәтті дәнеңе жоқ» [1, 106], «Жау шапқан жерден жаялық та табылмайды» [1, 87], «Аңдысқандар ауыздағысынан айрылмай ма?» [1, 77], «Шолақ тоғай пана болуға жармайды» [1, 56], «Көшті бастағаннан гөрі көшке ілескен оңай» [1, 45], «Құр қайғының

құлдыратқаннан басқа болысары жоқ», «Үрейі ұшқан жанда ақыл да қалмайды екен» [1, 10] деген үзінділердің философиялық астары кең қанатты сөздер деп танымыз.

Қаламгер өзінің еңбегінде еліне, жеріне деген сүйіспеншілікті, бостандық пен тәуелсіздікті жоғары қоятындығы аңғарылады: «Алексей Васильевич, – деді мені сөзге тартып, – туған жердің кісіні өзіне тартатын асыл қасиеті бар ма деймін. Мәселен ғой, сіз қоршауда қалдыңыз. Жан-жағыңыз анталаған жау, шарпыған өрт, самсап жатқан өлік... Осындай қысыл-таянда баспана іздегенде бірге жұмыс істеген сырлас жолдастарыңыз, дәмдес таныстарыңыз бар Киевте қалмай, осылай қарай, өзіңіздің туған жеріңізге қарай тарттыңыз. Неге олай еттіңіз? Әрине, сіз бұған жауап бере алмайсыз. Мысалға өзімді алайын. Жау өкшелеп қуғанда беталды айдалаға қашпай, өзіме таныс жерден пана іздеуге тырыстым, әрі қателескенім жоқ. Әлде біреу «Неге бұлай жасадың» деп сұраса, мен де айта алмаған болар едім» [1, 37] немесе «Бұл кезде Проценко 2-отрядтың командирі болатын. Оның отряды сол ұрыста 70-тен астам фашист солдаттары мен офицерлерін жойды. Соңғы минутта өзі оққа ұшып, ауыр жараланды. Оқ өкпесін жұлып, қабырғасын зақымдап кеткен екен. Ол басын кеудеме қойып:

- Алеша, мына күннің тамашасын қарашы... Өзінің сәулесі қалай мол. Орман іші де бір түрлі әдемі... Жапырақтың, шөптің исі шығады. Егін бастыратын да мезгіл боп қапты. Қызыл Армия келгенше біз егінді жинап та үлгіреміз, солай емес пе? Неге бұлай жаман көзбен қарайсың? Өзің қалың жаудың ортасынан алып шығып, бір өлімнен құтқарып едің ғой. Ажал қыр соңымнан қалмай, міне, тағы алдыға айдап әкелді... Құтқар, Алеша, ең болмаса жеңіс күнін, салют берілген күнді көрейін, жүрегім соған дейін соқсыншы... Артық ғұмыр тілемеймін... Түү, ауа шіркін қандай ауыр еді, кеудемді жаншып барады, – деді де сылқ ете түсті» [1, 136]. Ол өзінің қаламынан шыққан туындысында адамның асқақ рухы мен оның Отанын сүйген ұлтжандылығын көрсете білді. Сонымен қатар, қаламгер шығармалары жастарға аға буынның ерліктерін баяндаумен қатар, ұлттық рухты биік ұстаудың көрініс алуымен дараланады.

Жазушының әдеби мұрасы тек сөз өнерінде ғана емес, әскери өнерде де рухани мұра болмақ. Жазушының шығармасы әскери білімгерлер мен мамандарға, заң саласындағы қызметкерлерге бағалы мұра, таптырмас тәрбие негізі. Бәсекеге қабілетті болашақ ұрпақ тәрбиелеуде, К. Тоқаев шығармалары ұлттық рух пен алып күш беретін құрал. Сондықтан жазушының өмір шындығынан көркемдік шешімге айналған мұрасы жастарға үлкен үлгі өнеге. Оның шығармасының жастардың адамгершілік тұрғыда дамуына игі әсерін тигізіп, ұлтжанды болып қалыптасуына септігі мол. Жазушы туған жердің қымбаттылығын, күдіреттілігін, қасиетін бүкіл шығарма барысында бетке ұстап отырады. «Арнаулы тапсырма» жастарды өз Отанының мүддесі үшін қызмет етуге баулып, мәдениетін, салт-дәстүрін, туған жерін, елін сүйуге және оны болашақ ұрпаққа жеткізуге үйретеді. «Осы күнгі жастар бақытты ғой, – деді Крячек шағын қалаға бет алған түп-түзу жолдан көз алмай. – Осы бақытқа көп қан төгіспен, құрбандықпен жеткенімізді білсе екен деймін, өз дәуренін қастерлесе екен деймін... Кейде біздің арамызда қызық адамдар бар, соларға таң қаласың. «Баяғы өткен соғысты айтасың ба, соны қозғап қайтесіңдер, ол ескі тақырып, бүгінгі күнді сөз етіңдер!» – деп байбалам салады...» [1, 137] – деп, ащы шындықты сөз етіп, жеңіс туының, бейбіт өмір мен тәуелсіздіктің оңай келмегенін, осы күнгі дәуренге дейін қасіретті соғыс, тарихи сұрапыл оқиғаның болғанын айтады.

«Өлім қашпайды. Оған асықпаған жөн, біз қашқанмен оның қуып жететін кезі болады...» [1, 32] – деп, ненің болса да мақсаты болатыны, мақсатсыз іс-әрекет болмайтындығын, ендеше барлық іс-әрекеттің жиынтығы, адам өмірінің де мақсаты болуы тиістігін меңзейді. Адам болып өмірге келген соң қоршаған ортаға пайданды тигізу керек деген ой жатыр. «Адам періште емес қой, оның өзінен басқа жан біле қоймайтын кінәлі қылығы, құбылмалы мінезі болады, осы алақұла мінездерімен адам маған әдемі болып көрінеді. Өмірде жалтақ боп, бір сарынды тіршілік кешкен кісінің өмірі қызықсыз ба деп ойлаймын. Біздің партизан отрядындағылардың көбі жаудың қоршауында қалған, тұтқын лагерінде отырған адамдар ғой. Олардың бәрі бірдей «жаралы болып» қолға түскен адамдар емес, кейбірі өзінің Отан алдындағы күнәсін, мүлт кеткен жерін біледі. Кісіге жарық дүниеден тәтті дәнәңе жоқ. Аз күнгі тіршілік адамға не жасатпайды

дейсің, оның бәрін термелеп жинап, кісінің бетіне салық салуға болмайды» [1, 106] – деген үзіндіден жазушының гуманистік көзқарасын көреміз. К. Тоқаевтың осы бір үзіндісінен адамзаттың ұстамдылық пен көркем мінез танытуы керектігін ұғындырады. «Жаңылмайтын жақ, сүрінбейтін тұяқ жоқ» екенін, сол сияқты адам баласына шалыс басу, қателесу тән құбылыс екенін меізеппен, қателіктен сабақ болатынын кесіп айтады. Осы орайда Шәкәрім Құдайбердіұлының мына шумақтары ойға оралады: Біреудің мінін көргенше, Жамандығын тергенше. Өз бойыңды мазалап, Өз бойыңды тазалап, Өзіңмен алыс өлгенше».

Шығармада қоғамдық-әлеуметтік өмір, ондағы адамдар арасындағы қарапайым қарым-қатынастар, жақсылық пен жамандық жайы кең, ауқымды қамтылады. Жазушы К. Тоқаевтың шытырманға толы бұл шығармасы өмірдің өзінен алынып, көтерер мәселесі, атқарар жүгі қомақты екенін ондағы деректерден-ақ көрінеді. Туындыда өмірдің мәні, ондағы адамның орны, өмірдегі құндылықтар түрліше авторлық позицияда, шұрайлы тіл байлығы мен ой шеберлігі арқылы суреттеледі. Туындының сюжеті майдан өміріндегі шиеленісті оқиғалардан алынып, көркем әлемге жол тартқан. «Арнаулы тапсырма» повесінің деректік негізін Қасым Қайсеновтың «Жау тылында» туындысымен салыстырмалы қарасақ, әрбір оқиға нақты дерек пен фактіге сай келетінін анықтауға болады. Осы шығарманы жазу барысында жазушы Кемел Тоқаев Қасым Қайсеновпен бірге Украина еліне арнайы іс-сапармен барғаны, онда шығармада көрініс тапқан майдангерлермен бетпе бет жүздесіп, таныс болғаны белгілі. «Бір күні Кемелге кездескенде, Украинаға барып қайтқалы жүргенімді айттым. Ол аз ойланып тұрды да:

- Менің Сізбен бірге барғаным жақсы болар еді, – деген тілек білдірді.

- Еш қарсылығым жоқ. Өзіндей талантты қаламгерге ондағы қандыкөйлек партизан достарымды таныстырар едім, – деп есе жөнелдім. Үш-төрт күннен кейін ол қызмет орнынан демалыс алып, екеуміз жолға шықтық.

Киев қаласына барып түсісімен бірден Украина Жоғарғы Кеңесінің ғимаратына келдік. Ол кезде Жоғарғы Кеңес төрағасының орынбасары Кеңестер Одағының Батыры атағын екі рет алған атақты генерал-майор Сидор Артемьевич Ковпак болатын.

Сол сапарда біз соғысқан жерлерді, сондай-ақ, фашистер басып алған елді мекендердегі жергілікті халықтарды зорлық-зомбылықпен қамаған, кейіннен біз келіп, тас-талқанын шығарған абақтыларды, соғыс тұтқындары азап шеккен лагерлерорындарын Кемел көрді» [10, 118].

Кемел Тоқаевтың шығармаларын араға біраз уақыт салып, қайта парақтар болсақ, оның көпшілік байқай қоймайтын, өз заманында мән бермеген қырлары ашылып, бейне бір жаңа, тың туындылармен сырласып отырғандай күй кешетініңіз жасырын емес. Кемел Тоқаев – даңққа бөленген солдат, қаламы жүйрік жазушы. Рухани асыл қазынамызға қосқан оның да мол үлесі бар. Өнегелі өмір жолы, еңбекқорлығы мен адами қасиеттері жас ұрпаққа үлгі болуға лайық [11].

Қорытынды. К. Тоқаевтың «Арнаулы тапсырма» шығармасын мазмұндық, тақырыптық, авторлық ой тұрғысынан талдай келе, тәрбие мен ұлағатты көтерген туынды екеніне көз жеткіздік.

Кемел шығармаларының тақырып астары сан салалы: қазақ халқының ұлттық қалпы, оның тыныштығы, сол жолдағы ата-бабамыздың тартқан тауқыметі, жақсылық пен жамандық арасындағы арпалыс, заң мен қылмыс, ұлттық құндылықтарды құрметтеу, туған тарихымызды бұрмалауға жол бермеу және жауынгерлік қасиеттерді арттыру секілді ұлттық қоғамдық сипаттағы өзекті мәселелер көтеріледі.

Мақалада қғамдағы өзекті мәселені қозғаған, тың тақырыпты ашқан К. Тоқаев повесінің танымдық-тәрбиелік мәні ашылды және бұл зерттеуіміз оқыту процесінде ұстаздар мен оқытушыларға, магистранттар мен докторанттарға жетекші құрал болатыны анық. Қаламгер Кемел Тоқаев шығармасының ұрпақ тәрбиесінде атқаратын өзіндік миссиясы бар. Жазушының азаматтық-патриоттық шығармалары қазіргі оқу-тәрбие процесінде болашақ қоғамға керек тәрбиелеу құралы ретінде пайдаланылса, оқу үрдісіне қосар үлесі көп болары сөзсіз.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі:

1. Тоқаев К. Көмескі із. – Алматы: Қазақстан, 1972. – 207 б.
2. Жунусова А. К. Жазушы Кемел Тоқаев және қазақ әдебиетінің детектив жанрын ЖОО-да оқыту: дис. ... д-ра философия (PhD). – Астана, 2023. – 135 б.
3. Садық М. Әке аманаттаған әділдік // *Egemen Qazaqstan*. – 2021. – 26 қазан (№ 203). [Электрондық ресурс]. – URL: <https://egemen.kz/article/294141-ake-amanattaghan-adildik> (қаралған күні: 05.12.2025).
4. Қабдолов З. Сөз өнері. – Алматы: Қазақ университеті, 1992. – 352 б.
5. Асыллов Ұ. (жинап, құраст., ауд.). Даналардан шыққан сөз: нақылдар жинағы. – Алматы: Мектеп, 1987. – 383 б.
6. Мұтанов Ғ.М., Смайыл Д. Өнегелі өмір. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 401 б.
7. Қантай С. Детектив шыңына шыққан // *Жетісу*. – 2018. – № 32. – 20 наурыз. – 3 б.
8. Шакиев М. Кемел Тоқаев: қаламгерлік-тұлғалық жолының тарихы // *Абай атындағы ҚазҰПУ Хабаршысы. Тарих және саяси-әлеуметтік ғылымдар сериясы*. – 2023. – № 3 (75). <https://doi.org/10.51889/1728-5461.2023.1.76.025>
9. Ескендір Қ. Қазақ детективінің ізашары // *Egemen Qazaqstan*. – 2014. – 26 сәуір. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://egemen.kz/article/31671-qazaq-detektivininh-izashary> (қаралған күні: 05.12.2025).
10. Кемел Тоқаев. Детектив дарабозы. – Алматы: Қазақ университеті, 2023. – 478 б.
11. Ибрайымов А. Кемел Тоқаев туралы бірер ой // *Абай ақпараттық порталы*. – 2018. – 14 қыркүйек. [Электрондық ресурс]. – URL: <https://abai.kz/post>

References:

1. Tokaev K. (1972). *Komeski iz* [The obscure trace]. *Almaty: Kazakhstan*. [in Kazakh]
2. Zhunusova A.K. (2023). *Zhazushy Kemel Tokaev zhane kazak adebietinin detektiv zhanryn ZHOO-da okytu* [Writer Kemel Tokaev and teaching the detective genre of Kazakh literature in higher education] (Doctoral dissertation, PhD). *Astana*. [in Kazakh]
3. Sadyk M. (2021, October 26). *Ake amanattaghan adildik* [Justice entrusted by the father]. *Egemen Qazaqstan*. Retrieved December 5, 2025, from <https://egemen.kz/article/294141-ake-amanattaghan-adildik> [in Kazakh]
4. Kabdolov Z. (1992). *Soz oneri* [The art of the word]. *Almaty: Kazak universiteti*. [in Kazakh]
5. Asylov U. (Ed., Comp., Trans.). (1987). *Danalaran shykkan soz: nakildar zhinagy* [Words spoken by sages: A collection of aphorisms]. *Almaty: Mektep*. [in Kazakh]
6. Mutanov G.M. (Ed.), Smail D. (Comp.). (2018). *Onegeli omir* [A life of virtue]. *Almaty: Kazaq universiteti*. [in Kazakh]
7. Kantai S. (2018). *Detektiv shynyna shykkan* [Reaching the peak of detective fiction]. *Zhetisu*, No. 32, 3. [in Kazakh]
8. Shakiev M. (2023). *Kemel Tokaev: kalamgerlik-tulgalyk zholynyn tarihy* [Kemel Tokaev: The history of his creative and personal path]. *Vestnik KazNPU imeni Abaya. Seriya: Istoriya i politiko-sotsial'nye nauki*, 75(3). <https://doi.org/10.51889/1728-5461.2023.1.76.025> [in Kazakh]
9. Eskendir K. (2014, April 26). *Kazak detektivinin izashary* [The pioneer of Kazakh detective fiction]. *Egemen Qazaqstan*. Retrieved December 5, 2025, from <https://egemen.kz/article/31671-qazaq-detektivininh-izashary> [in Kazakh]
10. Tokaev K. (2023). *Detektiv darabozy* [A master of detective fiction]. *Almaty: Kazak universiteti*. [in Kazakh]
11. Ibraiyimov A. (2018). *Kemel Tokaev turaly birer oi* [A few thoughts on Kemel Tokaev]. *Abai akparattyk portaly*. Retrieved December 5, 2025, from <https://abai.kz/post/76848> [in Kazakh]

БІЗДІҢ АВТОРЛАР

Абдиева Гульнара Муратбаевна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің орыс тілі мен әдебиеті кафедрасының докторанты, Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6929-0980>, e-mail: abdiyeva_gulnara@mail.ru

Серкебаева Гаухар Искакбековна – М. Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан Университеті, «Абайтану» ғылыми орталығының аға ғылыми қызметкері, PhD, Шымкент, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8423-1129>, e-mail: gauhar.110178@mail.ru

Зарипова Матлуба Кулфидинова – PhD, доцент, Термез мемлекеттік университеті, Термез, Өзбекстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-3412>, e-mail: zaripovam@tersu.uz

Смагулова Бахыт Абаевна – филология ғылымдарының кандидаты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, орыс тілі мен әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6967-0190>, e-mail: bakyt28@mail.ru

Өнерхан Нурболат – Моңғолияның Гуманитарлық университеті тіл және мәдениет факультетінің докторанты, Ұланбатыр қаласы, Моңғолия, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2068-5496>, e-mail: nurbolat.bu@gmail.com

Раджапова Наталья Базаровна – PhD, Термез мемлекеттік университетінің орыс тіл білімі кафедрасы, Термез, Өзбекстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1336-8616>, e-mail: radjarova2022@mail.ru

Онгарбаева Алия Тынысовна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, орыс тілі мен әдебиеті кафедрасының аға оқытушысы, PhD, Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3031-752X>, e-mail: aliaongarbaeva5@gmail.com

Саурбаев Ришат Жүркенұлы – филология ғылымдарының кандидаты, шетел филологиясы кафедрасының профессоры Торайғыров университеті, Павлодар, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1419-7361>, e-mail: rishat_1062@mail.ru

Ереханова Фатима Турехановна – филология ғылымдарының кандидаты, тілдер және әдебиет кафедрасының қауымдастырылған профессорының м.а., Орталық Азия Инновациялық университеті, Шымкент, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3344-3839>, e-mail: siliconoasis702@gmail.com

Токсанбаева Тілектес Жаңабергенқызы – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3605-8699>, e-mail: tlesha66@mail.ru

Тлеулесова Ардақ Шайкенқызы – педагогика ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3471-6109>, e-mail: tleulesova.ardak@mail.ru

Ахметова Бигайша – филология ғылымдарының кандидаты, профессор, С. Сейфуллин атындағы Қазақ агротехникалық зерттеу университеті, Астана, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8018-6532>, e-mail: bigaisha@mail.ru

Алламуратова Айсанем Жалгасбаевна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, «Профи» университеті, Ташкент, Өзбекстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2326-4124>, e-mail: aysanem69@mail.ru

Алламуратова Гульсанем Жалгасбаевна – филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Мамуна академиясы, Хорезм, Өзбекстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0001-7094>, e-mail: gulsanem69@mail.ru

Аралтай Мейірім Азаматқызы – Сүлейман Демирель Университеті, магистрант, Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0738-0876>, e-mail: araltay01@mail.ru

Жұмақаева Береке Дәулетханқызы – Сүлейман Демирель Университеті, педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2160-8117>, e-mail: d.bereke2009@mail.ru

Кудайберген Аяулым – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, 2 курс магистранты, Қазақстан, Алматы, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6456-4159>, e-mail: aiaulym12.com@mail.ru

Ибраева Айзат Дюсеновна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, ф.ғ.к., қауымдаст.проф.м.а., Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8015-8593>, e-mail: Ibraevaaizat@mail.ru

Насирдинов Бауыржан Патшаханович – «М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті» КЕАҚ, 3 курс докторанты, «Абайтану» ғылыми орталығының аға оқытушысы, Шымкент, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3248-422X>, e-mail: NBP_D@mail.ru

Өмірзақов Саттар Досалиевич – «М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті» КЕАҚ, Гуманитарлық ғылымдар ғылыми зерттеу институты «Абайтану» ғылыми орталығының басшысы, ф.ғ.к., доцент, Шымкент, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1627-7779>, e-mail: sattar.kazgurt@mail.ru

Бибулова Меруерт Абдусаттарқызы – «М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті» КЕАҚ, «Абайтану» ғылыми орталығының аға оқытушысы, магистр, Шымкент, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5405-116X>, e-mail: bibulova79@bk.ru

Сейтова Ляззат Муратхановна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, орыс тілі мен әдебиеті кафедрасының 2 курс магистранты, Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2114-8696>, e-mail: seitovalyazzat2@gmail.com

Әбен Арман – «КИМЭП» университетінің магистранты, Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1300-733X>, e-mail: Aerman.Abieni@kimep.kz

Сарымсақ Камила Тасбулатқызы – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 2-курс магистранты, Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5195-1545>, e-mail: kamilasarymsak@mail.ru

Тлеубекова Ботакоз Тургамбаевна – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, филология ғылымдарының кандидаты, академик С. Қирабаев атындағы қазақ әдебиеті және оқыту әдістемесі кафедрасының аға оқытушысы, Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5186-3437>, e-mail: biko.1972@mail.ru

Оспанова Асель Кожамуратовна – Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 3 курс докторанты, Алматы, Қазақстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7323-2124>, e-mail: ospanova.ak07@mail.ru

Дуранли Муваффақ – Еге университеті, 3 курс докторанты, Измир, Түркия, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4529-2700>, e-mail: m_duranli@hotmail.com

НАШИ АВТОРЫ

Абдиева Гульнара Муратбаевна – докторант кафедры русского языка и литературы, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6929-0980>, e-mail: abdiyeva_gulnara@mail.ru

Серкебаева Гаухар Искакбековна – доктор PhD, старший научный сотрудник научного центра «Абаеведение» Южно-Казахстанского университета имени М. Ауэзова, Шымкент, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8423-1129>, e-mail: gauhar.110178@mail.ru

Зарипова Матлуба Кулфидиновна – доктор PhD, доцент кафедры русского языкознания, Термезский государственный университет, Термез, Узбекистан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-3412>, e-mail: zaripovam@tersu.uz

Смагулова Бахыт Абаевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6967-0190>, e-mail: bakyt28@mail.ru

Унерхан Нурболат – докторант Факультета языка и культуры Гуманитарного университета Монголии, Улан-Батор, Монголия, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2068-5496>, e-mail: nurbolat.bu@gmail.com

Раджапова Наталья Базаровна – доктор PhD кафедры русского языкознания Термезского государственного университета, Термез, Узбекистан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1336-8616>, e-mail: radjarova2022@mail.ru

Онгарбаева Алия Тынысовна – доктор PhD, старший преподаватель кафедры русского языка и литературы Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3031-752X>, e-mail: aliaongarbaeva5@gmail.com

Саурбаев Ришат Журкенович – кандидат филологических наук, профессор кафедры Иностранная филология Торайгыров университета, Павлодар, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1419-7361>, e-mail: rishat_1062@mail.ru

Ереханова Фатима Турехановна – кандидат филологических наук, и.о.ассоциированного профессора кафедры «Языки и литература», Центрально-Азиатский Инновационный университет, Шымкент, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3344-3839>, e-mail: siliconoasis702@gmail.com

Токсанбаева Тлектеш Жанаберженовна – кандидат филологических наук, доцент Казахского агротехнического университета им. Сейфуллина, Астана, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3605-8699>, e-mail: tlesha66@mail.ru

Тлеулесова Ардак Шайкеновна – кандидат педагогических наук, доцент Казахского научно-исследовательского агротехнического университета имени С. Сейфуллина, Астана, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3471-6109>, e-mail: tleulesova.ardak@mail.ru

Ахметова Бигайша – кандидат филологических наук, доцент Казахского научно-исследовательского агротехнического университета им. С. Сейфуллина, Астана, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8018-6532>, e-mail: bigaisha@mail.ru

Алламуратова Айсанем Жалгасбаевна – кандидат филологических наук, доцент, Университет «Профи», Ташкент, Узбекистан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2326-4124>, e-mail: aysanem69@mail.ru

Алламуратова Гульсанем Жалгасбаевна – кандидат филологических наук, доцент, Университет Маъмуна, Хорезм, Узбекистан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0001-7094>, e-mail: gulsanem69@mail.ru

Аралтай Мейірім Азаматовна – магистрант Университета имени Сулеймана Демиреля Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0738-0876>, e-mail: araltay01@mail.ru

Жумакаева Береке Даулетхановна – кандидат педагогических наук, профессор, Университет имени Сулеймана Демиреля, Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/10000-0002-2160-8117>, e-mail: d.bereke2009@mail.ru

Кудайберген Аяулым – магистрант 2 курса Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6456-4159>, e-mail: aiaulym12.com@mail.ru

Ибраева Айзат Дюсеновна – кандидат филологических наук., и.о. асоц. профессора, Казахского национального педагогического университета имени Абая, Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8015-8593>, e-mail: Ibraevaaizat@mail.ru

Насирдинов Бауыржан Патшаханович – докторант 3 курса НАО «Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова», магистр, старший преподаватель НЦ «Абайтану», Шымкент, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-3248-422X>, e-mail: NBP_D@mail.ru.

Умирзаков Саттар Досалиевич – кандидат наук, доцент, старший научный сотрудник НЦ «Абаеведение» научно-исследовательский институт «Социальных и гуманитарных наук» НАО «Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова», Шымкент, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1627-7779>, e-mail: sattar.kazgurt@mail.ru

Бибулова Меруерт Абдусаттаровна – НАО «Южно-Казахстанский университет имени М. Ауэзова», магистр, старший преподаватель НЦ «Абайтану», Шымкент, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5405-116X>, e-mail: bibulova79@bk.ru

Сейтова Ляззат Муратхановна – Казахский национальный педагогический университет имени Абая, кафедра русского языка и литературы, магистрант 2 курса, Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2114-8696>, e-mail: seitovalyazzat2@gmail.com

Абен Арман – магистрант университета «КИМЭП», г. Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1300-73>, e-mail: Aerman.Abieni@kimep.kz,

Сарымсак Камила Тасбулатовна – студентка 2 курса магистратуры Казахского национального педагогического университета имени Абая Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5195-1545>, e-mail: kamilasarymsak@mail.ru

Тлеубекова Ботакоз Тургамбаевна – кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры казахской литературы и методики преподавания имени академика С. Кирабаева, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5186-3437>, e-mail: biko.1972@mail.ru

Оспанова Асель Кожамуратовна – Казахский национальный университет имени аль-Фараби, докторант 3 курса, Алматы, Казахстан, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7323-2124> e-mail: ospanova.ak07@mail.ru

Дуранли Муваффах – Университет Эге, докторант 3 курса, Измир, Турция, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4529-2700>, e-mail: m_duranli@hotmail.com

OUR AUTHORS

Abdiyeva Gulnara Muratbayevna – Doctoral student of the Department of Russian Language and Literature, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6929-0980>, e-mail: abdiyeva_gulnara@mail.ru

Serkebayeva Gaukhar Iskakbekkyzy – PhD, M. Auezov South Kazakhstan University, senior researcher at the “Abai Studies” Scientific Center (Shymkent, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8423-1129>, e-mail: gauhar.110178@mail.ru,

Zaripova Matluba Kulfidinovna – PhD, Associate Professor of the Department of Russian Linguistics, Termez State University, Termez, Uzbekistan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8490-3412>, e-mail: zaripovam@tersu.uz

Smagulova Bakhyt Abayevna – Candidate of Philological Sciences, Senior Lecturer of the Department of Russian Language and Literature of Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6967-0190>, e-mail: bakyt28@mail.ru

Unyerkhan Nurbolat – Doctoral student, Faculty of Language and Culture, Humanities University of Mongolia, Ulaanbaatar, Mongolia, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-2068-5496>, e-mail: nurbolat.bu@gmail.com

Radzhapova Natalia Bazarovna – PhD, Department of Russian Linguistics, Termez State University, Termez, Uzbekistan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1336-8616>, e-mail: radjapova2022@mail.ru

Ongarbayeva Aliya Tynysovna – PhD, Senior Lecturer, Department of Russian Language and Literature, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3031-752X>, e-mail: aliaongarbaeva5@gmail.com

Saurbayev Rishat Zhurkenovich – Candidate of Philological Sciences, Professor of the Department of Foreign Philology Toraighyrov University, Pavlodar, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1419-7361>, e-mail: rishat_1062@mail.ru

Yerekhanova Fatima Turekhanovna – PhD, Acting Associate Professor of the Department of Languages and Literature, Central Asian Innovation University, Shymkent, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3344-3839>, e-mail: siliconoasis702@gmail.com

Toksanbayeva Tlektesh Zhanabergenovna. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of Seifullin Kazakh Scientific Research Agrotechnical University, Astana, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3605-8699>, e-mail: tlesha66@mail.ru

Tleulesova Ardak Shaikenovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of S. Seifullin Kazakh Scientific Research Agrotechnical University, Astana, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3471-6109>, e-mail: tleulesova.ardak@mail.ru

Akhmetova Bigaisha – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of S. Seifullin Kazakh Research Agrotechnical University, Astana, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8018-6532>, e-mail: bigaisha@mail.ru

Allamuratova Aisanem – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, «Profi» University, Tashkent, Uzbekistan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2326-4124>, e-mail: aysanem69@mail.ru

Allamuratova Gulsanem – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Mamun Academy, Khorezm, Uzbekistan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-0001-7094>, e-mail: gulsanem69@mail.ru

Araltay Meirim Azamatkyzy – Master’s student at Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-0738-0876>, e-mail: araltay01@mail.ru

Zhumakayeva Bereke Dauletqhanovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Suleyman Demirel University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2160-8117>, e-mail: d.bereke2009@mail.ru

Kudaibergen Ayaulym – Second-year master's student at Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0009-6456-4159>, e-mail: aiaulym12.com@mail.ru

Ibraeva Aizat Dyusenovna – Candidate of Philological Sciences, Acting Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8015-8593>, e-mail: Ibraevaaizat@mail.ru

Nasirdinov Bauyrzhan Patshakhanovich – Doctoral student 3st year, M. Auezov South Kazakhstan University, Master, senior researcher of the Research Center "Abai Studies" of Shymkent, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/000-0002-6285-5579>, e-mail: NBP_D@mail.ru.

Umirzakov Sattar Dosalievich – Candidate of Sciences, Associate Professor, Head of the Scientific Center "Abai studies" of the Research Institute of Social and Humanitarian Sciences of the NJSC "M. Auezov South Kazakhstan University", ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-1627-7779>, e-mail: sattar.kazgurt@mail.ru

Bibulova Meruyert Abdusattarovna – M. Auezov South Kazakhstan University, Master, senior researcher of the Research Center "Abai Studies" of Shymkent, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5405-116X>, e-mail: bibulova79@bk.ru

Seitova Lyazzat Muratkhanovna – 2nd-year Master's student, Department of Russian Language and Literature, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-2114-8696>, e-mail: seitovalyazzat2@gmail.com

Aben Arman – Master's student, KIMEP University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0004-1300-73>, e-mail: Aerman.Abieni@kimep.kz

Sarymsak Kamila Tasbulatovna – 2nd year master's student at Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0006-5195-1545>, e-mail: kamilasarymsak@mail.ru

Tleubekova Botakoz Turgambaevna – Candidate of Philological Sciences, Senior lecturer at the Department of Kazakh Literature and Teaching Methods named after Academician S. Kirabaev Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5186-3437>, e-mail: biko.1972@mail.ru

Ospanova Asel Kozhamuratovna – Al-Farabi Kazakh National University, 3rd year doctoral student, Almaty, Kazakhstan, ORCID: <https://orcid.org/0009-0008-7323-2124>, e-mail: ospanova.ak07@mail.ru

Duranli Muvaffak – Ege University, 3rd year doctoral student, Izmir, Turkey, ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4529-2700>, e-mail: m_duranli@hotmail.com